

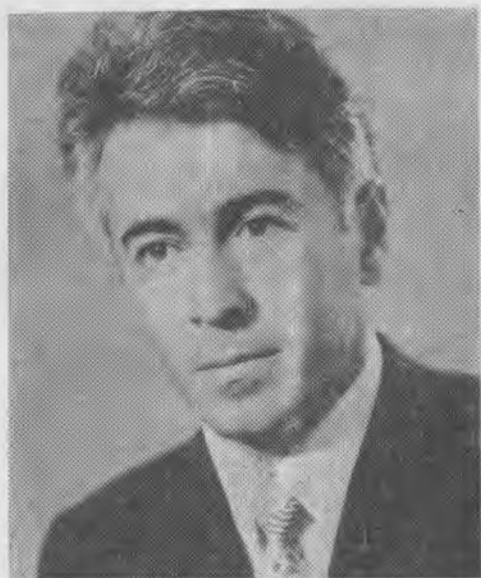
Кар 2259 Д

С (Кар) 2
А 76

аппаланы биллэ

Биринчи сүймеклик

АППАЛАНЫ БИЛЯЛ

БИРИНЧИ СЮЙМЕКЛИК

✱

П О В Е С Т Ь

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ БАСМАНЫ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЁЛЮМЮ
ЧЕРКЕССК 1980

С (Кор.) 2
А 78

Кор. 2258

Карачаево-Черкесская
Областная
Библиотека

**ЭКИНЧИ
КЕСЕГИ**

Ж

«Биринчи сүймеклик» деген повестни биринчи бөлүмү 1976 джылда чыкканды. Анда эки джаш адамны таза сүймеклигини юсюнден хапар айтыла эди.

Алай а сүймекликни джолу кыачан да алай сыйдам, тынч болмайды. Бу эки адамкы уа аны юсюне да башха кёб тюрлю чырмаула чыкканды.

Сейт журналисти, адеби, намысы болган тюз джашды. Эсинде да болмай турганлай, биринчи кёргенлей огъунак Рая деб бир кызыны сюеди. Не келсин, анга тюбегинчи кызыны джашауунда мутхуз тамгалары болганы ачыккланады.

Сейт Рая бла танышхандан сора бу затланы барын да биледи. Алай а, анга да кырамай, кызыны кемсиз сүйгени себебли, аны бла тюбешгенлей турады. Рая да кеси джашауунда керти сүймекликни сезимлерин биринчи кере сынады, ол себебден кесин Сейтни таза сүймеклигине тыйыншлы этерге кюрешеди. Бу затда анга Сейт, урунуу коллектив халал болушлук этеди. Кызы бла джаш, эм ахыры, юленирге оноулашады...

Алай а муратны толтурургы буюрулмайды. Кызыны эски тенглеринден Сейтге (ол кеси андан хапарсызды) кюрккюу тюшеди. Сүйген джашын чырмаудан кыутхарыр ючюн, кызы, мардасыз бек сюе турганлай, аны кесинден чиркитирге излейди. Джаш аны керти сылтаун билмейди. Ол затла бары да джашха кызы биреуню кюлундан ёлгенден сора белгили болады.

Бу китабда хапар аны юсюнден барады.

Следователь Иван Васильевични хапары

I

Къачан да ишим ауурду, кѣбдю, деб тургъан адам-гъа Иван Васильевич ийнанмаучан эди. Хо, бир кюн, ыйыкъ, ариу, ай огъунакъ иш басыб турсун адамны. Андан сора ол дженгилленирге керекди. Бир да къуруса да эки ишни арасында бошлукъ чыгъарына ишек джокъду. Хаман да этер зат кѣбдю деб тургъан не „къралны тутуругъу“ ол болгъанын билдириб кюрешеди, неда тенглери бла къайры эсе да барыргъа излемейди, юйюне къонакъ келирин да суймейди. Иван Васильевич бу акъылын бир къауумлагъа ачыкъ айта эди. Не этиб кюрешселе да, мен тюзме деб тургъан болмаса, аны бирден эки эталмай эдиле. Алай а бу айда алгъын акъылы тюз болмагъанын, бир-бир та-нышларына бош айыб салгъанын англай тегрегенди.

Следователни иши эм къыйын ишлени бириди. Алай а заманын таб хайырландыра билгени себебли, Иван Васильевични бош кѣзюулери болуучан эдиле. Бу айны биринчи кюнлеринден башлаб огъунакъ не джолда, неда кабинетинде болмаса, таб, юйюне барыб хантын рахат ашаргъа да мадар табмайды. Тюзю, уллу аманлыкъчыланы сургени, ала салгъан заранны айгъакълагъаны джокъ эди. Алай а эсириб туююшгенле, ууакъ-тюекни урлагъанла, къайдам, дагъыда былача

затла бу айда аслам тубейдиле. Асыры тынчлыкъсыз болгъанындан кеси да бираз азгъанды, юй бийчеси Валя да: „Сени бу ишингден бездим, башхалача, ингирде юйюнге келиб, эртденбла баргъанынг джокъ, кинону, концертни не болгъанын да унутдукъ,“—дей тебрегенди.

Иван Васильевич, кѣб турмай хар зат да алапат боллукъду деб, ариу айтыб башын ала, алай бла бол-маса, сенден башха ишле да джетишедиле деб кы-джыраб кетиучен эди. Алай а юй бийчесин терсле-мей эди. Керти да, ол джаш тишируду. Иван Василь-вичден он джылны гитче-ди. Ишден бош заманын хон-шуда-тийреде джарыкъ ашырыгъа излей болур. Хар ким баш иеси бла шахарны паркында, тротуарларын-да айланган сагъатда юйню тѣрт къабыргъасына къа-раб тургъан анга да тынч тюлдю. Тюзю, бу айгъа де-ри юй бийчесине не джаны бла да бек эс бѣлорге кюрешиб келгенди. Бу джол а... Да не амал, ол къа-чан да биринчиге кърал ишни салыб тургъанды. Алай-ды да, эм алгъы бурун берилген къуллукъну тынды-рыгъа керек эди.

— Энди солуу алыргъа да боллукъду,—деди Иван Васильевич, ингирде эртдеракъ юйюне келиб. Сора диваннга таяныб, кѣзлерин кысды.

— Бир кюнню заманында юйге келдинг,—деб Валя да, кухнядан чыгыб, аны къатына олтурду.—Аша-рыкъ хазырды, ауузлан...

— Огъай, бусагъатда бир-бири кѣзюбюзге къара-йыкъ да, андан сора ауузланырбыз.—Ол юй бийчеси-не бурулду да:—Амалсыз этиллик ишлени барын да юсюмден атдым,—деди.—Энди бош заманым аслам бол-лукъду. Къалгъанлача, кеси къайгыбызны да бир этейик энди.

— Аны унутмагъанынг ючюн да сау бол...

— Ол мени кѳачан да эсимдеди. Алай а ишден баш кѳлтюрюр мадарым болмай тургѳанымы билесе да.—Сора Валяны чачын сылады да:—Сени ауругѳанларынг а не этедиле?—деб сорду.

— Больницагѳа комиссия келиб кетди,—деб кеси врач болуб ишлеген терапия бѳлѳмде болумдан хапар айтыб башлады. Сѳзюн бошаб кѳарагѳанында, Иван Васильевич кѳалкѳыб тура эди. Валя акѳырын ѳрге турду, ич юйге кирди да, столну юсюнде китабланы бирин алыб, окѳуб тебреди...

Иван Васильевич уянганында, юй кѳарангы эди. Аны кѳымылдагѳанын сезиб, Валя да бу бѳлмеге чыкѳды да чыракѳ джандырды.

— Кѳурал, киногѳа барабыз,—деди Иван Васильевич бийчесине.—Мен бетими чайкѳайым, кѳабаргѳа да бир джукѳ бер.

Шахарны „Родина“ кинотеатрында эки кюнден бери да „Ананы сѳймеклиги“ деген индия кинофильм бара эди. Анга кѳараргѳа билет алыб, аллыракѳ сѳремде шиндиклеге олтурдула. Кинону эм сейир джерине джетерге, ким эсе да: „Следователь Денисенко, эшикге чыгѳыгѳыз,“—деб эки кере кѳычырды. Иван Васильевич, аны эшитгенинде, юй бийчесине кѳарады да:

— Кино бошалыргѳа келирме да, юйге бирге кетербиз,—деди. Валяны джукѳ айтмагѳанын эслегенинде, ийилиб, акѳырын шиндиклени арасы бла эшик таба тебреди. Ары чыкѳгѳанында, милиция машина, бир милиционер, джаш следователь Коля тура эдиле.

— Не болгѳанды?

— Бир кѳызыны ауур джаралы этиб кетгендиле...

— Кѳачан?

— Белгисизди. Больницагѳа элтгендиле.

Иван Васильевич бу сѳзледен сора, дженгил огѳу-

накъ машинагъа миниб, шофергъа ашыкъ деб билдирди.

Машина, шахарны ара проспекти бла барыб, сол джанына бурулду. Бу орамда кѣб этажлы уллу мекяма джокъ эдиле. Аны эки джаны бла кеслерини чалманлары, арбазлары бла энчи юйле тизилген эдиле. Столбалада чыракъла джансала да, аланы джарыкълары орамны арасына ургъан болмаса, джолну джаны бла тизилген тереклени тюблерин джарытмай эдиле...

„Аманлыкъчы кесини кир ишин этерге джер сайлай билгенди,“ — деб келди Иван Васильевични эсине. Тюз ол кѣзюуде арлакъда машина фараланы, фонарланы джарыкъларын, талай адамны эследи. Следователни элтген машина да алайгъа джетиб тохтады. Иван Васильевич кабинадан тюшгенлей огъунакъ оператив группаны тамадасы аллына келди да къысхача болумну айтды. Тюзю, милиционерни хапарына хазна джукъ къошмады. Къызыны къачан джаралы этгенлери алкъын белгисизди. Сау къалса, кеси айтыр, ёлсе уа, медэксперт болумну джазар. Къаллай бычакъ бла ургъанлары да белгисизди... Къыз олсагъатдан аугъанды, тюз джыгъылгъаныча къалгъан болмаса, экинчи кымылдамагъанды. Милициягъа уа ким эсе да бир тиширыу телефон бла билдиргенди. Атын-тукъумун айтмагъанды, кеси да оператив группа алайгъа джетгинчи жанлагъанды. Къызыны сумкасын да ол аугъан джеринде табхандыла. Аны ичинде заводха кирирге пропуск, талай сом ачха, юйюню ачхычы болгъанды.

Иван Васильевич, Коляны кызыны ким болгъанын билирге ийди да, кеси ол джыгъылгъан джерни тинтиб тебреди. Джерде кѣб аякъ ыз къалгъан эдиле. Аланы арасында аманлыкъчыны ызын айырыб къайдан таныгъын? Къызыны туфлилерин да биргесине кетгендиле. Аны ызы къайсы болгъаны да белгисизди. Джы-

гъылгъан кёзюуде тийген джери танылады. Джауурунлары бла башы салгъан белгилени арасында къан уюб турады. Андан башха адам эс бёлюрча зат джокъ эди. Талай зякъ ызны кеблерин алыргъа буюрду да:

— Былайда эртденблагъа дери къарауул кёюугъуз,—деди группаны тамадасына. Сора медэкспертни да биргесине алыб, машина бла больницагъа кетди.

Таб быланы келгенлерин билгенча, хирург, къол джаулукъ бла бетин сюрте, джарыучу кабинетден коридоргъа чыгъыб къалды. Аны бет къанындан Рая ёлгенин сездиле.

— Ёлюкге къарайыкъ,—деди следователь.

— Ёлгюнчю къарасагъыз а, юйюгюз къурумагъан эсе,—деди хирург, сора, андады дегенча, бир эшикни къолу бла кёргюзюб, башха джукъ да айтмай, кабинетине ташайды.

Следователь бла эксперт ол кёргюзген бёлмеге кирдиле. Аны ичинде джангыз орундукъчукъда, юсюне да акъ джабыу джайылыб, Рая джата эди. Къызны бычакъ бла сол джауурнуну тюбуне ургъандыла. Башха не джарасы, неда бир сыдырылгъан джери джокъ эди. „Билмей тургъанлай джетиб ургъандыла,“—деб следователь биринчи оюмну этди. Эксперт ёлюкню алыб кетгенден сора, Иван Васильевич хирургну кабинетине кирди. Ол, диваннга таяныб, кёзлерин кысыб тура эди.

— Мёлекча, бу ариу джанны ёлтюргенден джыртхыч болурму,—деди хирург, Иван Васильевичге къарагъан да этмей.—Къолдан келгенни этдик, алай а... Эшта, бычакъны учу джюрекге джетген болур эди.

Иван Васильевич, Раяны къан джугъу чепкенин, туфлилерин, балон плащын да алыб, больницадан чыкъды да, джаяулай шахарны арасы таба айланды. Кече ара болгъанды. Орамлада чыракъла джанганлыкъгъа, юйлени терезелеринден джарыкъ урмайды.

Хар ким джукъугъа синггенди. Туфлилерини табанларына урулгъан темирчикле хар атлагъаны сайын асфальт тротуаргъа тийиб, уллу таууш этедиле. Не ючюн эсе да хирургну тюрсюню, аны мыдах къарамы кёз аллындан кетмейди. Ол мындан талайны алгъа, сёлеше келиб: „Биз хар кимни джашауу ючюн кюрешебиз, сиз да адамланы джаралы этесиз, бир-бирде уа ёлтюресиз“,—деген эди. Аманлыкъчыланы артларын этмейсиз десе да бир иш, ансы „сиз ёлтюресиз“ дегени къалай ауур сёздю. Ол кюн Иван Васильевич кесин, тенглерин, милицияны джакълаб кёб даулашхан эди. Бу джол а хирург, бу адамны ёлгенине бек ачыгъанын джашырмаса да, милицияны терслементи. Иван Васильевич ёмюрюню джартысын бузукъла бла кюрешиб ашыргъанды. Алай а ол да менде айыб джокъду деб айтыргъа эркинлик бермейди. Бир да аямай кюреше тур, энтда аманлыкъчыла тубей эселе, сен да терссе...

Ол сагъышланы эте келиб, бусагъатда болумгъа джетиб тохтады. Кимди Рая? Аны нек ёлтюрдюле? Юйдегиси, атасы, анасы бармыды, огъесе... Джолну арасы джарыкъ, таза эди. Алайы бла бармай, бир джанына, ол къарангы джерге нек киргенди? Аманлыкъчыны излеуню неден, къалай башласа иги болур? Соруула, соруула, соруула... Ала бир-бирини аллына чабыб келедиле, кёбден-кёб болуб барадыла. Алай а...

Иван Васильевич шахар прокуратураны межямына къалай джетгенин да сезмей къалды. Ол, кабинетине кириб, чыракъны джандырды. Къолунда туюмчегин столну юсюне салды. Аны ичинде Раяны плащы, туфлилери, чепкени бардыла.

Папирос къабындырыб, кабинетни ичинде ары бла бери барыб тебреди. Эчик къагъылмагъанлай ачылыб,

Коля кирди. Иван Васильевич, бѣлмени арасында тохтаб, не хапар келтирдинг дегенча, аны бетине кѣа-рады.

— Рая заводда ишлегенли иги кесек болады,—деди Коля. Сора, столну аллында шиндикге олтуруб, тѣюмчекге кѣз джетдирди да, андан ары хапарын айтды.—Сен тюз билгенсе, ол ючюнчю сменагѣа барлыкѣ болгѣанды. Сменаны мастери да кѣайгѣы этиб тура кѣреем. Да нек кѣайгѣы эте эдинг, ишге келмеди деб джазыб кѣоймай,—дегенимде, мастер сейир затла айтды. Рая заводну эм алчы адамларыны бири болуб тургѣанды. Бу арт кѣзюуде уа халиси, иши да тюрленнгендиле. Айтыргѣа, ол чамчы, оюнчу кѣызны тиши ышармагѣанды. Бир уллу кѣыйынлыгѣы болгѣанча, мыдах айланнганды, нѣгер кѣызлары бла хазна сѣлешмегенди. Сеннге не болгѣанды деселе, хыны джууаб бергенди. Экинчи сменадан сора юйге барыргѣа, кече кесим кѣалыргѣа кѣоркѣгѣан этеме деб, тилеб, тенг кѣызларын чакѣырыб тургѣанды. Коллектив аны бек сѣе кѣреем, бары да уллу ачыдыла. Тургѣаны уа...—ол Раяны орамын, юйюн, патарын айтды.

— Алгѣын кѣайда ишлегенди, кими барды?—деб сорду Иван Васильевич, столну бирси джанында шиндикге олтуруб.

— Джангыз кеси тургѣанды. Айтыуларындан, анасы барды, ол кѣайда болгѣанын тюзеталмадыла. Бери келгенли да кѣб болмайды. Алгѣын Джылы-Суу шахарда джашагѣанды. Анда ким болуб ишлегенин да билмейдиле. Кѣалай да болсун, бери келгинчи джылларындан ол кишиге хазна хапар айтмагѣанды. Алай а мастер Рая ишге кирген сагѣатда, аны урунуу китабчыгѣын окѣугѣанды. Унутмагѣан эсем, хант юйде ишлегенди,—деди. Эртденбла кадр бѣлюмден толу хапар алырбыз. Дагѣыда ишчилени бир айтханлары, мен

ангылагъаннга кёре, анга айырыб уллу эс бёлюрге керекди,—бир джаш бла кёб тюбешиб тургъанды. Таб алыргъа, барыргъа да джетгендиле. Алай а бёлек заманны мындан алгъа ол къайры эсе да тас болгъанды.

— Джаш не джаш болгъанды экен?

— Айтыуларындан, чырайлы, ачыкъ адам болгъанды. Кеси да газетдеми, радиодамы—аллай бир джерде ишлегенди. Атына да Сеит дей эдиле.

Телефонну зынгырдагъан тауушу Коляны хапарын бёлдю.

— Хо, менме... Да не этейим... Бир кызыны ёлтюргендиле... огъай, бюгече юйге бараллыкъ болмам,—Иван Васильевич трубканы орнуна салды.--Андан ары уа?

— Да ол болду билгеним.

— Сен башынга бошса,—деди Иван Васильевич. Сора, милициягъа телефон бла сёлешиб, машина керек болгъанын айтды.

Бир кесекден следователь тёрт этажлы уллу юйню арбазына келиб тюшдю. Кёз джетдирейим да, Раяны бёлмесине тинтиуюл эгерге керек болса, хоншуларын да уятыб чакъырма деб, шоферни алыб, ючюнчю этажгъа ёрледи. Гитче фонарчыкны джандырыб, эшикге сынаб къарады. Анда адам сескекли болурча джукъ джокъ эди. Эшикни ачыб, коридорчукъгъа кирдиле, чыракны джандырыб, тегерекге кёз джетдирдиле. Былайда да кёзге илинир зат эслемедиле. Ваннагъа, кухнягъа да айландыла. Хар не да кесини орнунда эди. Кызыны бёлмесине уа артыкъ да бек эс бёлюрге керек эди. Ол себебден, босагъаны юсюнде сюелиб, къарамы бла аны ичин бир къат аулаб чыкъды. Ариу джыйылгъан орун, къабыргъада кюйюз, аллында кюзгюсю бла эшиклери этилиб тургъан шифоньер, терезени къатында столну юсюнде талай китаб, дух шиша,

пудра, юч шиндик. Бѣлмени мюйюшюнде да юйде ёс-ген улуу гокка ханс.

— Юй джарашдыра уа билгенди—деб, милиционер Иван Васильевични акъылын бѣлдю.

— Хо, патарын былай кирсиз тутхан адам...—Сора аллына атлаб бѣлмени ичинде бир кесек айланды да:—Бюгюн мында къызы кесинден башха адам болмагъанды,—деди.—Кете барайыкъ, былайда биз этер зат джокъду.

Следователь, кабинетине кириб, форточканы ачды. Шахарны къыйыр сюреминден гугурукну къычыргъан тауушун эшитди. Сагъатына къарагъанында, танг атаргъа джууукълашыб келе эди. Эртден къарангылыкъда джукъ эслемесе да, терезеден тышына къараб тургъанлай, телефон зынгырдады. Илгеннген да этиб, трубкины алды. Сѣлешген медэксперт эди.

— Айтханымча, къызы финка бла ургъандыла,—деди.—Аны къыйыры джюрекге джетгенди. Андан ёлгенди. Башха къыяуу джокъду. Дагъыда белгили болгъан зат—аманлыкъчы солагъайды. Толу хапарын джазыб хазыр этгенме...

Следователь, столну юсюн бошатыб, Раяны плащын джайды. Аны тышында къол ыз-зат къалгъан болурму; деб хар эли джерине сынаб къарай тебреди. Плащны бычакъ тешген джерини тѣгерегинден къалгъанында къан тамгъа джокъ эди. Финка бла аяусуз ургъан сагъатда ол джити зат сабына дери ташаяды. Сора сабны тутхан къол плащха джетерге керекди. Ариу, алай болгъан эсе да, къан аны танымазча этгенди. Тюзю, Иван Васильевич аманлыкъчы алайда ыз къояр деб айталмайды. Нек десенг, быллай къара ишни этерге базгъан адам къол къаб киймей боллукъ тюл эди.

Следователь, плащха къарай келиб, сол дженгини

имбашха джетген джеринде тохтады. Асыры джити къарагъандан кёзлери ачыб, башын кёлтюрдю. Бир кесек солугуун алыб, стол чыракъны тюз ол дженгни башына джууукъ келтириб, дагъыда ийилди. Алайгъа къалай да болсун бир зат джагъылгъанча эди. Къыз юйюнден чыкъгъан заманда билегин къабыргъагъа джетдириб, тытыр джабышхан болурму? Огъай, тиши-руу, не ашыкъса да, тыш кийимине сакъ джюрюйдю. Джукъгъа чыгъа тебресе, уллу кюзгюде башындан аягъына талай кере сынаб къарамай да къоймайды. Сора бу неди да? Следователь къайры эсе да сёле-ширге телефонну трубкасын алды. Бир кесекден „Ты-нгылайма“ деген эркиши тауушну эшитди.

— Лёша, менме. Джукъунгу бёлдюм дейме... Бек ауур тиерик тюз эсе, иги джашча, кабинетниге бар. Бусагъатдан сеннге бир плащны элтирикдиле. Анга дженгил огъунакъ къараб, меннге хапар билдирirse...

Раяны кийимлерин экспертизагъа ашыргъандан сора, Иван Васильевич, бир кесекчик къалкъысам деген умутда, туфлилерин тешиб, диваннга таянды. Алай а джукъу кенгде эди. Къазауатда, артда уа бу ишинде эки-юч кечени джукъламаса да, тёзерча юретгенди кесин. Ол бу джол да кёзлерин къысыб бёлек заманны джатды да, ёрге туруб, физзарядка этди. Андан сора арбазгъа чыкъды. Алайда быргъыны ачыб, сууукъ суу бла бетин джууду. Бу кёзюде танг атыб бошагъан эди. Иван Васильевич кабинетине къайтханында, ша-харны прокурору келиб тура эди. Следователь кесине белгили затланы айтды.

— Бу Коля бла сеннге ауур ишди,—деди проку-рор,—нёгерге Алибекни да ал. Барынг да меннге ке-лирсиз. Медэкспертни, криминалистни дагъыда ол кеси-гиз джазгъан къагъытланы унутмай ала кел,—деб, ашыгъыш чыгъыб кетди ол.

Прокурор следователни кѣб тыймады. Иван Васильевич джарашдыргъан аманлыкъчыны излеуню планын окъуб, башха къагъытлагъа да кѣз джетдириб, кѣлюне келгенни да айтыб ашырды. Юч следователь да, бирге оноу этерге, Иван Васильевични кабинетине келдиле.

— Ёлген ёлсе да, къалгъанлагъа джашау керекди,—деди Коля, олтургъан да этмей. Ол хамаи да айтыучу сѣзю эди.—Энг алгъын былайда кафеге барыб, ёретин ауузланайыкъ да...

— Огъай,—деб аны сѣзюн бѣлдю Иван Васильевич,—хар кимни не баджарлыгъын белгили этейик да, андан сора болурбуз къарын къайгылы.—Ол „Дело—40“ деб кече тышына джазгъан папканы ачды. Анда Раягъа бычакъ урулгъан джерде этилген протокол, медэксперт берген эмда кийимлерини юсюнден джазылгъан къагъытла бар эдиле.—Быланы окъуб чыгъыгъыз,—деб, джашлагъа узатды.

— Адам эс бѣлюрча зат джокъду,—Алибек, къолун силкди да, аланы папкагъа салды. Коля да, башын къымылдатыб, аны тюзге санагъанын билдирди.

— Мен айтхан да олду,—деди Иван Васильевич.—Алай болса да къысха заманны ичинде аманлыкъчы тутулмаса, уллу айыб келликди. Бу джанууарлыкъны хапары бютеу областха джайылгъанды. Прокурорну ачууланыб тургъанын да кѣрдюгюз. Бу ишни къалай бардырыуну юсюнден муратымы айтайым. Биринчиси,—бизни шахарда быллай затны этерча аманлыкъчы джокъду. Ол къайдан эсе да келген адамды. Экинчиси,—Рая заводха ючюнчю сменагъа барыргъа керек эди. Алай эсе, кюн чыкыгъаннга кетмей, кюн батхан джанында орамгъа нек тюшдю? Аны ары не ол ёлтюр-

ген адам, неда башха биреу иш этиб элтгенди. Биринчи, экинчи адам эсе да, ол къызыны танышыды. Анга дагъыда бир шагъат: Рая ышаныб бара тургъанлай урулгъанды бычакъ. Алай болмай, ол джукъ сезсе, не къычыргъан, неда джагъалашхан этерик эди. Алайда джашагъанла таууш эшитмегендиле, медэксперт бегитгеннге кёре, джангыз джарасындан башха, къызыны юсюнде сыдырылгъан джери да джокъду. Башында айтылгъан затлагъа кёре, аны ёлтюрюрге алгъаракъ план салыннганды. Ючюнчю—аманлыкъчы тышындан келген эсе, ол дженгил огъунакъ бу шахардан джанларгъа керекди. Аэропортха, автостанциягъа, вокзалгъа милиционерле кетгендиле. Не аз да ишекли болгъан адамларын тыярыкъдыла...

Энди экинг да, заводха джетиб, кадр бёлюмден Раяны урунуу китабчыгъын алыб къарагъыз,—деди Иван Васильевич.—Алибек, сен алайдан къыз алгъын ишлеген шахаргъа барыб, андан толу хапар билиб къайт. Коля, сен а, заводда адамла бла сёлешиб, меннге келирсе. Сорлугъу болгъан?

— Ангылашынды,—деди экиси ючюн да Коля. Ала кетгенден сора, Иван Васильевич, мен а къайсы джанындан башлайым деб, сагъышха кирди. Тюз ол кёзюуде криминалист джаш босагъадан атлады.

— Плацны сол дженгини огъары джанына пудра джагъылгъанды,—деди ол,—къызгъылдым пудрады. Ала талай тюрю боладыла. Муну аты „Маскарадды“.

— Алайгъа пудра къайдан джетерге боллукъду?—деди следователь. Ол криминалистге бла кеси кесине соргъаны белгисиз эди.

— Билемисе, аны айтхан къыйынды. Алай а биреуню бетинден джагъылгъаннга ушай эди...

— Тохта, биреуню бетинденми дединг? Сау бол. Керти да алай эсе уа,—Иван Васильевич бир кесек

сагъыш этди да,—кел, кызыны ёлтюрген джерлерине барайыкъ,—деб ёрге турду.

Экиси да орамгъа чыкъдыла. Адам аслам кёрюне эди. Талай адам Иван Васильевич бла саламлашадыла. Алай а ол джууаб бермеди. Криминалист джаш, сей-ирсиниб, следователге джити къарады. Сора прокуратурада къуллукъчуланы: „Иван Васильевични эси бир затха кетсе, къулагъы джукъ эшитмейди“ деген сёз-лери эсине тюшдюле. Джаш да, аны акъылын бёлмез ючюн, акъырын атлаб барады.

— Бу юйге къайта барайыкъ,—деди следователь, бир уллу мекамны къагына джетгенлеринде. Ол Рая джашагъан юй эди. Иван Васильевич кызыны бёлме-сини эшигин ачды. Экиси да кирдиле.—Иги къара, мындан джагъылгъан болурму плащха?—деб Иван Ва-сильевич стелну юсюнде пудраны кёргюздю.

— Огъай, бу тюлдю,—деди криминалист, кёзю джетгенлей огъунакъ,—бу акъды. Мындан башха пудрасы болурму,—деб, экиси да шифоньерни, столну ящиклерине къарадыла. Бир сау бла эки джарты пуд-ра сауут табдыла. Ала да акъ эдиле.

— Сора плащдагъы башха адамдан джагъылгъан-ды,—деди Иван Васильевич.

Къыз джыгъылгъан джерге келгенлеринде, следо-вателни башында энди не этеригини планы бегиб бо-шагъан эди. Ол Раяны кызыарыб тургъан къанына тю-гел джетмей, ийилиб, тротуар маталлы джолчукъгъа къараб тебреди. Артына, аллына талай кере баргъан-дан сора, къыз джыгъылгъан джерни огъары джанына озду, бир кесекден уллу джолгъа чыкъды. Алайын сакълагъан милиционер бла криминалист следовател-ден кёз алмай эдиле. Тюзю, ала къанны тегерегин тинтиб кёймей, андан иги арлакъда уа нени излеге-нин ангылаялмадыла. Иван Васильевич, белин тюзе-

тиб, джашлагъа къарады. Аны бети бираз джарыгъан эди. Ол, папирос къабындырыб, талай кере ичине тартды да:

— Джашла, энди башыгъызгъа бошсуз,—деди. Со-
ра ала дагъыда бир зат айтырын излегенлерин сезге-
нинде:—Аякъ ызла бардыла. Бусагъатда былай деб
айтхан къыйынды, алай а бир джукъ да къабыб, са-
гъыш этсек, ким биледи, кёрейик...

„Раягъа бычакъ урулгъан джерге эртденбла къа-
рагъаныбыз аны биреу иш этиб алайгъа келтиргенин
белгили этгенди. Ол адам кеси да тиширыуду. Анга
шагъатлыкъ этген затла бардыла. Айтыргъа, терекле-
ни тюбю бла эки тиширыу ыз бара барыб, Рая аугъан
джерде тохтайдыла. Ызланы бири алайдан уллу джол-
гъа чыгъады. Ол къызын нёгери болургъа керекди.
Раяны аягъында орта мийикликлери болгъан басанож-
калары бар эди. Ызланы бири аладан тюшгендиле.
Экинчиси уа мийик, ингичге табанлы туфлиледен къал-
гъанды. Эки ызы да бир-бирине джууукълукъларына
къарасанг, къолтукъдан кириб баргъаннга ушайдыла.
Тиширыуланы бир къаууму алай джюрюген сагъатда,
адам мийик болса, аны билек къошуна бетин тирерге
ёч болады. Эшта, Раяны плащыны сол дженгинде пуд-
ра аны бла келген къыздан джагъылгъан болур. Аякъ
ызлада да Рая онг джанында баргъаны кёрюнуб ту-
рады. Керти да алай эсе, ол тиширыуну бармакъ ыз-
лары плащны дженгинде нек къалмагъандыла? Мен
ангылагъаннга кёре, джаз къолкъабланы кийген бо-
лур эди. Раяны ёлтюрсем, тамгъа тюшмез деб кийген
эсе да, ким биледи. Алай а тиширыу быллай джаны-
уарлыкъны этер деб айталмайма. Ол себебден, бу ти-
ширыу Раяны иш этиб къарангы орамгъа келтирген-
ликге, ёлтюрген башхады. Таб, ол ишни аягъы былай
бошаллыгъын да биле болмаз эди. Бир таныш эрки-

ши, Рая бла сёлеширге керекме, былайгъа келтир, деб тилеген эсе, ол да элтгенди. Болур болгъандан сора уа, милициягъа билдиргенди. Атын, тукъумун айтыргъа, оператив группа келгинчи сакъларгъа ол эркишиден къоркыгъанды, неда мени да къатышдырырла деб джанлагъанды. Къалай алай болса да, аманлыкъчы бу тиширыуну да къолгъа джыйыб турады.

Раяны биргесинде болгъан кимди? Неден да алгъа аны билирге керекди. Аякъ ызына кёре, тиширыуну юсюнден талай зат айтыргъа боллукъду. Узунлугъу 155 сантиметрди. Нек десенг, Раяныкъы 170 сантиметр эди. Тиширыу андан мийик болса, джаягъын Раяны билек къошуна салаллыкъ тюлдю. Бу оюмну тюзлюгюне дагъыда бир шагъат—аякъ ызларыны арасы 25 сантиметр болады. Ол биз башында айтхан адамны мийиклигине тюз келеди. Туфлилерини табанлары бек джити болсала да, ала джерге асыры батмагъандыла. Ол а ол тиширыу къатангы болгъанын кёргюзеди, башхача айтсакъ, ауур адам тюлдю. Джыллары келген тиширыула бла джаш кызычыкъла аллай ингичге табанлары бла мийик туфлилени хазна киймейдиле. Алайды да, джылы 25—30-лада болургъа керекди. Аны юсюнден толугаппарлы болур ючюн, къаллай шинлиди, бети къаллайды, бу затны ачыкъларгъа керекди...

Иван Васильевич былайгъа джетгенинде, андан ары не джазаргъа билмей, тохтады. Эшикке чыкъды да, олсагъатдан прокуратураны машинисткасы Надя бла къайтды. Ол а джылы джыйырмадан атлагъан, бетин, къашларын, кирпичлерин бояргъа ёч тиширыу эди.

— Олтур былайгъа,—деб шиндикни кёргюздю Иван Васильевич.

— Мен бир соруу берликме. Иги сагъыш этиб, ан-

дан сора айтырса. „Маскарад“ деген пудра бла кыалай тиширыула хайырланадыла?

— Ангылаялмадым...

— Кыалай ангыламайса? Хар кимни бир суюген пудрасы болады да...

— Хо, андан ары уа?

— Тиширыула неге кёре сайлайдыла бетлерине пудра?

— Хы, энди ангыладым. Сёзден, кыара шинли акъ пудраны джагыарыкъ тюлдю.

— Нек?

— Кыарагыа акъны джакъсанг, пудра асыры ачыкъ кёрюннюкдю. Ол себебден аллай адамла кыызгыдым пудраны джагыадыла.

— Сау бол, аны билирге излей эдим...

Надя чыкыгъандан сора, следователь ол айтхан затланы да биягында кыагытыны аягына джазды. Алай бла, бу акъылы тюз эсе, Раяны биргесине чыкыгъан тиширыу быллай адам болургыи керекди: „Ортадан да алаша бойлу, кеси назик, 36 размерли аякъ кийим киеди, кыара шинлиди...“ Энди уа не кыошаргыа боллукъду? Энг керекли зат—бетиди. Алай а аны юсюнден кыара шинли дегенден башха... Тохта...

Иван Васильевич Раяны плащын столну юсюне джайды. Сейфин ачыб, лупаны алды. Аны бла кёбден бери да хайырланмагъан эди. Ол пудра джагыылгъан джерге кыарай башлады. Бёлек замандан джазылыб тургъан кыагытха дагыда талай айтым кыошду. „Пудра плащны дженг башыны керти кесегине джагыылгъанды. Эшта, тишуруу гитчебет адам болур. Нек десенг, аны джаякълары улуу болсала, Раяны билегине тийген сагыатда джайылыб, пудра аслам джерге джетерик эди, артыкъ да бек дженгини кенгине мында ыз узунуракъ тюшгенине кыарасакъ, ол теге-

рек тюл, узунбет адамды. Аллайны бурну да ингичге, джити болургъа ёчдю...“ Следовательно, кеси иги таныгъан суратчылары бирин чакъырыб, мында джазылгъаннга кёре тишируну суратын сал, деб тиледи.

Иван Васильевич сигаретин да тютюнлете, энди уа бу ишни къайсы мюйюшюн тинтейим деб сагъыш эте, кабинетде ары-бери бара тургъанлай, Коля кирди. Ол талай къагъытны стол юсюне салды.

Следовательно, орнуна олтуруб, алагъа къарай тебреди. Рая заводха кирген сагъатда джашауундан джазгъаныны, иш китабчыгъыны, учет карточкасыны копиялары эдиле. Иван Васильевич аланы бирем-бирем алыб окъуб чыкъды. Раягъы 26 джыл болгъанды. Эм алгъын сыра чыгъаргъан заводда, андан сора турбазада, арт юч джылны уа Джылы-Сууда шахар ресторанда хант ташыучу болуб ишлегенди. Ресторанда сагъатында эки выговор алгъанды. Кеси Краснодар крайны кыйыр эллерини биринде туугъанды. Анасы энтда анда джашайды. Адам эс бёлюрча башха зат джокъ.

— Къошарынг бармыды?—деб Колягъа джити къарады Иван Васильевич.

— Да, къошуб, нени къошарыкъма,—деди ол.—Комсомол организацияны секретары бла, цехни тамадасы бла, дагъыда аны таныгъан талай адам бла ушакъ этдим. Къысхаха айтсакъ, ишге джангы джарашхан кёзююнде халиси аман болгъанды, артда иги джанына бурулгъанды. Бу айда уа ол не эсе да бек тюрленгенди.—Коля айтханлары талай юлгю бла бегитди.—Редакцияда ишлеген Сеит деб бир джаш бла аны хаман да бирге айланынган кёргенди, —деди ол хапарыны аягъында.—Арт кюнледе джашны киши кёрмегенди. Мени сартыннга, Сеитден бир джукъ чыкыгъан болур деб турама...

— Иш кесин танытыр—деб аны сёзюн бёлдю Иван Васильевич. Коля да, бу айтханын тамада ушатмагыянын сезиб, амалсыз болду.—Сен, редакциягъа барыб, Сеитни адресин таб, бар эсе, картын да ал.

Телефон зынгырдады. Ол трубкины алды.

3

Арадан талай кюн озду. Не келсин, бу кыйын ишни аягы кёрюнмей эди. Тюзю, Иван Васильевич бла эки нёгери, алагъа да милициядан адамла да болушуб кюрешедиле. Алай а, аманлыкъчы бу тегерекде эркин айлана эсе, сен, ариу, олтурмай, чабыб да айлан—андан кимге не хайыр? Бир ыйыкъны ичине мындан кёб затны этерге кишини да кёолундан келлик тюлдю. Кесини тюзлюгюне ишексиз болур ючюн, Иван Васильевич баджарылгъан ишни къайтарыб да тингенди. Сёз ючюн, Рая бла ишлеген эки къызчыкъ аны биргесине аслам айланыгандыла, таб, патарына кире, чыгъа тургъандыла. Аланы экиси бла да ушакъ этгендиле. Къызла айтыудан, ким эсе да бир тишируу, ишлей тургъан джеринден чакъыртыб, телефон бла Раягъа талай кере сёлешгенди. Кимди деб соргъанларында, шахардан таныш къызымды, деб кёойгъанды. Ол Иван Васильевич айтхан тишируу болургъа джараулуду. Аны сураты салыныб, джер-джерге ашырылгъанды. Бюгюн тутарыкъ эселе да, киши билмейди. Раяны сабийлик джыллары озгъан районда милиция аны анасы он кюнню мындан алгъа ёлгенин, Раяны къызчыгъы анасыны эгечини кёолунда болгъанын билдиргенди. Рая анасындан эртде огъуна кетгенин айтсакъ, аманлыкъчыны анда излегенден хайыр джокъду. Бу тегерекде къызны джауу болмазгъа керекди. Нек десенг, мында джашагъанына кёб болмайды, аны да,

арт айланы айтмасакъ, Сент бла бирге ашыргъанды. Ол джаш бююн-тамбла келликди, бир джукъ биле болур. Алибек Джылы-Суу шахардан келтирген хапаргъа бек эс бѣлюрге тыйыншлыды. Анда Раяны бузукъ тенглери болгъаны ачыкъланды. Ол а бусагъатда да аны юсюнден айтады.

Аны юйюне талай кере тинтиуюл да этилгенди. Чот табсызгъа кетерин билиб, ол шахардан джанлагъанды бу. „Шохларыны“ эм аманлары тюрмедедиле, тышындагъыла уа аллай джаныуарлыкъны эталлыкъ тюлдюле.

Иван Васильевич, нѣгерине уллу эс бѣлюб тынгылаб туруб, джангы зат айтмазлыгъын билгенинде:

— Ангылашынды, сау бол,—деб аны сѣзюн бѣлдю.— Аланы барын да биз билдик. Мындан ары излеуно къалай бардырыргъа керекди? Неден башлайбыз? Ма аны сагъышын этерге керекбиз. Ол барыбыз да бирлешиб салгъан излеуно планы тола кетгенди, алай а, сен мени джюрегими басаргъа излегенликге, алгъа атламагъанны орнундабыз. Не ары-бери буруб кюрешсек да, ол тишируу болмаса, ачыкъланган джукъ джокъду. Аны бу ишге къатышханына уа ийнанабыз. Не келсин, Раяны биргесине айланнганын неда юйюне келиб олтургъанын киши кѣрмегенди...

— Сураты уа?

— Сураты уа не? Биз алай болур дегенликге, неси да башха тюрлю эсе уа? Олсагъатда таза бедишлик боллукъбуз... Башхача айтсакъ, къолубузда не аз да аманлыкъчыны джугъу къалмайды.

Коля ашыгъыш эшикден кирди.

— Бусагъатда Раяны хоншусу, атына да Абрек деди, телефон бла сѣлешиб, бюгече биреу къызны эшигин сакълаб тургъанлай кѣргенин айтды,—деб, эки нѣгерине кѣзюу къарады.

— Эртде, кеч болса да, джокъларыкъды дей эдим да,—деди Алибек.

— Тутарменг деб сени сакълаб турады, — деди Коля.

Ючюсю да эрлай ол юйге джетди. Подъездни эртденбла джуугъанлары себебли, джукъ эсле меди. Эшикни кирит орнуна сынаб къарагъанларында, анда ызчыкъланы кёрдюле. Ким эсе да башха ачхыч бла ачаргъа кюрешгени белгили эди. Абрекни патарына кирди. Ол быланы келирлерии сакълаб тура эди.

— Заводдан экинчи сменадан сора иги кеч къайт-дым...

— Сагъат ненча эди?—деб сорду Коля.

— Бирге джууукълаша эди.—Сора следователлени къарамларындан заводдан чыкъгъандан бери юйюнге джетгинчи эки сагъатмы келдинг деген сорууну сезиб:—Бир тенгими туугъан кюню эди да, джолда анга да къайтыб, бир кесекни олтургъан эдим... Бу этажгъа чыкъгъанымда, ким эсе да Раяны эшигини при-талкысына имбашын тиреб тургъанын кёрдюм. Неге эсе да болуб, мен къатына келгинчи, эсле меди ол. Со-ра, илгеннгенча, къысха бурулуб, бетиме къарады. Этажда чыракъ джанмай эди... Тёртюнчю этаждан ур-гъан джарыкъда аны къолунда темир кесек джылты-раб кёрюндю...

— Ол неди деб кёлюнге келеди?—деб сорду Иван Васильевич.

— Былай деб айтхан къыйынды. Алай болса да, ачхычха неда отверткагъа ушатдым.

— Андан ары уа?

— Мен алгъы бурун эс бёлмедим. Кесими патары-мы эшигин ачыб, ызыма бурулуб къарагъанымда, ол адам тас болуб тура эди. Юсюне келиб къалгъанымда илгеннгени, артда алай дженгил къачханы не эсе да ишекли этди да, аны ючюн билдирдим сизге.

— Да былай кеч нек билдирдинг?

— Кече кишини кѳозгъаргъа сѳоймедим. Эртденбла танг атмай хапар берирме деб, умутум алай эди. Не келсин, джукъум кѳалгъаны, сегиз сагъат ишлеб арыгъаным, анга да ол ичген кесегим да кѳошулуб, джукълаб кѳалгъанма.

— Сизни этажны чырагъын керти да биреумю джукълатхан эди эке, огъесе джанмаймыды?

— Кече огъунакъ чыгъыб джандыргъан эдим,—деди Абрек.—Иш этиб джукълатхандыла.

— Кѳаллай адам эди, юсюнде, башында нени эсleding?—деб сорду Иван Васильевич.

— Менден мийик, тыкъ адам эди. Къара костюму, башы джалан, чачы ёрге таралыб. Бет ышанларын айталлыкъ тюлме. Къарангы эди...

Следователле, Абрекден чыгъыб, Раяны патарына кирдиле. Алай а ары кишини аягъы тиймеген эди. Ала эшикни этиб, Абрекге да, не аз да бир джерде ол адамны таныгъанынг болса, неда бу тёгерекде башханы эслесенг, бизге билдир, деб кетдиле. Джолну узунуна бу затны юсюнден сёлеше, хар ким бирер акъылны айта, даулаша, Иван Васильевични кабинетине келдиле. Ол адамны кече арада къызны эшигин ачаргъа излегенин эки тюрю ангыларгъа боллугъун бегитдиле ючюсю да. Биринчиси, Рая бла къачан эсе да джууукъ таныш болгъанды ол. Къызны ююню ачхычы джашда болгъанды. Аны ёлгенин билмей, эшикни ачыб кирирге умут этгенди. Алай а, хоншула айтыудан, Рая арт айда башха кирит салдыргъанды. Алгъыннгы ачхыч анга тенг болмагъанды. Киритде да ызла андан кѳалгъандыла. Абрек юсюне келиб кѳалгъанында уа, не джунчугъанды, неда, кече арада эркишиси болмагъан юге кирирге излегенине уялыб, дженгил джанлагъанды. Ариу, аманлыкъчыды дерле, деб кѳоркъгъан эсе да, ким биледи. Джукълаб тур-

гъан хоншула эшитмегенликге, эшикни да къа-къгъан болур. Ачамагъанында, юйде тюлдю деб, кесинде ачхыч бла кюрешгенди. Бу болумну ар-тыкъ да бек джакълагъан Алибекди.

Экинчи оюм, ол аманлыкъчылары бириди. Рая ёлген кюн ачхычны алыргъа унутуб, неда адам эсегинчи деб джанлаб кетиб, энди уа башхы ачхыч бла патарны эшигин ачаргъа излейди. Нек?..

Былай деб бир затны айтхан къыйынды. Иван Васильевич Раяны юйюнде алгъыннгы тенглери тукъумлары адреслери болур дейди. Нек десенг, Джылы-Суу шахарда бу къызы патары аланы „штабларыча“ болгъанды. Энди ол къагъытланы кьоратыргъа керекди. Байлыкъ, ачха, алтын, неда алача бир зат барды дерге да боллукъду. Коля, нёгерлерин да терслеменлей, юйде сауут болурму, деб, ол акъылдады. Анга шагъатха былтыр Джылы-Суу шахарда эки милиционерни герохла ры алыннганын айтды.

— Ючюбюз айтхан да тюз эсе да, билмейбиз,—деди Иван Васильевич.—Къалай-алай болса да, мени сартыннга, экинчи акъылыбызны джаратама. Аны тюз бла терс болгъанын билирге боллукъду...

— Къалай?—деб сорду Алибекге.

— Раяны патарына толугъа тинтиул этерге керекди...

Джашла джарыдыла. Ала бу къарангы ишге джарыкъ урур деген акъылда эдиле. Алай а, юч-тёрт сагъатны кюрешиб, къарамагъан джерлери къалмаса да, джукъ табылмады.

— Да, джашла, биринчи айтханыбызмы тюз болады?—деб Иван Васильевич нёгерлерине къарады.

— Огъай,—деди Коля,—экинчи...

— Да джукъ табмадыкъ...

— Экинчи... мен да Коля джанлыма,—деб энди кесгин селешди Алибек да.

— Алай эсе, неге таяныб айтханыгъызны ачыкъ этигиз да, тюзлюгюгюзге мени да ийнандыргъыз...

Эки джаш бир-бирине къарадыла. Сора Коля тирирек болуб:

— Аллах-аллах, тынгыла,—деди.—Бусагъатда джашланы асламысы, къызны сакълаб тургъанлай, юсюне адам келгенликге, хоншунг къайдады деб соргъан болмаса, тартыныб къачарыкъ тюлдо. Ол биринчиси. Экинчиси уа, аны къолунда Раяны ачхычы болургъа мадар джокъду. Нек десенг, къыз бери кѣчюб келгенли джангыз Сеитден башха бла джууукълукъ, танышлыкъ джюрютмегенди...

— Сѣзюнгю бѣлейим, сора Рая киритин нек тюрлендиргенди да?—деб сорду Иван Васильевич.

— Мен джууаб берейим,—деди Алибек.—Къыз арт кѣзюуде неден, кимден эсе да къоркъгъанлай айланганды. Хоншулары айтыудан а, алгъыннгы кирити алай деменгили болмагъанды.

— Тюздю,—деб аны джакълалды Коля да.—Алай бла, ол эркиши къызны тосы болмагъаны ачыкъланды. Башха айтсакъ, Иван Васильевич, сени биринчи джоралагъанынг терсди.

— Да, анга да хо,—деб ышарды Иван Васильевич.—Экинчи оюмну тюзлюгюне уа не бла ийнандырасыз?

— Былай деб, къайдам, алай а энди мени джюрегим ол затха ишексизди...

— Сора Раяны бѣлмесинде джукъ нек табмадыкъ да?

— Мен джууаб берейим,—деб таууш этди Коля.—Биз къарамагъан джукъ кълалмады дегенликге, эшта, къызны кесинден башха адам билмезча, юде аллай джер болур, неда биргесине тутаргъа суймей, эшикде джашыргъан болур, аны ючюн табмагъанбыз.

— Неси, неси барды деб кёлюгюзге келеди?

— Алгъыннгы танышларына, аманлыкчылагъа керек къагъытла.

— Отъай, Алибек, биягъы сен энтда джангыла теб-регенсе,—деб аны сёзюн бёлдю Коля.—Ол шахардан кетиб, мында джашауун башха тюрлю къуараргъа излеб, эрге барыр акъылда айланнган тиширыу аллай къагъытланы башынамы урады? Къысхасы, Рая аманлыкчыла бла чёб юзер акъылда болгъанды, ол себебден аланы къагъытлары, кеслери да къызгъа чырт да керек тюл эдиле.

— Сора алтын барды...

— Болур,—деб тенгини акъылын да тюзге санагъанын билдирди Коля.—Алай а алтын орамгъа атылыб турса, сени хурджунунгда да бир болур эди, хар грамы учетда болгъанын сени башынг къалай ангыламайды. Бу джаны бла къарасанг, хазна дегенден эсе, алтын джюзюкле, сыргъала десек келишеди. Аланы не юйледен урлаб, неда тиширыуладан къоркъутуб алыргъа боллукъдула. Аланы, ышаныб, сакъла деб къызгъа бериб тургъандыла десек да, джангыллыкъ тюлбюз. Алай а мен ачха болурму дейме. Нек десегиз, джюзюкледен номерле, тазалыкларыны юсюнден белгиле салынадыла. Джыйыб туруб, бир керек кюн барын да сатыб къояр мадар джокъду. Ачха уа ачхады. Аны номерине-затха ким къараб айланлыкъды. Сенича бир „уста“ излеучю болмаса. Башхача айтсакъ, алагъа, алтындан эсе, ачха болгъаны табды.

— Бой салдым,—деб эки къолун кёлтюрдю Алибек.

— Мен кесим да ол акъылда тохтаб, сиз а не айтырыкъсыз деб соргъан эдим,—деди бир кесекден Иван Васильевич.—Энди ючюбюз да Раяны къолунда багъалы зат барды деб анда тохтадыкъ. Алтын, ачха, кюмюш болса да, андан бизни ишибизге башхалыкъ

джокъду. Сиз айтханнга мен да бир зат кѣошайым. Аманлыкъчыла не кѣойгъан эселе да, кѣызы андан хапары джокъду.

Эки джаш сейирсириб бир-бирине кѣарадыла:

— Сора?

— Алай кѣалай болады да?

— Раяны андан хапары болмагъанды. Билсе,—ол ачхады огъунакъ дейик,—аны хайырландырыр эди. Тоюбуз болса, джарар деб, хар айлыгъындан он сомну кассагъа салыб тургъанды. Алгъан джалы уа—джюз сом. Асыралыб тургъан ачха болса, алай этерик тюл эди,—деди Иван Васильевич.

— Артда излерле деб кѣоркѣгъан эсе уа,—деди Алибек.

— Тиширыула аллай кѣайгъы этмейдиле,—деди Коля.

— Кѣалай этмезле? Сен ангылау бла тамбланы сакъышын этмейле.

— Хо, этмейдиле, тиширыу бюгюню бла джашайды.

— Сени философиянг терсди,—деб кѣолун силкди Алибек.

— Ол философия тюлдю, мен таныгъан тиширыула...

— Ма, энди тюзелдинг! Аллайла болмасала, ала сени бла танышырыкъ тюл эдиле...

— Хы, боадугъуз...

— Огъай, Иван Васильевич, кѣайсыбыз тюз айтабыз?—деб анга джити кѣарады Коля.

— Экинг да тюзсюз,—деб ышарды ол. — Энди кѣкден джерге тюшейик да, бусагъатда болумну юсюнден сѣлешейик. Барыбыз да билгенден, аманлыкъчыладан талайы бирикселе, бирин тамада этедиле. Хо, ол да эки нѣгерине ичги сѣзюн айтсын. Кѣалгъанла уа, „буйрукъну“ толтургъан болмаса, тамаданы, аны

джууукъ нѣгерлерини ишинден хапар излемейдиле. Ол джорукъду. „Касса“ уа аланы кѡлларында болады. Энди сагъыш этигиз, керти да Раяда джукъ бар эсе, ким билирге керекди? Тамада? Мен анга да ол кѣзюуде Джылы-Суу шахарда айланган ючеуленни кѡшома. Къызгъа ачханы ючюсю да оноу этиб бергендиле. Бу-сагъатда уа ала тутулубдула. Сют этилген кюнледе Рая да анда болгъанды. Тѣрт аманлыкъчы да 10—15 джылгъа кетгендиле. Ариу, тюремеден чыкъсала да, бу джерлеге келирге эркинликлери джокъду. Сора Рая аладан кѡркѣмазгъа керекди. Ачха болса, джаш тишыру, Коля айтханлай, кийим алмай кѡймаз. Юйю быстырдан толуб турса да, алагъа аз кѣрюнеди. Тишыруланы бары да алайыракъдыла. Сиз а Раяны кийимлерин кѣрдюгюз. Ала аз эдиле дерге болмаз, алай а бу шахарда къызланы асламысы андан ариу, сыйлы чепкенле, пальтола джюрютедиле. Ачха, алтын эсе да, Рая билмегенлей патарына тюшгенди аны деб да аны ючюн айтама...

— Да сора Джылы-Сууда патарында къалгъан болур,—деди Коля.

— Бу соруугъа сен не джууаб берлик эдинг?—деб Алибекге кѡрады Иван Васильевич.

— Патарны бѣлмелеринде джукъну адам табмазча джашыргъан кыйынды,—деди Алибек.—Мен аманлыкъчы болсам, хапчюкlege саллыкъ эдим...

— Тюздю,—деб джарыды Иван Васильевич.—Ачха бусагъатда да Раяны хапчюклерини биринде тура болур.

— Да аманлыкъчыланы тамадаларындан сора кишини хапары джокъ эсе, ала да тюремде эселе, бу излеб айланган къайдан билди да?—деб сорду Алибек.

— Аны уа ачыкъларгъа керекди...

(Следователни хапары бошалады)

— Ма алайгъа джетиб тохтагъанбыз,—деди Иван Васильевич Сеитге.—Сени тефтеринг талай джангы зат кьошады.—Ол эки нѣгерине кѣзюу къарады.—Алагъа башчы, джашла, Ежикди! Мен аны атын эшитгенме. Алай а толу хапарлы тюлме. Алибек, сен бусагъатдан барыб, Ежикни картын да, аны юсюнден табхан къагъытынгы да джыйыб кел. Коля уа Володяны къолгъа алсын. Мында ишлеген джеринде адамла бла сѣлеш, анда къайда болгъанын да бил...

— Ол Володя дегенни письмосу джокъмуду?—деб сорду Коля.

— Огъай, джыртыб атхан эдим,—деди Сеит,—Медногорскеден келгени уа эсимдеди.

— Тукъумун бил да, ары джаз,—деди Иван Васильевич.—Къысхасы, ол эки адам бла „шагърей“ болургъа керекди. Мен ангылагъаннга кѣре, Сеит, сени тефтерингде эм керекли аладыла.—Джашла кетгенден сора, ѳрге турду да, Сеитге:—Кел, биз да шахарда бир кесек айланайыкъ—деди. Ала тротуар бла Раяны юю таба айландыла.—Сеит, не ары, бери десенг да, адамны джюреги сезмей къалмайды—къыз сени сюемеди, огъесе сиймеймеди? Бусагъатда болумгъа да эс бѳлюб джууаб бер.

— Ол джазгъаныма джукъ кьошаллыкъ тюлме...

— Сюймегенлей алдаб тургъанды, дейсе, не?

— Хо...

— Сен ангылагъан бла, аны ким ѳлтюрюрге болукъду, эмда не ючюн?

— Айталлыкъ тюлме, билмейме. Анча айны бирге айландыкъ, алай а Раягъа къынгыр къарагъан адам кѳрмегенме...

— Ол тюлмюдю бизни да бузгъа тиреген,—деди

следователь.—Аны тиширыу тенглерини юсюнден а не айтыргъа боллукъса?

— Келиб, кетиб, кертн тенглик джюрютген адамы джокъ эди.

— „Ежикни“ юсюнден артда джукъ айтханы, къайдам, бир затдан къоркъгъаны эсингде тюлмюдю?

— Огъай, унутмагъан эсем...

— Алай болса да, сени эсинге бир джукъ тюшюб къалыргъа болур, бизге билдирсе. Бу иш бир джанына болгъунчу, мында турургъа керексе. Сени тамаданга сѣлешиб, болумну айтханма, ол джанына къайгъы этме. Энди, кел, экибиз да къызны юйюне барыб къарайыкъ...

Сеит, санлары къалтыраб, джюреги дженгил ура, Раяны босагъасындан атлады. Ол ненча кере киргенди бу мекамгъа? Тюзю, бусагъатха дерн Раяны ѳлгенине ийнанмагъанча эди. Энди уа алгъынча аллына ышарыб чыкъмагъанында, кѳзлерине джыламуку урду.

Иван Васильевич, юйге кириб, шиндикге олтургъанды. Сеит а, аны былайда болгъанын да унутуб, бѳлмени ичине да киралмай, коридорчукдан къараб турады. Дуния башы тюбюне айланса да, этерим джокъду, меннге болур болгъанды дегенчады халы. Рая, хант юйден чыгъыб, алгъынча „тансыкъ болгъанма“ деб кѳкюрегине башын салырын сакълай, ичге кирмей тура болурму?

Сеитни джашауунда эм къууанчлы сагъатла бу мекамда озгъандыла. Тюзю, къайгъылы, сагъышлы кюнле да болгъандыла. Алай а ол джарсыула бюгюн эсине да келмей эдиле. Эх, ол кюнлени ызына сайлаб, бир минутха Раяны былайда кѳрюрге табса, кесин дунияда эм насыблы адамгъа санар эди. Бусагъатда уа мутхуз ау чабхан кѳзлерин бѳлмени полуна чыракъ ийгенди. Аллына атлагъанлай, пол оюлуб кетер деб къоркъ-

гъаннга ушайды. Не эсе да бѣлмени ичи да къарангыча кѣрюнеди. Эшта, аны джарытхан Рая болур эди. Ол бу кесек заманны ичине сьюгенини ауазы къулагына келгенча болуб, талай кере илгенди...

Сеитни имбашына биреу къолун салды. Башын терк буруб къарагъанында, Иван Васильевич къатында сюелиб тура эди. Следователь анга джукъ айтмады. Быллай кѣзюуде сѣз бла кишиге болушлукъ эталмазлыгын ким билмейди? Ол, Сеитни билегинден тутуб, ичге кийирди, эшикни къатында шиндикге олтуртду.

Джаш, ауур солуду да, не эсе да бир зат басыб тургъанча, башын кючден кѣлтюрюб, тѣгерегине бир къат кѣз джетдирди. Сора хурджунундан папирос алыб къабындырды. Суусаб адам суугъа мыллыгын атханча, талай кере ачы тютюнню ичине тартды. Сеитни эс джыйгъанын билгенча, следователь анга къысха бурулду.

— Сен эркишисе, туура былай абзырагъан а эркишиге айыбды,—деди.—Болур болгъандан сора кесинги бираз къатдырыб, бизге болушургъа керексе.

— Да не этейим? Мени къолумдан не келликди?

— Ма бу бѣлмени ичине сынаб къара да, не къошулгъанын, къорагъанын, тюрленнгенин айт...

— Хар не да мен къоюб кетгенча турады,—деди Сеит. Бир кесекден, ол ёрге туруб, орундукъну къатына барды:—Муну уа ол джыймагъанды...

— Къалай билдинг?

— Рая джастыкъны сюеб салыб, ёрге айланган эки мюйюшюн джити эте эди. Мында уа бир мюйюш ичине батыбды. Сора ол джастыкъны къабыргъагъа джетдирмеучен эди. Шифоньерни кюзгюсюне букъу къоннганды. Букъуну юсюнде ызла бардыла. Рая аны кюн сайын талай кере сюрте эди. Шифоньерни башын-

да эки чемоданчыкыны бири кесини орнунда тюл-
дю...—Сеит бу халда бёлмеде хар затны къатында
тохтаб айтыб чыкъды.

— Сен следователь болургъа деб джаратылыб,
къалай эсе да джангылыб журналистликни сайлагъан-
са,—деди Иван Васильевич. — Юйге тинтиуюл этген
сагъатда Коля хар нени да алгъынча джарашдырыб
барыргъа кюрешгенди. Сен а къаллай бир халаты-
бызны табдынг... Бу гитчерек чемоданда не барды
эке?—деб сорду.

— Раяны эм суйген, сыйлы кийимлери—газетге
чырмалыб мийиктабан къара туфлилери, эки чепкени,
касынказы, къыш кийген норка бёркчюю.—Сеитни бу
сёзлеринден сора следователь шифоньерни юсюнден
чемоданны алыб ичин ачды. Джаш айтханла бары да
анда эдиле. Бир эски кьолджаулукъчукъ да дарий
къумашчыкыгъа чырмалыб, чемоданны мюйюшюнде ту-
ра эди.

— Бу меникиди. Шифоньерни тюб яшигинде эски,
джараусуз кийимлени ичине атхан эдим. Ол бери къа-
лай тюшгенди?—деб сейирсинди Сеит.

— Алай эсе уа, ол Раягъа бек багъалы болгъан-
ды,—деди Иван Васильевич.—Мени сартыннга, чынг ал-
лындан огъунакъ да къыз ахыр тылпыуу чыкъгъынчы
сени суйюб тургъанды, деб акъылым алай эди. Аны
тюзлюгюне бекден-бек ийнана барама...—Сеит не эсе
да айтыргъа ауузун ачды.—Тохта, сорлугъунгу биле-
ме,—деди следователь,—сора мени нек кыстады, де-
риксе. Аны билмейме. Ол ачыкъланса, кёб зат белги-
ли боллукъ эди...

Бу кёзюуде эшик къагъылды. Была кир деб да
айтхынчы, коридорчукъда аякъ таууш эшитилди да,
джылы келген бир киши бёлмеге тюшдю.

— Салам, Иван Васильевич,—деб, экисини да кӱоларын тутду.

— Никитич, не айланаса?—деб сорду следователь сейирсиниб.

— Айланыб а, не айланама, бу джаш тӱлю кел деген сагъатынгда бармайды. Бир ай болады—портрет эт деб бу патардан кыыз картчык келтирген эди. Таб, сени картынг огъунак болур дейме,—деди Сеитге.

Сора газетге чырмалгъан улуу портретни столну юсюне салды да,—юйде джок кӱреме, ары бир берирсиз,—деб чыгъыб кетди.

Газетни ашыгъыб ачдыла. Аны ичинде Сеитни портрети тура эди. Экиси да, не айтыргъа билмей, бир-бирлерине къарадыла.

— Мен айтханнга келдингми?—деди Иван Васильевич.—Сюйгенине энди ишегинг болмаз?

Сеит, анга джукъ да айтмай, шиндикге олтуруб, чыналарын столгъа тиреб, эки кӱолу бла бетин джабды:

— Мен чыртда къатышханма,—деди бир кесекден,—мындан кӱб къыйнама да, эшикге бир чыгъайыкь...

— Хо, алай этейик. Сен хант юй бла ваннагъа бир кӱз джетдир да.

Сеит ол айтханча этди. Не келсин, эс бӱлюрча джукъ эслементи.

Экиси да орамгъа чыкдыла.

— Бизни заманда адамгъа сауут бла узалгъан тынч тюлдю. Нек десенг, ол джаныуарлыкъны этген аманлыкъчы эртде-кеч болса да тутуллугъун биледи. Ол себебден, бир улуу дерти болмагъан адам аллай атлам этерик тюлдю, ачхагъа-затха кызыб, башын атхан рецидивист болмаса. Сора Раягъа кимни дерти барды?—Следователь бу сагъышны кӱб этгенди. Бююн а

Сеитни эсине бир джукъ тюшсе уа, деб аны ючюн айта турады.—Бир тиширыугъа ишекли болгъаныбызны билесе. Тиширыуну кеси ол аманлыкъны этеригине ийнанмайма. Ариу, алайды десек да, сѣзюбюзню не бла бегитирге боллукъбуз? Тиширыулары эркишиге уллу суюмекликлери болса, аллай атлам этерлеми? Бу джаны бла къарасанг, Рая да, аны ѳлтюрген да сени, неда башха бир джашны суюгендиле...

— Огъай, мени суюген болмагъанды...

— Билеме. Алайды да, башханы дейик. Не келсин, Рая сенден сора кишини суюмегенди. Володяны къатыны уа аллай „джигитлик“ этер адам тюлду. Была бары да мен айтханлары терс болгъанларын кѳргюзедиле. Андан ары барайыкъ. Рая сени кемсиз суюгенине экибиз да ийнанабыз. Ол кесини джанына къоркѳуу болгъанын сезгенди. Таякъны къыйыры сеннге да джетмесин, деб сени чиркитир къайгыгъа киргенди.

— Да къоркѳуу болгъанын меннге нек айтмады?

— Бу соруугъа джангыз бир джууаб барды:—Айтса, сен аны къоюб кетерик тюл эдинг. Кетгенни къой, ала бла кюреширге излерик эдинг. Кюреш а къалай бошаллыгъын ким билсин. Андан эсе, не болсам да, кесим болайым деб...

— Сѣзюбюзню бѳлейим. Аланы барын да айтмагъанлай, былайдан кѳчейик деб къойса уа...

— Анда да табарла деб къоркѳгъан эсе уа...

— Да сиз бусагъатда айтыудан, аманлыкъчы—тиширыуду...

— Огъай... Аманлыкъчыла тиширыуну сауутну хайырланганча хайырлангандыла.—Сора Иван Васильевич кѳолун силкди да:—Хар кѳуру былайына джетиб, андан ары атлаялмай тохтайма,—деди.—Алай болса да, „Ёжик“ бла Володяны хапары болушур деб умут этеме.

Ала прокуратураны арбазына келгенлеринде, тапчанда олтуруб, эки джаш бла сёлеше тургъан Алибекни кёрдюле. Ол, быланы эслеб, аллына атлады. Бары да Иван Васильевични кабинетине кирдиле. Алибек, кьолтугъунда папканы ачыб, бир картны, талай къагъытны столгъа салды.

— Бумеди сен телевизор бла кёрген? — деб, следователь картны узатды. Сеит, бир кесек къараб, ол болгъанын айтды. Иван Васильевич „Ежикни“ юсюнден джазылгъан затланы окъуб тебреди. „Быйыл 33 джыл болады. Биринчи кере, 18 джыл да болмагъанлай, юй тонагъаны ючюн тутулгъанды. Артда эки кере тюкенден ачха урлаб кьолгъа тюшгенди. Талай нёгери бла солургъа келген кишини ёлтюргендиле. Алай а сюдде бирлери, мен ургъан эдим финка бла деб, айыбны бойнуна алгъаны себебли, хар ким „Ёжикге“ ишекли болсала да, анга уллу азаб салмайдыла. Ахыр кере банкдан келе тургъан заводну кассирин мюйюшде ёлтюрюб, ачханы алыб джанлайды. Анга 25 джыл береди. Алай а тюремеден къачады. Ол кёзюуде къарууладан бирин ёлтюреди, экисин ауур джаралы этеди... Андан сора Ёжикни ышанларын, тыш къарамын джаза эдиле. — Бизни закон асыры джумушакъды. Аны ючюн кесини къара ишлерин бардырыб тургъанды „Ёжик“. Ол эртде асмакъгъа асылыргъа керек эди.

Телефон зынгырдады: „Менме“, — деди Иван Васильевич. Ким бла эсе да бир кесек сёлешди да трубканы орнуна салды,

— Шахарда ичги ишлени бёлюмюню тамадасыды, — деди ол. — Саулай Союзда „Ёжикни“ излеу энтда бара кёреме. Кёбле ол север Кавказдады деб ишек боладыла. Не аз да джукъ сезсегиз, бизге да билдиригиз, дейди...

— Да, бу юйю къурурукъ, шайтан-джин тюл эсе,

бир джерде кёрюнмей къалай айланады,—деб эки следователге кёзюу къарады Сеит.—Кесини да карты бар... Анга кёре...

— Сен да тюзсе,—деди Алибек.—Мени эсиме бир затла тюшгендиле. Институтда сагъатыбызда Павлов деб устаз бар эди. Кёб джылланы следователь болуб туруб, артда бизге кёчген эди. Ол „онглу“ аманлыкъчылары хапарларын биле эди. Бир къаууму бла уа „таныш да“ болгъанды. Тилесек, аланы юсюнден кёб хапар айтыучан эди... Бир джолда уа бизни „Ёжик“ бла шагърей этгени энди эсиме тюшдю. Аны айтыууна кёре, бу аманлыкъчы, бек амалсыз болмаса, кюндюз эшикке чыкъмайды. Башхалача дженгил-дженгил патарын ауушдуруб да кюрешмейди. Ачханы аслам кёргюзюб, алай болмаса, ариу айтыб, неда къоркъутуб, киши ишек этмезча бир тиширыугъа джарашыб, „кёзюу“ джетгинчи аны юйюнде джашайды...

— Ариу, алтыннга бёлесе да, ол эрши адам бла... къайдам... мен ийнанмайма,—деди Сеит.

— Эй, джууугъум, тиширыуну биллигинг джокъду,—деб ышарды Алибек,—Павлов алай айта эди. Со-ра ол адамны уллу эси бар эди. Хар аманлыкъчыны къаллай джорукъ бла урлагъанын, ёлтюргенин айта эди. Не келсин, Ёжикни „къол ызы“ эсимде тюлдю.

— Алибек, анга не телефон бла сёлешиб, неда письмо джазыб хапар билирге боллукъ тюлмюдү?—деб сорду Иван Васильевич.

— Ол былтыр ауушханды.

— Биз тутхан къая бери аууб баргъанына бир къара,—деди ол.—„Ёжик“ алгъын айланган джерлеге сёлешсем, аны джорукъларындан тюз хапар келир. Алай а ол бизге не береди, джашла? Заманны бош ашыырбызмы?

— Сёзден, къуру бизни шахарда огъунакъ эрсиз

сыйдам тиширыула мингден атлай болурла, ол джаны бла кюлтеде ийнени излегенча болабыз. Коля болушурукъ тюл эсе...

— Не бла?—деб сорду Иван Васильевич...

— Аланы арасында ол танымагъан хазна джокъду...

— Коляны да, сени да,—Иван Васильевич не дерге билмей ышарды.

— Иван Васильевич, кёлюмдегин аягъына дери айтайым. Къысхасы, мени устазымы биринчи хапарындан бизге магъана чыкъмайды. Алай а „Ёжик“ финка бла къалай хайырланнганын билсек...

— Экспертизаланы кёргюзгенлерин тенгleshдириб...

— Хо, Раяны „Ёжик“ ёлтюргени бла къалгъанын ачыкъларгъа боллукъду.

— Ачыкъладыкъ. Аны къол ызыды, дейик. Бизге да ол адам керекди,—деб тёрт джанына джазарбыз да, сиз энди уяниганлыкъгъа, биз кёбден бери да аны излейбиз деб кюлюрле. Андан хайыр бармыды?

— Барды, кюлгенден тюл, ёлтюрген „Ёжик“ болгъанын билгенден,—деди Сеит, экисине кёзюу къарай.—Алай болса, аманлыкъчы бизни шахарда, неда бу тегерекде бугъуннганы ачыкъланады...

— Тохта, тамам керти айтдың. Олсагъатда уа...—эшикден Коля кирди.—Сен а нек къалыб кетдинг?

— Бююнден кёб иш ёмюрде да этген болмам,—деди ол.—Сиз а джууукъ бол, олтур дер орнуна...

— Да, айт этгенинги, анга кёре...

— Алгъы бурун Володяны тукъумун, атын, атасыны атын билдим,—деб шиндикге олтурду Коля.—Андан сора, телефонисткагъа джалыныб тилеб, Медноурупскеде паспорт столну алдым. Джаш анда джашайды, заводда ишлейди. Аны билгенимде, милицияны

шахар бѣлюмю бла сѣлешиб, бюгюн огъунакъ Володяны толу хапарын бизге айтырсыз, дегенме. Бусагъатдан бери телефон бла сѣлеширге керекдиле...

Юч следователь да бу кыйын ишни юсунден даулаша, Сеит да алагъа тынгылаб тургъанлай, телефон зынгырдады. Медногорскеден сѣлеше эдиле. Милициядан. Володя кесин иги джюрютгенин, Рая ѳлген кече уа ючюнчю сменада ишлегенин айтдыла.

— Энди, джашла, бир бѣлек заманнга дери Володяны унутайыкъ,—деди Иван Васильевич.—Экинг да барыгъыз да, „Ёжикни“ алгъын тутхан органлагъа письмо джазыгъыз, сѣлешигиз. Мен да кягъытланы энтда бир къат окъуб чыгъайым.

Ала кетгенден сора Сеитге бурулду да:

— Сен да бюгюн бошса. Биз эркин атларгъа къоймай айланганлыкъгъа, сен мында тенглеринге тансыкъ болгъанынга ишегим джокъду, шахарда да айлан, къара...

... Сеит джолну онг джанындан тротуар бла шахарны арасы таба барады. Уллу къоранчны ызына къайтармазлыгъын билиб, бираз кесин басханды. Алгъынча, бушуугъа кесин хорлатмай, хар неге да сабыр кѣзден къараргъа кюрешеди, алай а джюрегине айтханын кючден этдиреди. Экиси аслам джюрюген джерлеге барыргъа да излемейди.

Ол огъай Раядан хапар сорлукъларын билиб, танышларындан да джанлаб айланады. Тюзю, Азретни кѣрюрге талпыгъаны къурумаса да, аллай мадар да джокъду. Ол юй бийчеси бла тенгиз джагъагъа солургъа кетгенди. Мындан алда джазгъан письмосуна кѣре, энтда бир он кюнден келликди.

Сеит, айлана туруб, Раяны юйюню туурасына барыб тохтады. Иван Васильевич, меннге айтмай, ол тийрени хазна джокълама деб, талай кере айтханды.

Алай а джаш, таб, кеси да сезмегенлей, бир-бирде былайгъа келиб къалыучанды. Сеит, джолда ары-бери барыб, неда арбазда айланыб, подъездге кириб адамлагъа кёрюнюрге излемейди. Аны, бери келсе, хаман да тохтаучу бир джери барды. Ол да—акация терекди. Анга бир имбашын тиреб, юйге къараса, Раяны терезеси кёрюнеди. Сеит энтда алайдады. Кёзлерин терезеге ийгенди.

Рая сау сагъатда къыш, джай да форточкасы ачыкъ туруучан эди. Энди уа ол хар келгени сайын да джабылыб турады. Миялагъа букъу къоннганы, узакъдан къарасанг да, танылады. Ол огъай, терезе джабыула да ийилибдиле.

Иван Васильевич мени энди Раяны патарына элтсе форточканы ачыб, джабыулары да бир джанына этиб, терезени кёзлерин сюртер эдим, деб кёлюне келеди. Алгъаракъда киргенинде, юйде ёсген уллу гокка хансны топрагъы къургъакъсыб тура эди да, суу къуюб кетген эди. Эсине асыры кёб зат келиб, джюреги кемсиз такъыр бола тебресе, былайдан джанлаучанды.

Бюгюн да джарым сагъат чакълы бирни туруб, ызына айланды. Алай а ашыкъгъан джери болмагъаны себебли, шахарны арасы сюремде аллеягъа джетгенинде, кинотеатрдан узакъ болмай салыннган талай тапчанны бирине олтурду. Сигарет ичиб бошагъандан сора, костюм хурджунундан гитче блокнотчукну алыб, аны къагъытларын ары-бери аудура тебреди. Сеит, не этерге билмесе, къачан да алай этиученди.

Бу джол блокнотну арасы сюремде бир назмугъа тубеди. Не затды деб окъуй тебрегенинде, ол бу шахардан кетгенден сора талай кюнден Раягъа письмо орнуна иерге деб джазгъан назмусу болгъанын таныды. Не ючюн эсе да аны джибермеген эди. Таб, арт

кѣзюуде ол тизгинлени унутхан да этген эди. Бюгюн а аланы тансыкълады.

Сеит, быланы талай кере окъуб, башын ёрге кѣлтюрдю. Бу кѣзюуде кюн батаргъа джууукълашхан эди. Ол, дуниягъа термилгенча, ызына къарай, туура да таулары тёппелерине барыб тирелди. Бир кесекден а, не эсе да уллу кюч къоймай, энишге тартханча, къарамдан ташайды. Сеит, ауур ахсыныб, ёрге турду да, къонакъ юй таба тебреди. Орамны джанында кафеге джетгенинде, ачдан джюреги тарагъанын сезиб, ары къайтды...

Къонакъ юйде номерине келиб, костюмун тешиб шифоньерге такъгъаны бла телефонну зынгырдагъаны тенг болду. Сеит, Иван Васильевич излей болур, деб трубкины ашыгъыш алды.

— Къайсыса?—деб сорду базыкъ эркиши ауаз. Сеит атын айтханында:—Айтханыма иги тынгыла,—деди.—Сен мени танымайса, мен а сени танийма, ол огъай бюгюн ызынгдан да айланыб тургъанма. Нек деб сорсанг, сени ёлтюрюрге излегенле бардыла. Тамбла огъунакъ бу шахардан къорамасанг, ёлтюрлюкдюле.

— Ким, кимле ёлтюредиле?

— Аны айтырыкъ тюлме...

— Да мен кимни юйюне от салгъанма да?

— Аны да айтырыкъ тюлме.

— Да сора...

— Тохта, мени заманым азды. Джашаргъа сюе эсенг, мындан кетерге ашыкъ,—деб трубкины салыб къойду.

Сеит олсагъатдан огъунакъ Иван Васильевични телефонуну номерин алды. Алай а ол анда джокъ эди. Юйюнде да кишини табмады. Болмагъанында, тешинген да этмегенлей, орунга таянды. „Бу уа ким болуб чыкъды? Туура аллай дерт тутарча, мен кимни

атасын ёлтюргенме? — деб кеси кесине соруула бере эди. Не келсин, алагъа джууаб табмай эди. Бюгюнне дери къайда айланган эсе да, ёлтюргенни къой, биреу къынгыр къараб да билмейди. Джашладан бири ойнаб эте болурламы? Огъай, тенглерины барыны ауазларыны биледи. Бош танышла уа алай айтыб ойнарыкъ тюлдюле. Сора, бери келгенли, аладан кишиге да тюбемегенди. Къысхача айтсакъ, телефон бла сёлешген адамны танымайды. Кимди да ол? Джаумуду, огъесе Сеитни джашауун сакълар ючюн, джаны аурубму сёлешеди? Игилик излеген адам эсе, ким болгъанын джашыргъанлыкъгъа, къоркъуу къайдан болгъанын айтыргъа керек эди. Душман эсе уа, джанынга сакъ бол дей айланмай, этерин этиб къойса уа? Сагъыш этсенг, бу эки акъыл да болумгъа тюз келмейдиле. Ючюнчю уа къалай джораларгъа боллукъду? Тохта, ёлтюрюрге базмай, сау турса уа, бир затха бузукъ болурун ангылаб, алай къоркъутсакъ, бу шахардан джанлар, деб айтды эсе уа? Кимге, къаллай иште заран этерге, хатасы тиерге боллукъду? Бу джангы сооругъа да джууаб джокъду. Раяны ёлтюргенледен болурму? Бу зат эси не тюшгенинде, Сеит секириб ёрге турду. Керти да, башха ким боллукъду? „Да не ючюн чабаргъа керекдиле ала меннге?“ — деб кеси кесине сорады. Керти да, не ючюн? Ол Рая бла джашаб тургъан сагъатда болса да бир иш... Сора къызда дертлерими болду, огъесе башха чурумму табдыла — къалай алай болса да, анга джаныуарлыкъ этдиле. Сеит а тыш адамды, аны бла нек кюрешедиле? Бирге тургъан заманларында Рая джукъ айтханды деб къоркъа эселе уа? Ол сёз арада бир джукъ ычхындырыб, Сеит эс бёлмей къойгъан болурму?

... Джашны башына быллай кёб сагъышла келдиле. Барындан да артда оюму табча кёрюндю. Алай а тю-

зюн айтырыкъ Иван Васильевич эди. Дагъыда бир кере аны юйюне, ишлеген джерине да сѣлешди. Табылмады...

Сейт Иван Васильевични не заманда да ишге кѣзююнден алгъа келиучюсюн биле эди. Ол себебден, Сейт эртде огъунакъ прокуратураны аллына барды. Следователь кабинетинде джокъ эди. Ол арбазда табчанчыкъгъа олтурду. Бир заманда Иван Васильевич „газикден“ тюшдю. Сейт аллына атлаб къолун тутду.

— Биргеме къазауат этген тенгим къыйынды деб билдирген эдиле да, ингирде огъунакъ ары кетген эдим,—деди.—Энди маджал болгъанды. Сен а нек эртделегенсе?—деб сорду кабинетине киргенден сора. Ингирде телефон бла сѣлешиб, „ѳлтюрюрге“ сѣз бергенлерин айтды Сейт.—Эсимде болмагъанлай, къууандырдынг,—деди Иван Васильевич. Сейт, сейирсиниб, аны кѣзюне къарады.—Керти айтама, къууандырдынг,—деб ышарды следователь.

Коля кирди:

— Кеслери да билмегенлей, аманлыкъчыла бизге болуша турадыла. Биринчиден, ала бу шахарда болгъанлары ачыкъланды. Ол ишибизни азыракъ этерикди. Экинчиден, биз этген джора тюз болгъаны танылды.

— Къайсы джора?

— Бир затла сеннге белгили болургъа керекдиле. Алай эсе, бюгюн, тамбла дегенча эсинге тюшерикдиле. Ала уа бизге болушурукъдула. Анга ишек джокъду. Алгъын айтханыбызча, Раяны бѳлмесинде аманлыкъчылагъа керекли не эсе да барды. Юйню ичинде хапчюклени къалай джарашханларын, къыз эм багъалы затларын, ачхасын, келген письмоларын, ким биледи, дневнигин нени ичинде, къайсы мюйюшде, къайсы бек джерде тутханын сенден иги биллик джокъду.

Къаза кетсенг, не болса да бир зат табарса деб къоркъадыла.

— Мени бери келгеними къайдан билдиле, не уа къалай таныдыла?—деб сорду Сеит.

— Къаршчы баргъан адамынгы сен кесингден телиге санама,—деди Иван Васильевич.—Сен Рая бла джюрюген сагъатда да кёре тургъандыла, сора ала къызны патарындан кёз ала болмазла. Сен а, бизни бла баргъанынг бла да къалмай, кесинг де алайын терк-терк джокълайса. Бюгюнден ары, менден эркинликсиз, ол орамгъа джууукъ барма. Дагъыда бир айтырым—сени номерингде эки орундуку барды, бюгечеден башлаб нёгеринг боллукъду...

— Ким?

— Тюз кийимлери бла милиционер...

— Огъай, мен тиширыумама сора, кимден эсе да къоркъуб.

— Тохта, бу иште тамада мен эсем, мен айтханча болургъа керекди. Алайды, энди ол милиционер къайда да сени бла бирге айланлыкъды.

...Адамланы асламысы суюген тенглеринден, джууукъларындан хазна джукъну джашырмайдыла. Ала терс атламагъанлары себебли, кишиден уялырча зат этмегенлерине ишексиз болуб, айтылыр джерде ачыкъ сёлешедиле. Коля да ол къауумданды. Институтну бошаб келгенлей огъунакъ, Иван Васильевич башчылыкъ этген бёлюмге тюшюб, урунуу джолун анда башлайды. Андан бери джылдан артыкъ болады. Ол кёзююню ичинде бёлюмню тамадасындан кёб затха юреннгенди, бу огъурлу, сабыр адамы улуу къарнашындан башха кёрмегенди. Таб, къайда да андан юлгю алыргъа тырмашханы къурумагъанды. Хар неде да Иван Васильевичге бек ышаннганы, адамлыгъына, ишине улуу багъа бергени себебли, Коля, не гитче

затны этерик болса да, аны бла оноулашмай кьоймагъанды. Алай а бир затны андан джашыргъанын кеси да асыры кеч эсгерди...

Къыйын, уллу ишлени баджарыргъа биреуленни кючю джетмезин билиб, эки неда юч следователни бегитген адет барды. Аладан бири группагъа тамада болады. Къалгъанла, кёллерине келгенин да айта, ол тамаданы оноууна кьулакъ иедиле. Аланы хар къайсысына ишни бирер бёлеги бериледи. Сора следователлени бары да, салынган планнга кёре кесине джетгенни тындырса, аманлыкъчы айгъакъланыргъа керекди. Башхалача, Коля да бу джорукъну тюзге санайды, анга бойсунады. Алай а, нёгерлерича, салынган борчну иги тындырыргъа кюрешген бла къалмай, хар кимден джашыртын кесине энчи борч да ала эди. Ол да неди десенг, этиле тургъан ишни юсюнде башха следователле этерик, алай болмаса киши эс бёлмей кьойгъан бир затны излеб тебреучен эди. Аны нёгерлеринден къайсы болса да баджарлыгъын билсе да, Коля кесича, адамны эсине келмезлик бир оюм табыб, заманны кёбюсюн анга кьората эди. Бу тюрю атламында хаман да муратына джетиб бармаса да, кьууанган, тенглерин сейирсиндирген кёзюю да болгъанды.

Раяны юсюнден иш башланнганында да, Коля алгъынны адетин унутуб кьоялмады. Иван Васильевични сёзю бла салынган тиширыуну суратын кьолуна алгъанлай огъунакъ аны табаргъа къаст этди. Бу талай кюнню ичинде солумай айланды. Иван Васильевични буйругъун дженгил огъунакъ толтурургъа излеб, шахаргъа джайылады. Бирер сылтау бла тийреде айланады, адамла аслам джюрюген джерледе кёб болады. Не келсин, ол суратха ушагъан тиширыугъа тюртюлалмай къалды. Бир ингирде, паркны ичинде айлана тургъанлай, ким эсе да кьолтугъундан

кирди. Коля, илгенерек да болуб, сол джанына къыс-ха бурулду.

— Салам, Шерлок Холмс,—деди онунчу классны бирге бошагъан тенг къызы Оля.

— Салам,—деб аны къолун тутду Коля да. Сагъыш басыб тургъан кёзюуде бу къызгъа тюбегенине къууанды. Школда джылларында, таб андан сора да Оляны башхаладан эсе акъыллыгъа, сабыргъа, ариугъа санаб тургъанды. Талай кере аны джаратханын айтыргъа тебреб, сора таукеллиги джетишмей къалгъанды. Джигитлиги, чёрчеклиги да болгъан джаш бу ишни юсюнде хомухлукъ эггенине кесине айыб эте эди. Алай болса да джюрегинг джаратханнга кёлюндегин айтхан кимге да къыйынды. Аны юсюне Оля, классда джашладан кишини айырмай, барына да бирча къарай эди. Ол себебден джюрегинде иги умутла, кеси айтханлай, „къазауат да башланнгынчы бой салыб“, тышына чыкъмай къалгъан эдиле. Школну бошагъандан сора бирери бирер джагъы кетдиле. Окъургъа кирдиле, аскерге алындыла, ишге джарашдыла—къысхасы, шахарда беш-алты адам къалды. Алай бла энчи джашауну къыйын джолуна биринчи атламланы эте тебреген джашла, къызла адрес берирге, письмо джазаргъа унута тебретдиле. Отпусканы, каникулланы кёзюуюнде тюбеген болмаса, алгъынча къысха байламлылыкъны тутар мадар джокъ эди. Ким къалай болса да, Оляны джарыкъ кюлгени, бир кесек тунакыракъ ауазы, ариу сфаты Коляны эсинден кетмей эдиле. Ол Ленинградда устазлыкъ институтха окъургъа киргенин эшитгенинде, джаш анга письмо джазгъан эди. Не келсин, джууаб алмады. Эштда, чот боллукъ тюлдю, деб, экинчи бу къызы джокъламазгъа ант этди.

Андан бери джети джылда юч-тёрт кере тюбегенди, алай а школда сагъатдача, тартынмай, джа-

рыкъ, ачыкъ ушакъ эталмагъанларында, дженгил айы-
рылдыла. Коля аны унутургъа къаст этсе да, сезими
бир кесек сѣнгнген болмаса, ол муратына джеталма-
ды.

Бюгюн Оля кеси къатына келиб, къолтугъундан
кириб, алгъынча джарыкъ сѣлешгенинде, джашны
джюреги къууанчдан толуб, бу къыз энтда кемсиз ба-
гъалы болгъанын билди.

— Оля, къайдан чыкъдынг, не эте джашайса?—деди
Коля.—Кел, бир кесек олтурайыкъ,—деб тротуарны
джанында тапчанчыкъ таба атлады.

— Эки ай болады Северден къайтханыма,—деди
Оля.—Анда ишлеб келдим.

Экиси, озгъан джылланы эсге тюшюре, бир-бири-
не кѣб хапарла айтдыла, сора:

— Сен кесинг джангыз былайда айланлыкъ тюлсе,
уллу ишинг болур ансы,—деди къыз. Коляны бош
чыкъгъанем дерин сезиб:—Хо, хо, сиз хазна кишиге
ышанмайсыз, тюзюн айтыргъа болмай эсе, алдама,—деб
ышарды.

— Да нек болмайды,—деди следователь,—кертиси
да, биреуню излейме...—Олсагъатдан Иван Василье-
вични, бу ишни юсюнде бек сакъ болугъуз, кишиге
хапар айтмагъыз, деген сѣзю эсине тюшюб тохтады.
Излеуде джамагъат уллу болушлукъ этеди деб туру-
учу адамны бу айтханына Коля бек сейирсинсе да,
аны себебин сорургъа тартыныб, Иван Васильевич айт-
ды эсе, алай керекди деб къойгъан эди. Аны унутуб,
башлагъандан сора, Олядан джашыралмады. Къызны
юйюне ашыра баргъан кѣзюуде, ол излеб айланган
тиширыууну картын кѣргюздю да:—Ким биледи, анда-
мында бир тюртюлгенинг болса, меннге билдирirse,—
деди.

Эшикден ашыгъыш кирген Коля Иван Васильевич-

ни Сеитге „милиционер сени бла айланлыкъды“, деген сёзлерин эшитди. Аякъ тауушун эшитиб, бёлюмню тамадасы аны таба айланды.

— Не бла кёууандыраса?—деб сорду.

— „Ёжикни“ аякъ алыуун, финканы „ойнатыуун“ Алибекке ачыкъларгъа кёюб, ол кюнден бери да орамланы санайма...

— Къалай санайма?—деб хыныракъ сёлешди Иван Васильевич,—иши кёб итлени суугъа элтир дегенлей...

— Ол тиширыуну излеб...

— Табхан болурса?

— Айтдырмай кёймай эсегиз, кёрюб да келеме.

— Не? Къалай айтдыңг?..

— Алайды,—Коля экисине кёзюу къарады да:—Харны аллындан айтайым,—деди.—Алай а, Иван Васильевич, урушмазгъа сёз бер.—Следователь, джаханим сенден толсун дегенча, анга кёолун силкди.—Бир асыулу кызы танышым бар эди. Анга ант, кърал этдириб, муну милиция излейди, деб тиширыуну картын кёргюздюм. Бирси кюн а ол телефон бла сёлешиб мени чакъырды. Баргъанымда, сиз излегенни табдым, деди. Тюкенде ууакъ-тюрек ала тургъанын эсегенди да, ызындан барыб, аны къайсы тийреге бурулгъанын да кёргенди. Мен а бюгюн, кесин да кёрюб, куюн да таныб келеме...

— Керти да олмуду?—деб сорду Сеит, кёууаннганын джашырмай.

— Олду,—деб таукел айтды Коля,—олду, мени кёзлерими тюз ишлегеннге санай эсегиз.

— Тохтагъыз, кёууаныргъа алкын эртдеди,—деди Иван Васильевич.—Биз аллай болургъа керекди деб сурат салгъанлыкъгъа, ким биледи... Хо, иш кесин танытыр... къалай кёрдюнг, къайсы юйдеди?

— Ол орамда таныш кишим джашайды. Эртдерек

бардым да, бир сылтаула бла сёзге тыйыб, аны юйю-
но къатында тапчанчыкъда иги кесек олтурдукъ. Ол
тиширыу огъары джаныбызда воротадан чыгыб, тѣ-
герегине бир къат къараб, автобуса тохтачу джер-
ге барыб сюелди. Ючюнчю номер келгенинде, анга
тыгъылыб кетди. Бизни арабыз джыйырма метрча бар
эди. Мен бу участокну милиционерине тюбѣ сѣлеш-
дим. Ол тиширыуну къолай танымагъанларын айтды.
Былайгъа келгенли талай ай болады. Орамда хазна
кѣрюнмейди. Киши бла шохлукъ джюрютмейди. Анга
къонакъгъа адам келиб да билмейди...

— Къайда ишлейди?—деб сорду Иван Васильевич.

— Ол да белгисизди,—деди Коля.—Мекам бир
къарт къатынныкъыды. Бу анда квартирде турады.—Ол
къагъытны алды да столда ручка бла нени эсе да сы-
зыб тебрѣди. Бир кесекден юйню сураты танылды.—
Эртде этилген юйледенди,—деди.—Былай мекамлада
бола тургъанма. Былай киргенлей гитче бѣлмечик хант
юй боллукъду. Аны эки джанында уллу бѣлюмледе
адамла турадыла. Джол табада бѣлмеде терезе джабыу-
ла, къарт къатын джашагъаннга ушайды. Сора ол ти-
ширыу экинчи бѣлмеде болургъа керекди...

— Ол джанында не барды да?—деб сорду Иван
Васильевич.

— Эки-юч сотух чакълы терек бачха. Бѣлмени
бир терезеси да ары айланыбды.

— Сора аны бла кирген, чыкъгъан болса да, киши
кѣрлюк тюлдю,—деди Иван Васильевич.

Ол паспорт столгъа телефон бла сѣлешди. Бир ке-
секден Юрьѣва Анна Сергеевна джашагъанын, анга
29 джыл болгъанын, джукъда ишлемегенин билдир-
диле. Бери Медногорскѣден келгенди.

— Алибекни Медногорскѣге иейик. Сен а Аннаны
мында джашаууну юсюнгѣн джукъ билалсанг, кѣр.

Телефонну зынгырдагъан тауушу аны сѣзюн бѣлдю. Следователь алды: „Менме, Андрей Сергеевич. Салам... Сора уа... ангылады. Ол адамны бери ий... Мени да сеннге тилегим барды. Эки милиционер керекди... Ненча кюннгеми дейсе?.. Аны кесим да билмейме... Сеннге башхала да боллукъдула... Огъай, энди тилем.“

Ол, трубканы салыб,—„милицияны начальниги эди сѣлешген,—деди.—Рая тургъан юйден бир къарт киши келиб, тюрю хапар айтханды. Ол башха подъезде экинчи этажда джашайды. Кече, балконда джатыб тургъанлай, биреуню, суу быргъыла бла ёрлеб, ючюнчю этажгъа джууукълашыб баргъанын кѣргенди. Тюз адам болмагъанын сезиб, таууш этгенинде, ол дженгил огъунакъ эниште тюшюб къачханды. Арлакъда тереклени тюбюнден дагъыда биреу чыгъыб, экиси да автостанция таба кетгендиде. Анга къалай къарайсыз?

— Юйге къарауул салыргъа керекди...

— Мен да алай айтыргъа башлагъанды эдим,—деди Сеит.

— Алайсыз болмазгъа тебрегенди,—деди Иван Васильевич.

— Сен бар, Коля.

Ол кетиб, бир кесек заман озгъанлай, эки милиционер кирдиде.

— Къарт да коридордады,—деди аланы бири.

— Бусагъатдан чакътырыбыз,—деди следователь.— Сен, Сапар, ма бу джаш бла иги таныш. Аты Сеитди. Экинг бюбюнден башлаб къайда да бирге айланыхъсыз, къонакъ юйде да бир номерде кече къалыхъсыз. Кесинг да формангы тешиб, башха кийимле кий. Сеит бла сен кетерге боллукъсуз. Ол къартны бери ийигиз.

— Мени атым Мухаммедди, тукъумум Карданов,—

деди къарт, следователь кѣргюзген шиндикге олтура. Сора, кечеги „къонакъны“ хапарын джарашдырыб айтды.

— Милициягъа баргъанынгы киши билемиди? — деб сорду Иван Васильевич.

— Огъай, аллай затны адамгъа айтыргъа болмаиды. Ол огъай, ол юйдегини да джокъду хапары.

— Бек ашхы, мындан ары да кишиге айтмагъыз, — деди следователь. Сора бѣлек заманны сагъыш этди да: — Энди аллай джукъ эслесегиз, кѣрмегенча этиб, къымсыз болугъуз...

— Къалай къымсыз болама? Мен кѣре тургъанлай, биреуню юйюн тонаб кетселе?!.

— Кѣб джашагъыз, акка, тюз сѣлешесиз, — деб Иван Васильевич, ѳрге туруб, аны къатына барды да, имбашына къолун салды. — Алай а бу джол эслеменча этгенигиз игиди. Кимни эсе да юйюн тонаргъа умут этгенлени биз кесибиз тутарыкъбыз...

— Алайдан чиркитме дейсе, не?

— Хо, акка, — следователь, къартны ашырыб келиб, орнуна олтурду. — Сеннге, Шахым, бек джууаблы ишни берирге тебегенме. Таб, айтдырмай къоймай эсенг, джаннга да къоркъуулуду.

— Хата джокъду, Иван Васильевич, мени джаным терендеди...

— Алай эсе, иги тынгыла — деб ышарды следователь. — Бир кѣзюуге дери хар кече сайын башха патарда джатаргъа керексе. Ары киргенинги, бери чыкъгъанынгы адам эслемесин. — Сора Иван Васильевич Шахымгъа Раяны хапарын къысхаца айтды. Къызны патарына терезеден адам кирсе, неда эшикни ачса, не этиб да аны саулай тутаргъа кереклисин чертди.

Ол кетгенден сора, Иван Васильевич Раяны юсюн-

ден папканы алды. Аны ичи к'аг'ытладан толг'ан эди. Следователь кеси к'алса, к'ачан да анга бир к'ат к'ез джетдириб чыг'ыучан эди. Иван Васильевич экинчи документге джетгенлей, Алибек эшикден тюш-дю. Джашны бет к'анындан излеген затын табханы белгили эди.

— Тюрсюнюнг к'ала бузуб келгенчады,—деб ышарды Иван Васильевич, папканы столну бир джанына тюрте.

— Раяны „Ёжик“ ёлтюргенди,—деди Алибек.—Ма мени тилегим бла келгендиле была.—Ол к'ёкюрек хурджунундан талай к'аг'ытны алыб узатды.

— К'юлунгда бир папка джюрют деб ненча кере айтханма,—деди Иван Васильевич.—Сен а табханынгы хурджунунга тык'г'ан болмаса... была документледиле.—Сора ол Алибекге, олтур деб башы бла шиндикни к'ёргюзюб, ок'уй тебреди. Алада джазылг'ан затла бу к'ыйын иште баш герой „Ёжик“ болг'анына ишексиз этдиле. Ёлтюрген адамларын ог'ай, джаралы этгенлерин да сол джауурун тюблеринден сермегенди. Аны да, мараб ург'анча, бир джерге тийириб барг'анды. Алайы джюрекни тюз юсю болг'аны себебли, киши сау к'аллык' тюлдю. Адам ёлтюрюуде бу к'адар усталыг'ы болг'анны Иван Васильевич, к'ёрген ог'ай, эшитген да этмегенди...

К'ысха заманда к'абханнга тюшюрмесек, энтда к'ёблени ачытырык'ды.

— К'аг'ытлада джазылмаг'ан даг'ыда бир зат,—деб Алибек аны саг'ышын б'ёлдю.—„Ёжик“ солаг'айды...

— Не? Солаг'айдымы дейсе?—деди Иван Васильевич, н'егерини бетине джити к'араб.—К'аг'ытлада джазылмаг'ан эсе, сен к'айдан билдинг?

— Бюгече эсеме тюшгенди. Профессор алай айтхан эди.

— Да аны нек джазмагъандыла да?

— Не унутуб къойгъандыла, неда ол затха эс бѣл-мегендиле. Тюзю, къалай айтыргъа да билмейме. „Ёжик“ солагъай болгъаны ачыкъды. Алай а энтда сорурма.

— Хо, сорургъа керекди,—деди Иван Васильевич.— Алай бла, Алибек, Раяны „Ёжик“ ѳлтюргенин ачыкъ-ладыкъ. Коля ол тиширыуну табханды...

— Керти? Неге айтмай тураса да?

— Мен да сен келирни аллында билгенме. Буса-гъатда андан толу хапар билирге барама,—деб ёрге турду ол.

6

Кече, сагъат оннга джууукълаша, Лермонтов атлы орамда бир-бири кѳолтукъларындан кириб эки къыз бла эки джаш табылдыла. Кеслерини да Къулакъ отлары бар эди. Орамны ёргеракъ баргъандан сора бѣлжюнде. Бир къыз бла джаш, лампочка джаннган столбагъа им-башларын тиреб, ушакъгъа къыздыла, ол экиси да, джюз метр чакълы бирни барыб, уллу воротаны къа-тында тохтадыла. Кѳб да турмай, дагъыда бир джерге джыйылыб, нени юсюнден эсе да даулашыб башла-дыла. Чачыла, джыйыла, ары-бери тентирей, бу тий-реде иги мычыдыла. Сора бары да, гитче къарангы орамчыкъгъа бурулуб, тас болдула...

Алибек бла Коля эшикден киргенлеринде, Иван Васильевич ауузунда сигарети бла кабинетде ары-бери бара тура эди. Ол, бѣлмени бир мюйюшюнде тохтаб, джашлагъа сынаб къарады.

— Сиз иги артистле боллукъ кѳре эдим,—деб ышарды.—Алай а джорукъ сакълауну управлениесини начальниги сизни менича кѳрсе...

— Не этерик эди?—деб аны ауузуна къарады Коля.

— Алайсыз да, сени нёгерлеринг асыры сёзге уста, ариу джашладыла, джюгенни тарта тур ансы, управлениени кызыларына кюл этселе, арабыз тик болур, деб билдирген эди. Сиз а кертда аллах берди, деб.

— Огъай, Иван Васильевич, мен Надягъа джарым метрден джууукъ бармагъанма,—деб кюлдю Коля.— Айтсанг, Алибекге айтырыкъса,—деб, джерге къараб, сёзге кюшулмай тургъан тенгин кёргюздю.—Энтда эс джыялмайды, джазыкъ.

— Керти да, Алибек, нек мыдахса?

— Ол кызыны кюлтугъундан кириб баргъанын юй бийчеси эслеб кетгенди...

— Юйю къуруб, бу джол къайдан орамгъа чыкъды эсе да,—деди Алибек.—Энди юч кюнню сёлеширик тюлдю.

— Къоркъма, алай кёре турса, мени эримден аламат джокъду, деб артыкъ да бек сюерикди,—деб ышарды Иван Васильевич.

— Аны уа мен да айтханма...

— Хо, хо, не этери да башыма бош этери тюлмюдю,—деб ышарды Алибек да.—Иван Васильевич, кызыны юйюнде не табдынг?

— Да эм алгъа столну юсюнде тургъан пудрасындан алдым,—деб джууаб берди ол.—Аны да джолда къайтыб экспертге бериб келеме. Ол да, арт кёзюуде джукъларгъа кюймай олтурдунг, деб аманны кюя къалгъанды. Башха бизге джарарча джукъ эследемид.

— Терезеденми тюшдюнг, огъесе...

— Огъай, Алибек, эшикни муну бла ачыб кирдим,—деб бир темир кесекни кёргюздю. Джашла Иван Васильевични киритлени ачаргъа усталыгъын биле эдиле да, сейирсинмедиле.—Къыз кино бошалгъынчы келмезин биле эдим, алай а, къарт къатын уяныб къалыр деб, къоркъгъаным къурумагъанлай чыкъдым.

Телефон зынгырдады. Эксперт сѣлешиб, ол бюгече берген пудра бла Раяны плащына джагылгъан пудра бир болгъанларын билдирди.

— Да, джашла, энди Анна да бу къара ишге къошулгъанды деб къояргъа боллукъду. Тамбладан тебреб къызын хар атламын билиб турургъа керекбиз...

— Тутуб соруу этгеннге къалай болур эди?—деди Коля.

— Биз аны тутханыбызны эшитгенлей, нѣгерлери джанларыкъдыла. Олсагъатда уа чот артыкъ да табсызгъа кетер. Джангыз кесибиз джарашдыргъан сурат бла аны пудрасындан башха Аннагъа къаршчы джукъ джокъду. Ала бла уа прокурор эркинлик берлик тюлдю.

— Ол тюздю, алай а мындан да айырылыб къалырбызмы,—деди Алибек.

— Ёлтюрюрге дебми къоркъаса?

— Хо. Неда бир джары ашырыргъа болурла...

— Аннаны ёлтюрюрге деб айтмайма,—деди Иван Васильевич.—Алай болса да „Ёжик“ ол ишден да арта турмаз. Къызын джанына къоркъуу болса, аны сакъларгъа керекди. Биз этген умутдан башха тюрлю бола тебресе уа, неди амал, чакъырыб сѣлеширикбиз. Бусагъатда аллай къоркъуу джокъду. Эртде-кеч болса да, нѣгерлерини бирине туберге керекди. Алибек, андагъыла хапар иерин сакъламай, олсагъатда Медноурупскеге кетиб къалсанг, эндиге къайтырыкъ эдинг. Тамбла атлан.

Телефон дагъыда зынгырдады.—Хо, менме,—деди Иван Васильевич трубканы алыб,—къалай дейсе?.. Да къалай этдинг алай?.. Бусагъатдан джетейик...

Ол ёрге турду. Бет къаныны тюрленнгенинден табсыз хапар эшитгени, ачыуланиганы да белгили эди.

Дженгил огъунакъ милициягъа сѣлешди. Машиналаны бирин бизге ий, къалгъанланы, адам табханынгы да миндириб, ол кварталны къуршалат, дружинниклени да ары ий,—деб кимге эсе да къысха буюрду да, эшик таба атлай, джашлагъа:—Келигиз, машина джете болур.—деди. Не болгъанындан хапарлары болмаса да, Алибек бла Коля аны ызындан тебретиле.

— Раяны юйюне биреу келгенди, ол сабий туталмагъанды,—деди Иван Васильевич.

Милицияны машинасы окъча джетди. Ючюсю да миндиле. Аны ичинде дагъыда экеулен бар эди. „Аманлыкъчыны ол тийреде тутарыбызгъа эки шагъат керекди, амалсызлыкъды ансы,“---деди следователь. Аны кесине бла нѣгерлерине айтханын билген къыйын эди.

Юйню къатына джетгенлеринде, быладан алгъа келген милицияны майору машинадан тюшгенлеге эки-юч орамны да бегитгенлерин, былайда адам бугъаргъа болур деген джер къоймай, тинтиб кюрешгенлерин айтды. Юч следователь да Раяны юйюне кирдиле. Шахым къарангы бѣлмени терезесинден къараб тура эди. Иван Васильевич, чыракъны джандырыб, андан толу хапар изледи.

Къысхача, былай болгъанды. Милиционер орундукъгъа таяныб тургъанлай, ким эсе да эшикни кирит орнуна ачхычланы кѣзюу салыб, ачаргъа кюреше тебренгенди. Ол адамны басхычла бла ючюнчю этажгъа чыккъан заманда аякъ тауушун эшитмегенди. Аны къой, ачхычла бла кюрешген кѣзююнде да шыктыртсыз ишлегенни орнунда болгъанды. Шахым, акъырын туруб, эшикни бу джанына барыб сюелгенди. „Кечегі къонакъ“ босагъадан атлагъанлай, юсюне мыллык атарма деген муратда болады ол. Аманлыкъчы, джарым сагъат чакълы бирни кюрешиб, ачалмагъанында, ишин

тохтатады. Шахым бёлек заманны не этерге билмей турады, сора, энди кетерге тебregenди, ычхындырыб кёояма, деб кьоркьуб, дженгил огъунакъ эшикни ачыб чыгъады. Ол кёзюучюкде мюйюшге кысылыб тургъан адам бир ауур зат бла милиционерни башын сермейди. Насыбха, ашыкьгъаны бла таб мараялмай, онг имбашына урады. Ол бир такъыйкъаны мурукку этгени бла аманлыкъчы эшикге къачады, Шахым да аны ызындан чабады. Алай а, арбазгъа чыкьгъанында, аны эслемейди. Къаллайла эсе да арбазда, подъезде чыракъла да джукъланыб болгъандыла. Къарангыда уа аманлыкъчы дженгил огъунакъ кьутулуб кетгенди.

— Да башынгы атмай, кьолунгда рация бла милициягъа сёлешсенг а,—деб хыны этеди Иван Васильевич.—Къалай тюрю болумгъа тюшюрдюнг бизни...

— Сёлешсем, сезер деб кьоркьдум,—деди Шахым. Ол кесини тюзлюгюн ангылатыргъа излегени белгили эди. Алай а следователь анга кьолун силкиб тохтатды. Бир кесекден, милиционерни бети-кьуту кетиб тургъанына джаны ауругъанча, туруб, къатына барыб, аманлыкъчы ургъан билек кьошуна тийди. Шахым асыры ачыгъандан энишге ийилди.

— Кёлегинги теш!—деб буюрду Иван Васильевич. Милиционерни билек кьошун сылаб кёрдю да:—Сыннганы барды. Тюбюне тюш да, машиналаны бирине миниб, больницагъа джет,—деди.

— Да, джашла, энди биз былайда этер зат джокъду,—деб нёгерлерине къарады, Шахым чыкьгъандан сора.—Келигиз, чыгъайыкъ да, тёгерекге кёз джетди-рейк...

— Былайын сакъларгъа керек тюлмюдю дейсе?—деб сорду Коля.

— Хо, энди...

— Огъай, Иван Васильевич, ариу, келмесе да, ол

ала излеген затны сакъларгъа бѣлмеде биреу болургъа керекди,—деди Алибек.

— Мен ачыуланнганым бла къатышыб къалгъан кѣреме,—деб ышарды Иван Васильевич.—Сен тюз айтаса, биреуню ийигиз дербиз...

Бары да орамгъа чыкъдыла. Милицияны майоруна, адамланы солумагъа къой, деб, шахарны арасы таба айландыла. Кече арадан атлагъан эди. Орамда, тротуарлада адам кѣрюнмейди. Столбалада чыракъла бла толуб чыкъгъан айны джарыгъы бир-бирине къошулуб, тѣгерекни кюндюзча джарытхандыла.

Юч следователь да, аякъ тауушларына тынгылагъанча, сѣлешген да этмей, акъырын атлаб барадыла.

— Мени балаганыма джетдик,—деди Иван Васильевич, иги кесек баргъандан сора. Ол, аякъ бурунларында сюелиб, хунаны башы бла къарады да,—чыракъ джанады, Валя нек джатмай турады экен?—деб, воротаны бир къыйырында гитче эшикчикни ары-бери тюртюб кюрешди.—Муну бегитмеучен эди да.—Ол воротаны къакъды.

— Да, Иван Васильевич, биз кете барайыкъ,—деди Коля.

— Тохта, юйге иймесе, мен да башыма бош болуб, сизни бла кетерикме,—деди. Ючюсю да кюлдюле. Бу кѣзюуде юйню эшиги ачылгъан таууш эшитилди. Аны ызындан Валя, „кимсе“ деб сорду.

— Ач ары, менме.

Валя, къалай да болсун, асыры ашыкъмай, келиб киритни ачды.

— О, нѣгерлеринг дамы барды, келигиз барынг да ичге,—деб джарыкъ болду. Сора, джашланы къолтукъларындан кириб, юйге тартды.

— Къоюгъуз кечегиде...

— Не къоюу барды аны,—деди Валя.—Хант хазырды.

Бары да юйге кирдиле.

— Ий, айыб этме, сен бусагъатха дери нек джукъламай тураса?—деб сорду Иван Васильевич.

— Мен да бусагъатда келгенме,—деди юй бийчеси, столгъа хантла сала.—Бир сабий кыйын ауруйду деб келдиле да, ары баргъан эдим. Сизни келлигизни джюрегим сезгенча, къабарыкъ хазырлай тура эдим,—деди.

— Аны иги этгенсе, алай а столда джетишмеген зат барды, — деб ышарды юйню иеси. — Бир кыйыстыргъан джугъунг бар эсе...

— Огъай, огъай, болду...

— Кече арада келиб...

— Къоркъмагъыз, мындан сора джокъду,—деб Валя столгъа бир кесеги кетген коньяк шишаны салды.

— Толу болса, боллукъ эди, алай а мынга да сау бол,—деб Иван Васильевич аны юч стаканнга тенг къуйду.

— Алыгъыз, джашла, бир-бирде башны солутургъа болушуучанды.

Кёб да турмай Коля бла Алибек, Валяны салгъан хантларындан да къабыб, алагъа да, ашхы кечели къалыгъыз, деб юйден чыкъдыла.

Кечени аууру къорагъанды. Ол себебден орамда экисинден сора адам кёрюнмейди. Алибек, джулдузла къотарылыб чыкыгъан кёкге да терк-терк къарай, къаллай эсе да бир джырны макъамын да мурулдай атлайды. Коля уа не эсе да терен сагъышха киргенди.

— Аманлыкъчыны тутдукъму?—деб сорду, бираз баргъандан сора Алибек.

— Не дединг?—деб Коля, илгеннгенча, анга къарады.

— Аманлыкъчыны тутдукъму?

— Алай дегенинг?

— Да аны юсюнден сагъыш эте болурса...

— Бу джол джангылдынг,—деб тютюн къабындырды Коля.—Бусагъатда ол эсимде да джокъду.

— Сора бу ингирде да суюгенинге тюбемей къалгъанынга...

— Айхай, ол болса уа,—андан ары не айтыргъа билмей, бир кесек барды да:—Сен Валяны къалай кѐресе?—деб сорду.

— Да къалай кѐрлюкме, бек ариу тиширыуду. Эшта, адамлыгъы да анга кѐре болур. Нек сордунг?

— Иван Васильевични сюемиди экен, сени акъылынга къалай келеди?

— Сормагъанма,—деб сѣзню чорт кесди Алибек.—Мен ишексиз бир зат барды. Иван Васильевич аны бек сюеди...

— Аны уа мен да билеме...

— Тюзю, ол ким да сюерча тиширыуду. Алай болса да, сен алагъа нек джетдинг?

— Билмейме къалай джууаб берирге да,—бу кѐзюде ала айырылыр джерлерине джетиб тохтадыла.

— Айт бери, не айтыркъ эсенг да,—деди Алибек.—Биз адам тюлбюзмю, эки-юч сагъат джукъларгъа керек-биз да.

— Артда джукъларбыз,—деди Коля,—келчи, былай бир кесекчик олтурайыкъ.—Ол, Алибекни кѐлундан тартыб, улуу юйню воротасыны къатында тапчанчыкъгъа элтди.—Билемисе, бюгече Валяны кесин тутууун, халисин джаратмадым...

— Анда хата джокъду, Иван Васильевич джаратсын ансы. Сен къайнайса, мен ашыгъама, бийчем сакълаб тура болур.

— Ол асыры суюгенден джукъ эслемей эсе уа?

— Да нени эслетесе, юйюнге,—деб хыны этди Али-

бек.—Аманнга игилик этсенг, юйюнге сау бармаз-са,—дегенлей, кече арасында экибизни да сыйлаб ий-генинде, энди...

— Аны ючюн сау болсун, алай а бизге дери ол юйде биреу болгъанды...

— Эй, джазыкъ а, стакан толмагъан коньякдан эсириб къалгъан кёрме...

— Сен оюннга бургъанлыкъгъа уа...

— Неда, аланы юйлерин чачыб, Валяны алыргъа-мы излейсе?

— Эй юйюнг къурусун, тохта бир, тынгыла...

— Да айт, болмай эсе, алай а туздамын ашаб чы-гъыб...

— Сёзюн этген иги тюдю дейсе, не?—деди Ко-ля.—Кертиси да алайды. Болса да, мен Иван Василье-вични бек сюеме, багъалатама. Ол себебден аны бир джерде да уялмазлыгъын, джерге къарамазлыгъын излейме. Джангылыргъа киши да суймейди, алай а, бу джол джангылсам, къууанныкъ эдим...

— Сени эсинге ол аман акъылны келтирген не зат болду?

— Айтайым. Валя, биринчиден, ауругъаннга барма-гъанды. Нек десенг, бери чыкъгъандан сора сынаб къарагъанымда, ол тегерекде джангы машина ыз кёр-медим.

— Кечегиде эслеялгъан болмазса...

— Огъай, майна къара, аланы юйню туурасында чы-ракъ джанады. Экинчиси, ворота эшикни бегитиб тур-гъаны. Иван Васильевич аны бу джолгъа дери кеси ачыучусун айтды.

— Биз келгинчи, юйде адам болгъандымы дейсе?

— Хо...

— Да къайры тас болду да?

— Билмейме. Терезе бла бачхагъа-затха секирген болур...

— Андан ары уа?

— Бизге эшикни ачхан заманда Валя бек эс ташлаб эди. Ол огъай, кьолтугъубуздан кириб юйге элтген сагъатда кьолу кьалтырай эди. Ол ючюнчю шагъатым.

— Тёртюнчю уа?

— Аны да айтайым. Биз эшикден киргеникде, столну эки джанында эки шиндик бар эди. Алада экеулен олтургъандыла. Бешинчиси, коньякны башындан бир кесек кьорагъаны...

— Аны къачан эсе да Иван Васильевич кеси ичген эсе уа?

— Огъай, къачан эсе да тюл, биз барырны аллы бла ичилгенди. Нек десенг, шышаны башы хырча болуб, бурулуб бегийди. Аны эте турургъа ашыгъыб, тюз юсюне салыб кьойгъандыла. Ол талай кюнден бери турса, бегиб боллукъ эди. Бу акъылны тюзге сататхан дагъыда бир зат—столгъа юч стаканны салгъан сагъатда, аланы экисини ичи коньяк джугъу эди.

— Тоба, тоба, сен тамбла мени юсюмде да бир аманлыкъны табыб кьояргъа огъай дерик тюлсе,—деди Алибек.—Кесек заманны ичинде ол затланы барын да къалай эсleding?

— Акъыл бёлсенг, сен да эслерик эдинг. Алай а бусагъатда иш анда тюлдю. Мен айтханлагъа ётюрюкдю деб, Валяны джакълар мадарынг бармыды?

— Джокъду. Ол тюлмюдю оюн,—деб ахсынды Алибек.

— Алай эсе, мен тюзме...

— Тюзсе, тюз, юйюнге от тюзсюн.—Ол бир кесекге къымсыз болду да:—Алайсыз да къатышыб тургъан башыма энтда бир сагъыш салыб кьойдунг да.

— Энди не этебиз?

— Этиб, не этерикбиз, Иван Васильевич ары-бери кетсе, неда иште кечиксе, бу тийрени кёзюу-кёзюу джокълай турайыкъ. Джангы джукъ сезиб, Валяны терс атлагъанына ишексиз болсакъ, бир оноу этер-биз.

Ол оноуда тохтаб, экиси эки джары кетди.

7

Алибек Новороссийск шахарда ичги ишлени бёлюмюню тамадасы бла сёлеше тургъунчу, Аннаны юсюнден керекли материалланы бир бёлегин джыйыб келтирди. Ол джашагъан юй аны къарт анасы—Евгения Никифоровнагъа джазылгъанды. Анна мындан кетгенли тёрт ай болады. Ары дери ал башланган класслада устаз болуб тургъанды. Окъууну шахар бёлюмюнден билдиргенлерине кёре, иги иши ючюн татай кере грамотала бла саугъаланганды. Быладан башха затланы Алибек кеси адамла бла сёлешиб ачыкъларгъа керек эди. Бу ишни баджарыр ючюн аз заман берилгени себебли, дженгил огъунакъ тындырыргъа борчлу эди.

Алибек ич ишлени шахар бёлюмюню тамадасыны кабинетинден чыкгъанында, кюортадан атлагъан эди. Ол, къонакъ юйге къайтыб, орун алды. Арыгъанын сезсе да, орамгъа чыгыб энишге айланды. Бу шахарда Алибек кёб кере болгъанды, анда не къалайда орналгъанын да танийма деб тура эди. Алай а талай адамгъа соргъунчу, излеген орамын табыб къоялмады. Анга джетгенинде да, не этерине сагъыш этиб, Евгения Никифоровнаны шифер башлы тёртгюл юйчюгюню къаты бла талай кере озду. Чыртда бир акъылда тохтаялмагъанында, аллына таукел атлаб, воротаны къакъды. Эшта, эшик аллында болур эди, ол-

сагъатдан къатангы къарт къатын чыкъды. Танымагъан адамын кѣргенинде, не керекди дегенча, аны бетине джити къарады.

— Сеннге бир ишим болуб келген эдим,—деди Алибек, саламлашыб бошагъандан сора. Евгения Никифоровна, джашны арбазгъа ийиб, воротаны эшигини къылычын салды. Экиси да къоз терекни тубюнде тапчанчыкъгъа олтурдула.

— Айт, не иш бла айланаса? Кесинг да бу шахардан адамгъа ушамайса,—деди къарт къатын.

— Да ишим а...—деб андан ары не айтыргъа билмей симсиреди Алибек. Сора:—Тюз таныгъанса, мындан тюлме, алай а энди бу шахарда ишлерикме,—деди.—Патар излей эдим да, арлакъда бир киши сенде барды дегенинде...

— Ол Иван Петрович болур эди, орамда адамгъа тубесе, меннге иеди,—деб ышарды къарт къатын.—Патар а барды, алай а сеничаны аллыкъ тюлме,—деб чорт кесди.

— Нек сора, Евгения Никифоровна?

— Мен къачан да тышындан джашланы асыры багъалатмай эдим, энди уа артыкъ да...

— Ді не хата этгендиле, алай бир...

— Этиб а башымамы урлукъдула?! Майна, сенича бир аллах ургъан келе келди да Аннаны алды да кетди...

— Къалай дедигиз, ангыламадым...

— Тюзю, мен кесим да ангыламадым къаллайла болгъанын. Патар ючюн ёлеме деб келгенинде, джазыкъсындым. Ачханы да асламыракъ телерге айтды да, бир бѣлмеми бердим. Ол а, ай да тюгел турмагъанлай, джашымдан туугъан къызчыкъны башын айландырды да, тас этди да кетди...

— Сора юйленнген этгендиле?

— Хо. Бусагъатда джаш тѣлюде уят-хаятмы барды?.. Бир да кѣурса да субайлыкъгъа былай этибиз деб да сормадыла...

— Алгъындан бир-бирин таный болур эдиле?

— Огъай, огъай, Анна башха джашны сюе эди. Къара шайтанча, къайдан чыкъды эсе да... Ол бир джаш а,—Костягъа айтама,—аллах суйген адам эди.

— Евгения Никифоровна, къалай алай болгъан эсе да, былайда сени бла турмай, кесинги къоюб кетгенлерин иги этмегендиле.

— Аны мен да айтдым алагъа. Миша уа, “огъай, бизде къызны юйюне келиб тургъан адет джокъду”,—деди да, алды да кетди...

— Ауузунга да чабдым, Миша ол Аннаны алыб кетген джашмыды?

— Олду ол, аллах ургъан...—деди къарт къатын.—Юйю да, айхай, бир алапат джерде болса уа. Акъ-Саут. Аллахым айыб этмесин, ол шахармыды?!

— Тенгиз джагъаны анга ауушдургъаны сейирди...

— Хо, Мишаны башында суу болса, ангыларыкъ эди, ызыбызгъа къайтайыкъ деб джалынмаса, мен да мен тюлме...

— Ала кетгенли бери баргъан, келген болмай турамыды?

— Огъай, айтханымы этмегеннге мен къалай барлыкъ эдим? Ала да кѣрюнмейдиле. Аны къой, ол уялмаз письмо да джазмайды. Да не этериксе, бусагъатда уллуну сыйын кѣрген, къачын этген адет къалгъанды.

— Ол айтханыгъыз бек тюздю, аны мен да ангылаганма,—деди Алибек—Миша тенгиздеми солургъа келген эди, огъесе...

— Ким биледи, талай кере соруб да кѣрдюм, тюб бермеди. Гюнахы кесини болсун, эсириб, неда бир

адебсизлик этиб кѣрмегенме. Ол огъай, Анна бла киногъа затха баргъаны болмаса, шахаргъа да чыкъмагъанны орнунда эди.

— Аннагъа алай дженгил кесин суюдюрген, эшта, ариу джаш болур эди. Карты джокъмуду.

— Огъай. Ариу а, хо, тыш къарамына киши сѣз табарыкъ тюл эди. Билемисе, ёмюрюмден бери алтын тиши болгъандан суюмегеним джокъду. Мишаны да ал тишлерини экиси алтын эди. Анга ала да бир таб джараша эдиле.

— Сорургъа унутуб барама, Костя ишни алай болгъанына бек ачыдымы, огъесе къулакъгъа алмаймы къойду?

— Къыйналды, къыйналмай а. Сабийликден бирге ёсген суйген адамындан айырылгъан тынч тюлдю да... Ингир ала машинасы бла келиучен эди... Кѣб джумшума джарагъанды...

— Кесини машинасымы барды?

— Огъай, театрныкы. Анда шофер болуб ишлей эди.

— Иги адамгъа тюбесенг, ушакъгъа кызыб, заманны къалай кетгенин да сезмей къаласа,—деди Алибек, сагъатына къараб.—Мен кете барайым.

— Да патар излей эсенг...

— Излегенликге, юйюнге къояргъа унамайса...

— Айтдым да, биригиз ачыу этгенди да... алай болса да, сен ангылагъан джашха ушайса, кел да тур. Джангыз бир айтырым. Кече шахарда къанчыкъладан „къонакъгъа“ чакъырсанг...—деб джумдуругъун кѣргюздю.

— Аллах сакъласын, ол затны эсинге да келтирме.

Алибек, тамбла чемоданымы да алыб келирме,—деб, къарт къатын бла саламлашыб, орамгъа чыкъды. „Евгения Никифоровна бла ушагъымдан не белгили

болду? —деб сорду ол кеси кесине. Мишадан башлайыкъ... Ол айны ичинде юйню китабына джазылса, хар не да орнуна келлик эди. Алай а паспорт столда болмагъанды. Аны юсюнден ачыкъланнганы—Акъ-Саут шахарданды. Алтын тишлери барды. Аннаны алгъынданмы таныйды, огъесе... Тохта, аны Костя билирге боллукъду...

Бу акъыл келгенлей, баргъан джолундан бир джанына бурулду.

Алибек театрға джетгенинде, кюн батхан эди. Спектакль башланыр заман болмагъаны себебли, адамла кёрюнемей эдиле. Кассир тиширыудан директор кабинетинде болгъанын билгенден сора, экинчи этажға ёрлеб, аны эшигин къакъды. Тюз ол кёзюуде дженгил ачылгъан эшик Алибекни бир джанына ыхтырды. Кабинетден бир джаш ёшюн уруб, мынга да кёзюню къыйырын джетдире, кечмеклик да тилемей, бачхычладан энишге чабды. „Эшта, бу тюз акъыллы болмаз, неда, тамада ишден къыстагъанында, аны ючюн ачуланыб эте болур“,—деб келди Алибекни кёлюне. Сора, къакъгъан да этмей, эшикни ачыб кабинетге кирди. Директор ким бла эсе да телефон бла сёлеше эди. Алибекни саламын алыб, ары олтур деб башы бла шиндикни кёргюздю. Бир кесекден, трубканы да орнуна салыб, нек келгенсе дегенча къарады. Алибек сабийликде „тенги“ Костяны кёрюрге излегенин айтды.

— Тюз бусагъатда мындан чыкъды, аллынга тюбемедими?

— Ол Костямы эди? Кёрдюм, асыры ашыгъыб бара эди да, танымай къалгъанма сора...

— Бюгюн мен да танымагъанны орнундама,—деди директор, сейирсиннгенин джашырмай.—Чабыб кириб, эртденбла Акъ-Саут шахарда болмай мадарым джокъду,—деб барады.

— Акъ-Саутму дединг?—деб аны бетине джити къарады Алибек.

— Хо. „Джукъ сормагъыз, артда келсем айтырма, машина бла барыргъа эркинлик беригиз,“—деб тиледи. Не эсе да бир зат болгъанды ансы, туура былай джюрек-синиб, ашыгъыб, эс ташлаб кърмегенме. Бек керек эсе, бар деб ийдим...

— Кетдими эке?

— Тохта, сорайым,—деб трубканы алды ол. Бир кесекден,—бусагъатда гараждан чыкъды, дейдиле,—деди.

— Да сора артда келирме,—деб Алибек ашыгъыш ёрге турду. Орамны бир джанында телефон будкагъа кириб, ичги ишлени шахар бёлюмюню тамадасына сёлешиб, къайсы джол бла бара эсе да, Костяны машинасын тыйдыр, деб тиледи да, сора, троллейбусну сакъларгъа да ашыгъыб, келе тургъан таксини тохтатыб, кеси да милицияны ююне джетди. Ол тамадагъа хапарын айтыб бошаргъа, Костя эшикден кирди.

— Бу не артыкълыкъды, ашыгъыш бара тургъан адамны джолундан тыйыб...—деб кычырыб сёлешеди Костя, салам да бермей.—Ичгеним, джолда джюрююню джоругъун бузгъаным джокъ.

— Сеннге айыб салгъан адам джокъду,—деди ич ишлени шахар бёлюмюню тамадасы.—Джюрегинги бас, олтур...

— Олтура туругъа заманым джокъду.

— Алай болса да былайы милицияды... кёб тыймазбыз... Бу джашны сени бла бир иши барды.

— Хо, урушсанг да, меннге урушурукъса,—деб сёзге кёшулду Алибек.—Тюзю, мен сенден бек ашыгъама...

— Алай эсе, тамбла да алда шойду да,—деди да, сора, болмазлыгъын билиб, шиндикге олтурду.

— Мен да Акъ-Саут шахаргъа барлыкъ эдим да.

— Къайры? Акъ-Саут шахаргъаы дединг?—деб, сейирсиниб, анга къарады джаш.—Мени ары баргъанымы къайдан билдинг?

— Ары баргъанынгы билгенни къой, экибиз да бир иш бла айланабыз.—Сора джаш эс джыйгъынчы:—Аннагъа туберге керекме,—деб къошду.

— Сен кимсе?—деб секириб ёрге турду Костя.—Аннаны къайдан танийса?

— Таныйма, бек иги таныйма,—деди Алибек.—Ол сеннге кел дебми тилегенди, огъесе...

— Киши да тилемегенди, мен кесим...

— Огъай, кесинг бармайса,—деб аны сёзюн бёлдю следователь.—Энди, Костя, былай этейик. Биз сен Аннаны суйгенинги, ол а башхагъа барыб Акъ-Саут шахаргъа кёчюб кетгенин билебиз. Айтдырмай къоймай эсенг, аны джашауу къолай болмагъаны, таб кесине да къоркъуу бары белгилиди. Алай болса да таныймайыкъ,—деб, Алибек удостоверениеесин Костяны къолуна берди.

— Не этгенди Анна?—деб сорду джаш, Алибекни удостоверениеесине къараб бошаб.

— Толу хапар айтыр ючюн, кёб заман керекди. Мен да сени бла кетеме. Джол узакъды, айта барырма. Бусагъатда уа сеннге тынгыларгъа излей эдим...

— Да кесим да не айтыргъа билмейме. Артистле бла элде талай кюнню айланыб келгенимде, юйге бу келиб тура эди,—деб бир конвертни Алибекге узатды. Следователь аны ичинден тёрт бюкленнген тетрадь къагъытны алды. Окъуй баргъаны сайын бети тюрлене тебреди.

— Не джазылады?—деб сорду милицияны тамадасы, ол окъуб хапар айтхынчы да тёзмей.

— Аннаны письмосуду. Не бюгюн, неда тамбла

эртденблагъа джетмесенг, кесиме бир хата этеме, аман адамланы кӱолуна тюшгенме, деб джазады...

— Аны ючюн башымы атхан эдим...—деди. Алай а джашны сӱзюн ич ишлени шахар бӱлюмюню тамадасы бӱлдю.

— Энди кӱалай этебиз да?—деб Алибекге джити кӱарады ол.

— Костя бла мен кетейик...

— Бери да хапар билдирирсиз... Биз джарарыкӱ джер болса...

— Сау бол, тамбла телефон бла сӱлеширме,—деб, Алибек эшик таба айланды. Ол кӱзюучюкню ашыгӱыб сакӱлагъан Костя да, секириб туруб, аны ызындан тебреди:

Бу кӱзюуде Акӱ-Саут шахарда джашагъан Анна кинодан чыгӱыб юйюне келе эди. Аны тӱрт джанына кӱз джетдире, ашыгӱыш джюрюгенин эслеген адам кимден эсе да кӱачыб барады дерикди. Кертиси да, элли метрча узакӱлыкӱда тереклени кӱлеккесине кӱысыла, кӱызны ызындан биреулен келеди. Ол адам кеси да Аннадан кӱзюн алмай атлагъаны себебли, талай кере абынганды. Кӱыз, патарына джетиб, ары бурулгъанында, аны ызындан баргъан да, юсунден бир ауур джюгю тюшгенча, эркин солуб, джолну джанында табчанчыкӱгъа олтурду. Кечени ауурлугӱу кетген заманда, башха джаш келиб, аны бла бир кесек сӱлешгенден сора, ол, орнун анга кӱюуб, алайдан джанлады...

Эртденбла Иван Васильевични кабинетинде телефон зынгырдады. Трубкины Коля алды. Ол, бир кесек тынгылаб, талай сӱз айтды да сейфде кӱагӱытланы кӱаза тургъан Иван Васильевичге:

— Милиционер сӱлешди,—деди.—Кинодан келиб юйюне киргенли бери чыкӱмагъанды.

— Тохта, заман ненчады, мени сагъатым тохтаб турады...

— Сегиз болду.—Иван Васильевич илгеннгенча анга бурулду да, сора, андан ары не айтыргъа билмей, стол юсюнде сигарет пачкагъа узалды.

— Не болгъанды?—деб сорду Коля, бир къайгыны сезиб.

— Болуб а, не болгъанды. Аннаны сагъат сегизде кетерик автобуса билет...

— Мен аны унутханма,—деб секириб ёрге турду Коля, — автостанциягъа джетейим, — ол эшик таба мыллыгын атады.

— Тохта, бери къайт...

— Къалай тохтайса, автобус талай минутха кечи-гиб джолгъа чыгъарыкъ эсе уа, алай болмаса, узайгъынчы такси бла джетерме...

— Сени ашыкъгъанынг къалмайды,—деб башын чайкъады следователь. Коля, алай тыйгъанын онгсунмай, келиб шиндикге олтургъандан сора:—Былайда сен этген умутла джокъдула,—деди Иван Васильевич.—Керти да автобуса миннген эсе, джолу узакъды, джетербиз. Алай а Анна юйден чыкъмагъанды деб милиционер кесинге айтды шойду да...

— Орамда бизден адам болгъанын сезиб, огородла бла кетген эсе уа...

— Мен алай боллугъуна разы эдим,—деди ол.—Нек десенг, энтда къайтарыб айтама, аны ызындан дже-тиб, тутуб, не къан джауарыкъ эсе да, соруу этерге боллукъду. Юйюнден чыкъмагъан эсе, автобуса да минмей къалгъан эсе...

— Сора...

— Хо, сау болмазмы деб къоркъама.

Эшикден Алибек киреди. Аны бетинден бек ары-

гъаны, кече джукъламагъаны таныла эди. Экиси да анга сейирсиниб къарадыла.

— Къайдан чыкъдынг?..

— Анна саумуду?—деб сорду ол джууаб берир орнуна.

— Биз да билмейбиз...

— Сора чот терсине айланганды,—деди Алибек. Андан сора стакан бла бир сууну ичиб, диванга олтурду да, къысхача хапарын айтды.

— Сиз ол Анна кел деген джерге бардыгъызмы?

— Бардыкъ, киши джокъ эди. Костя энтда алайда къалгъанды. Иван Васильевич, энди не этебиз?

— Дженгилирек къызы юйуне барыргъа керекди,—деб аны орнуна джууаб берди Коля.

— Айхай, Коля, къызы юйуне баргъандан сора да иш барды...

— Да сиз иш барды дей тургъунчу...—деди Коля, сора андан ары не айтыргъа билмей тохтады.

— Бизни алайгъа баргъаныбызны аманлыкъчыла кёрселе, неда биреуден эшитселе, къызы ызындан тюшгенибизни билиб, не этерге керекдиле, не?—деб анга къарады Иван Васильевич.

— Къачаргъа, былайдан къачаргъа керекдиле, юйлери къуруб къачарыкъла,—деди Коля.—Алай а, ала къачадыла деб, адамны ёлгенин, сауун да билмей турган...

— Аны башха тюрю джол бла билирге керекди...

— Мени эсиме бир зат тюшгенди,—деб экисине кёзюу къарады Алибек.—Ол къарт къатын ауруучу адамды, дженгил болушлукъну машинасы аланы юйню къатына терк-терк келгенин участокда милиционер айтхан эди...

— Сеннге саулугъунгда эскертме салыргъа керекди,—деб аны имбашына къолю бла урду Коля.

— Аны ийиб хапар билирмек...

— Тюз оноу,—деди Иван Васильевич.—Алай а, аны иймей, кесим барсам, кыалай болур?...

— Акъ халатны кийиб?

— Хо, Алибек,—деди Иван Васильевич. Аны эшитгенлей, Коля, телефон трубканы алыб:

— Алибек деб ауруган барды, дженгил джети-гиз,—деди. Кёб да турмай бир джаш адам, дарманлары болган чемоданчыкны да алыб, чабыб кирди. Иван Васильевич, врач барганча этиб, бир юйге кириб чыгарган кереклисин айтыб, аны халатын кийди. Сора, ашыгыш чыгыб, дженгил болушлукну машинасына минди...

— Насыбсыз, бюгюн джукъ кыабханмыс?—деб сорду Коля баш кыаган турган Алибекге.

— Ол эди дейди кыайгым...

— Ёлген ёлсе да, кыалганнга джашау керекди, бар да ашаб кел.

— Иван Васильевични телефон урурун сакъларган керекди.

Телефон зынгырдады. Алибек трубканы алды.

— Хо... ол... джокъду... кёб турмай келликди... Кыалай дейсе?.. Тохта, кыайдады?.. кыалай? Больницада?.. Кыайсы больницада? Хы, ангыладым. Бусагъатдан Коля джетер, сау бол.

— Кимди? Не болганды?—деб сорду Коля, ол трубканы салыб бошагынчы.

— Тохта, бир солугу алмаган кыой... Танг аласында бир кыыз, милицияган барыб, хылымылыла этерге кыалганды да, тайышхан болур деб, сеничала джатхан больницаган ашыргандыла.

— Аны бизге несин айтадыла да?

— Аннаган ушайды, дейдиле...

— Аннаган? Мен кетдим, дженгил кыайтырма...

Алибек, графинни алыб, арбазгъа чыгъыб, крандан сууукъ суу келтирди. Андан стакан бла бирни ичиб, юй тюрбюнде ары-бери бара келиб, къабыргъада кюзгюню аллында иги огъунакъ джетген сакъалын ёрге-эниште сылаб кёрдю. Сора, столну яшигинден Иван Васильевични электробритвасын алыб, сакъалын джюлюб тебреди. Аны бошагъандан сора, келиб, столну джанына олтуруб, тамада асыры ашыкъгъандан этерге унутуб кетген сейфден Раяны юсюнден джазылгъан папканы алды. Аны ачыб талай джерин окъуду. Костюмуну кёкюрек хурджунундан Аннаны Костягъа ийген письмосун чыгъарыб, папкада къагъытлагъа къошду. Асыры арыгъандан, джукъусу къалгъандан сагъыш этер къарыуу джокъ эди. Нёгерлери келгинчи мурукку эте тургъанлыгъы эди ансы. Арадан сагъат озгъан болур деген заманда Иван Васильевич келди. Аны бет къарамындан эс ташлагъаны, сейирсиннгени, таб джунчугъаны таныла эди. Ол, фуражкасын алыб столгъа урду да, кесини орнуна олтурду. Папиросну къабындырыб, талай кере тартды да, джети джукълаб адамны эсине келмезча бир иш болгъанын айтды.

Иван Васильевич дженгил болушлукъну машинасы бла, барыб, Анна тургъан юйню аллында тюршеди. Сенчаны эшиги ачыкъ болады. Ары кириб, къалай этерге билмей мурукку этеди, сора къарт къатынны не эте тургъанын билир ючюн, алгъы бурун аны эшигин тюртеди. Кирсе, ол орнунда джатыб тура. Амалсыздан, сен ауруйса, деб биреу телефон бла сёлешген эди, дейди. Къарт къатын керти да джюреги ауругъанын айтады. Алай а мен кишиге докторгъа билдиригиз деб тилемеген эдим, эшта, арбазда кёрюнмегенимде, биягъы бу джата болур деб, ким эсе да, сау къаллыкъ, телефон бла сёлешген болур деген оюмну айтады. Иван Васильевич, джюрегине тынгылагъан кибики этиб, сора

Москвадан келген профессоргъа кѣргюзейик деб, больницагъа алыб барды. Аны да анда кѣюуб, кѣайтыб кѣзыны бѣлмесини эшигини киритин ачыб киреди. Кѣб джылланы бу кѣыйын кѣуллукъда ишлеген, не тюрлю затны да кѣрген следователь, босагъадан атлаб бѣлмени ичине кѣарагъанлай, аякълары полгъа джабышханча, сир кѣатыб тохтайды. Бир джаш полгъа сыртындан джатыб. Башыны тѣгерееги бла бла полда кѣан джайылыб. Аны кѣатында аугъан шиндик. Эшта, ѳлюрюню аллы бла анда олтуруб тура болур эди. Арлакъда итиу атылыб, аны учу кѣан джугъу. Джаш шиндикге олтуруб тургъанлай, ким эсе да башыны гитче мыйысы болгъан джерине ургъанды. Бѣлмени бачха таба кѣарагъан терезеси ачыкъ. Терезе тѣбюню аз букъу кѣоннган джерине кѣол ызла тѣшюуб. Аланы джаш бери кирген сагъатда кѣойгъанды. Андан сора кѣангада аякъ ызла таныла эдиле. Ол мындан чыкъгъан адамныкъыла болгъандыла. Кеси да джукъ киерге ашыгъыб, джалан аякъ секиргенди. Аякъ ыз Аннаныкъды. Бѣлмеде башха кѣзге илинирча зат болмайды.

Иван Васильевич, машинаны арбазгъа кийириб, шофер бла бирге ѳлюкню ары салады. Сора кѣзыны терезесин этеди, тышындан кѣараб киши джукъ кѣрмезча, джабыуланы иеди. Эшикге кирит салыб, ѳлюкню экспертизагъа элтеди.

— Биз тишируудан аллай „джигитлик“ чыгъарыкъ тѣлдю, деб терс сокъмакъ бла баргъан кѣреме,—деди Иван Васильевич хапарны аягъында,—Асланча джашны итиу бла уруб ѳлтюрген кѣызгъа сени Раянг ишмиди?

— Джашны джанында джукъ табмадынгмы?

— Огъай, сигарет пачка бла сернекден сора джукъ джокъ эди...

— Ауузунда алтын тишлери болур эди?

— Эследим дейме. Тохта, эки тиш джылтыраб кёрюне эдиле.

— Сора ол Мишады.

— Ким Мишады ол?

— Аннаны Новороссийскеден алыб кетген джаш. Миша тюл, Магомет, Махмут, Маммет, дагъыда къайдам...

— Тукъуму уа?

— Ол белгисизди...

— Аны ким болгъанын билирге керекди. Къызны уа къайдан излейбиз?

— Коля келгинчи къарайыкъ да...

— Коля дегенлей, къайры кетгенди?—деб хыныракъ сорду. Алибек милициядан билдиргенлерин айтды:—Ушатабыз деген болмаса, олду демедиле эсе... Алай а, ким биледи... шашхынлыгъа ушайды, не?

— Айтханлары алай болду... Коля дженгил дже-терме деб кетген эди, къайда къалды эсе да.—Эшикден чабыб кирген Коля аны сёзюн бёлдю.

— Ёлген ёлсе да, къалгъаннга джашау керекди,—деди ол. Аны къууаннганы белгили эди.—Анна бла „танышыб“ келеме...

— Джарашдырыб айт,—деди Иван Васильевич.

— Хапар бек тюрлюдю. Кечени ауурлугъу кетген заманда, эки аягъы да джалан, чачы-башы тозураб бир тишируу, къараууллугъун бошаб юйуне кетиб баргъан милиционерни аллына чыгъады. Мен Мишаны ёлтюргенме, мыйыкълыны да ёлтюрлюкме, аны кёрмедингми деб, хаман ол сёзлени айтыб тебрейди. Милиционер алгъы бурун эс бёлмесе да, тиширууну джапысындан, сёзлеринден керти да бир затла этген болурму, огъесе телिमиди деб, тюзюн билир ючюн, къаллайла эсе да ич ишлени шахар бёлюмуне джыяды. Алайда да, Мишаны ёлтюргенме, тамбла да мы-

йыкъланы ёлтюрлюкме, деген болмаса, тюз хапар алалмайдыла. Сора кызыны кече огъунакъ больницагъа ашырадыла...

— Сен сёлешиб кёрдюнгмю?—деб сорду Алибек.

— Алгъы бурун врачха тубедим. Тиширууну бир затдан джюреги кёлтюрюлгеннге ушагъанын, алктын анализлерин алыб, иги тинтиб бошамагъанларын айтды. Къачан эс джыярыгъы да белгисизди. Тилеб, врач бла бирге ол тишируу джатхан джерге кирдим. Анна мюйюшде ёрге сюелиб тура эди. Хапар сорургъа кюрешдим. Не сорсанг да, „Мишаны ёлтюргенме, мыйыкъланы да ёлтюрлюкме“, деб тургъан болмаса, адам эс бёлюрча джукъ айтмайды. Огъай, бир сёзню айтды шойду: „Мен джукъгъа да кетерик тюлме“, деди. Эшта, кимле эсе да къайры эсе кел деген болурла.

— Да Мишаны уа керти да ёлтюргенди,—деб Колягъа джити къарады Иван Васильевич. Сора нёгерин болум бла кысха танышдырды да:—Энди неден башлайбыз?—деб, джашлагъа къарады.

— Бир эс джыймагъа кёй, Иван Васильевич,—деди Коля. Аны сёз урумундан керти да бусагъатда сэгъыш этер къаруу болмагъаны таныла эди.

— Эс джыя турургъа заман джокъду...

— Мени кёлуме былай келеди,—деб сёзге кёшулду Алибек.—Энг алгъа Мишаны ким болгъанын билирге керекди.

— Андан ары?

— Бу къатышхан сагъатда, Аннадан соруб, Раяны ёлтюргени бла къалгъанын ачыкъласакъ...

— Тохта, энди „Ёжикни“ кёюб, Аннагъамы ишекли боласыз?—деб сейирсиниб анга къарады Коля.

— Мишаны ёлтюрген Раяны ёлтюралмазлыгына шагъатынг бармыды?

— Джокъду, алай а...

— Джокъду, олду да пелах. Ачыкъ айтсам, Рая-гъа Аннаны къолу тийгенине ийнанмайма, алай а ишексиз болургъа керекди...

— Тохта,—деб аны сёзюн бёлдю Коля.—Мени башыма бир башха акъылла келе тебрегендиле. „Ежик“ да, Анна да къыйырда къалыб, Раяны Миша ёлтюрген эсе уа? Бир умуту болуб сакълай туруб, мураты толмазлыгъын билгенинде, Аннаны да алыб джанларгъа излегенинде...

— Аны къоюб нек къачмады да?

— Къачыб къайры юйуне ёлюге къачарыкъды, Анна болумну биледи сора. Аны ёлтюрюрге базмагъанды. Бу шахардан къоратыргъа керек болгъанды. Къыз „мен джукъгъа да барлыкъ тюлме“ дей турады да. Анга да алай айтхан болур. Экиси да даулашхандыла, огъай, иги урушхандыла. Миша Аннагъа, къоркъутур ючюн, сени да Раяны ызындан иерикме деген эсе, ол да, кертда ёлтюрюб къояды деб, андан алгъа сермегенди. Ол кёзюуде Миша сыртын буруб олтуруб тургъанды, къыз эслетмей итиуну алыб джетдиргенди...

— Алай огъунакъ болсун, ол мыйыкълы дегени уа кимди сора?—деб сорду Алибек.

— Ол да аланы танышлары болур. Алай а шашхынлы тиширыу айтханнга ийнаныб барыргъа да джарамайды. Къачан эсе да мыйыкълары болгъан бир джанын къыйнагъан болур да, аны эсине тюшюре турады десек да, джангыллыкъ тюлбюз...

— Алай болса да, Раяны ол мыйыкълы ёлтюргенди десек, анга не джууаб берликсе?

— Мыйыкълы де да тур энди,—деб ачыуланады Коля.

— Мыйыкълы ёлтюргенди деб джагъангдан алмай шойма да. Аны да излерге керекди...

— Шахарда талай минг мыйыкълы барды, къайсы бирин тутарыкъса?—деб аланы сёзлерин бёлдю Иван Васильевич.—Сиз бу барыудан ингирге дери даулашыргъа ушайсыз. Алай а не Анна эс джыймай, неда Мишаны ким болгъаны билимей, тюз джора эталлыкъ тюсюз. Мени сартыннга, экинг айтханнга да эсим бёлюнеди. Не келсин, былай деб бир оноуда тохтаргъа тутхуч джокъду...

Эшикден бир джаш киреди.

— Костя, келдингми?—деди анга Алибек,—оз, олтур...

— Анна айтхан джерине келмеди,—деб ауур ахсынды Коля. Сора бош шиндикге олтурду да, сизде уа не хапар дегенча, ючюсюне кёзюу къарады.

— Къыз сауду, къоркъма,—деди Иван Васильевич.

— Къайдады?—деб секириб ёрге турду Костя.

— Олтур, ашыкъма,—деди следователь,—биз бир бёлек заманига дери башха джерге элтгенбиз. Бусагъатда кёргюзюрге боллукъ тюлдю.

— Къалай болмайды? Ол кеси дженгил джет деб тилеб джазгъанды. Мен бек керек болмасам, джазарыкъ тюл эди да? Сора аллай бир джерден келиб, саламлашмай да къайдан кетейим...

— Аланы бары да тюздю, Костя,—деди Алибек, аны имбашына кёолун салыб.—Керти да аны джанына къоркъуу болгъанды, сенден болушлукъ излеб джазгъанды. Алай а энди хар не да орнуна келгенди. Энтда бир кесек чыда, кёрюрсе. Биз сени ангылайбыз, сен да бизни ангыла.

— Айхай, мени, кесинг кёрдюнг да, ишден къуру бюгюннге бошлагъандыла. Ызыма кетмесем, боллукъ тюлдю. Анна бла сёлеше кетсем, экинчи келлигим, къаллыгъым, не этерим белгили боллукъ эди, ансы...

— Сен бюгюн джукъгъа да кетме,—деб аны сёзюн

бёлдю Иван Васильевич.—Ма Алибек тамаданг блатанышханды, телефон бла сёлешир да айтыр. Бусатта, кёнакъ юйге бар да, солу. Болумгъа къарайыкъ да, бир уллу чырмау болма, не ингирде, не да тамбла эртденбла тубербиз...—Костя босагъадан чыкыгъаны бла телефонну зынгырдагъаны тенг болду. Иван Васильевич, трубканы алды да бир кесекни тынгылаб:—Алай эсе, дженгил джет,—деб аны орнуна салды. Сора джашлагъа бурулуб:—Сейт эди. Бёлмени къаза кетиб, бир зат табханма, дейди...

— Кертиси бла да ол къайда тасды?—деб сорду Алибек.

— Бирскиюн биргесине тургъан милиционерни да башына бош этиб, кеси айтханлай, Сейтни „Эркинликге“ чыгъаргъан эдим. Джашха, биз алгъын умут этгенча, уллу кёркёуу джокъду, кеси бла сёлешиб, Раяны юйюнде тур, аманлыкъчыла не этерик эселе да, бир кёрейик, деб, ары джиберген эдим. Бу эки-юч кюнню ол патарны сакълагъан милиционер бла Сейт бирге тургъандыла. Терс, тюз этген эсем да, билмейме, алай ол мекямны ичинде турса, бир джукъ эсине тюшермеди деген умутда ...Ма кеси да джетди...—Сейт, следователле бла саламлашыб, костюмну кёкюрек хурджуунундан эки бюкленген тефтерин алыб, Иван Васильевични аллына салды.

— Бу Раяны дневнигиди,—деб кёшду да, эшикке джуугъуракъ шиндикге олтурду.

— Дневниги?—Иван Васильевич, ийнанмагъанча, тефтерни кёлуна алыб, Сейтге джити къарады. Джаш, „хо“ дегенча, башын кымылдатды.

— Къайдан табдынг?—деб сорду Алибек, шиндигин столгъа джууукъ тарта.

— Бир пизо ичирмей кёймам сеннге,—деди Коля, ёрге туруб, стол таба атлай. Иван Васильевич, Сейт

джууаб беририн да сакъламай, тетрадны ачыб, биринчи кыагытындан окъуб башлады...

...„Билмейме кыалай джазаргъа да. Ёмюрюмде дневник джюрютмегенме. Алай а джазмай чыдаялмайма. Ким биледи, меннге бир джукъ болса, джанымдан суйген Сеитим табыб окъур, болумну ангылар. Тюнене ингирде экибиз да телевизоргъа кыараб тургъанлай, „Ёжик“ деб аманлыкчыны кёргюзюб, аны излегенлерин айтдыла. Аны кёргенлей, мени джюрегим чанчханын Сеит да сездиле. Юйге келгенден сора да халым кыолай болмагъанын кёрюб, не болганды деб талай кере сорду. Алай а тюзюн айтмадым. Мени алгын „Калючка“ деб бир танышым бар эдиле. Ол „Ёжикни“ атын сагыннганлай тура эдиле. „Калючканы“ тенглери да, аны эшитселе, „Ёжикге“ аллахха кыарагъанча кыарагъанларын, аны бла махтаннганларын, таб, андан кыорккыб, „Калючкагъа“ да ол себебли бой салгъанларын да джашырмай эдиле. Айтыуларына кёре, мени танышымдан башха „Ёжикни“ иги билген джокъ эдиле. „Калючка“ уа ол талай джылдан тутмакыдан чыгыб келликди деучен эдиле. Алай а „Ёжик“ кёзююнден алгын кыачыб кыутулургъа боллугъун айтычуу эсимдедиле.

„Калючка“ башхаладан кыаты да, кыарыулу да, ариу да, акъыллы да джаш эдиле. Асыры аманла эте тебрегенинде, андан кыутулур ююн, тутдуруб ийдим. Эшта, менден заран джетгенин кеси биле болмаз. Сезген эсе уа, менден бошарыгына сёз джокъду, тюремден келсе, ариу, кеси болмай, биреуге тил бериб этдирлик эсе да, ким билсин. Алада адет алайды. Джылдан артыкъ заман озса да, ол зат эсиме тюшгени сайын джюрегим чанчханлай джашадым. Алай а „Калючканы“ тенглери эм залимлери тюремде эдиле да, аны бла кесиме кёл этиб турдум. Те-

левизор бла „Ёжикни“ кёргюзгенлеринде уа, барындан да онглу бу тегерекде айланнганын билиб, санларым кяалтырадыла. Къайда болса да „Калючка“ “Ёжикге“ тюбеб, Раяны ёлтюр деген эсе уа? Бу акъыл тынчлыкъ бермейди.

Сеит, „Сен экинчи сменагъа барлыкъса, алкъын эртдеди, джукъла, тынчай“ деб ишге кетгенсе. Алай а, джаным, мен бюгече кёз кысмай танг атдыргъанма, сора энди къалай джукълаялайым? Эх, Сеит, сен билмейсе бусагъатда мен къаллай болумда болгъанымы. Энди дуниягъа чыкъдым деб тургъанлай... О кьой, мен иш тюлме, „Ёжик“ керти да болумну биле эсе, сеннге да къоркъуу барды. Ол кишини да аярыкъ тюлдо... Алай а, аллах айтыб, бош къоркъа эсем да...”

„Бюгюн, экибиз да келе тургъанлай, джолну онг джанында сюелиб тургъан къара шинли, уллу санлы джаш биз озуб кетгинчи бетиме сынаб къарагъанлай турду. Аны хыны къарамы мени джарыб озгъанча болдум. Ауузунда папиросу бар эди, алтын тишлери джылтырагъанча да кёрюндю. Андан берлакъ озгъаныкъда, терекге сыртын тиреб тургъан дагъыда бир джашха эс бёлдюм. Аны бизге онг джаны айланыб эди. Озуб тебрегеникде, ол да кёзюню кыйырын джетдирди. Эсимде болгъаннга кёрюмеди эсе, джашны „Ёжикге“ ушатдым. Аладан иги озгъандан сора, сени къулагъынга бир затны шыбырдагъанча этиб, кёз джетдиргенимде, эки джаш да бирге сюелиб тура эдиле.

Бир зат боллугъун джюрегим сезиб турады, алай а, не этейим, къалай этейим? Сеннге да джукъ билдиралмайма. Да къалай билдирейим, алайсыз да азмы кыйналдынг мени ючюн. Алай болса да, былай деб айтырча белгили зат да джокъу...

Бююн газетде Азретни талай назмусун окъудукъ.
Аны назму джазгъанындан хапарым джокъ эди да,
бек сейирсиндим. Бу назмучукъну уа бек джаратдым.

Хар ингир сайын бир джарыкъ джулдуз,
Ашыгъыб чыгъады хауа майданга.
Ана кьойнунда сабийчик кьолун
Созады, джетер умутда анга.

Мен да аллайын, билмеген эдим
Джеталмазымы узалыб сеннге.
Джилтинден шынкъарт джаннгандан сора,
Алай боллугъун эсгертдинг меннге.

Энди ангыладым кеси муратымы,
Ариуум, ёмюрде да толмазлыгъын.
Мингишер джыл джашасакъ да биз,
Джашау джолубуз кьошулмазлыгъын.

... „Сен бу назмугъа алай эс бёлмесенг да, ол эки-
бизни юсюбюзден джазылгъаннга ушайды, Сент.
Огъай, огъай, биз бирге болургъа керекбиз...”

... „Сен адамларынга узаймай бизни токубуз бол-
лугъун айтыргъа кетгенли эки кюн озду. Ол эки кюн
меннге эки джылча кёрюнгенди. Энди сени кёрмей
къалырма да деб да кьоркъама. Билемисе, Сеит, ёлюм
ызымдан сюрюб айланнганчама. Алай а, не къан джауа-
рыкъ эсе да, айтыб, сеннге да къайгъы салаллыкъ тюлме.
Мен кесим тюз атлай билмедим эсем, этилген халатла
ючюн джууабын да кесим берирге керекме.”

... „Бюгече ким эсе да письмо, газет атылыучу
ящикге къагъытчыкъ салыб кетгенди. Анда былай
джазылады: „Бу суткада кесинг джангыз юйюнгде
бол, „Калючканы“ айтдыргъаны барды. Чыртда сен
кьоркъар зат джокъду. Кёлюнге джукъ келтирме.
Окъуб бошагъанлай. къагъытны кюйдюр. Адамгъа-

затха айтыб ойнамазынга ийнанама“. Огъай, эшикни кишиге да ачарыкъ тюлме. Бюгюн джангы кирит да алыб салгъанма. Эшикни ууатыб кирген болса уа, биреу кѣюр, неда дауурун эшитир. Сен келе эсенг, болумну айтырыкъма, ансы шашыб къалыргъа тебренгем. Бирге оноу этербиз. Сеннге бек тансыкъ болгъанма...”

Раяны дневниги былайда бошала эди. Иван Васильевич, аны билдире, тефтерни джабхандан сора, юйню ичинде шошлукъ уюду. Сеит, кѣзлерин полгъа ийиб, бир джаны болмагъан затча олтурады. Асыры халал джюрекли Коля Раяны улуу къайгыларына, суйгени бла джашаргъа термилгенине джаны ауругъанча, дженгил-дженгил ахсынады. Алибек, не этерге билмегенден, бир къагъытны ары-бери сызады. Иван Васильевич столну юсюнде Раяны тефтеринден кѣзюн алмайды. Аны къарамы энди уа не хапар айтырыкъса деб соргъаннга ушайды. Бу тѣрт адам бирер тюрлю болсала да, сагъышлары бирди. Ала Рая чекген затлагъа къыйналадыла, андан бошагъан бузукъланы къалай тутаргъа боллугъуну къайгысын этедиле. Алай а джюрекдегин къалай айтыргъа билмей тура болурла. Менден эсе, андан акъыл сѣз чыгъар, деб бир-бирин сакълай эселе да, ким билсин.

Эшик ачылгъанында. тѣртюсю да башларын ары бурдула. Прокурорну секретары, босагъадан да кирмей, Иван Васильевични тамада чакъыргъанын айтды.

— Алибек, сен, юйюнге барыб, кюнортагъа дери солу да, андан сора бери келирсе,—деди Иван Васильевич, прокуроргъа элтирик къагъытларын джыя.— Сеит, бек улуу иш этгенсе. Бизде да талай джангылыкъ барды, аланы Коля сеннге айтыр. Андан сора тамлагъа дери башынга бошса. Коля, мен къайыт-

хынчы, сен былай тур.—Хапаргъа кёре, Магомет тюз джаш болгъанына ишек джокъду. Сора „Ёжик“ бла къалай танышханды, ол затны мен ангылаялмай-ма,—деб туракълады.

— Аны, не „Ёжик“ тутулса, неда Анна сёлеше тебресе, билирге боллукъду, ансы бусагъатда былай деб айтмакълыкъ кыйынды. Мен ангылагъаннга кёре, Магометни не эсе да джаны кыйналыб айланган кёзюуде танышхандыла. Джаш алгъы бурун „Ёжикни“ каллай адам болгъанын билмегенди. Артда уа Раяны юсюнде кесин болушханнга санаб къоркъгъан болур, Аннаны тутарла деб эс ташлагъан эсе да, ким биледи...

— Анна дегенлей, андан а не хапар?

— Москвадан профессорну чакътыргъандыла. Ол бюгюн эртденбла къараргъа керек эди.

Телефон зынгырдады. Иван Васильевич, къайдан эсе да сёлешген тишируу ауазгъа бир кесек тынгылаб, трубкины салды да:

— Къыздан хайыр джокъду,—деди.—Профессор айтханнга кёре, не кюрешселе да, эки-юч айдан алгъа эс джыаллыкъ тюлдю. Ол огъай, анга да толу ышанмайдыла. Бу джол да, биягъы сёзлеринден озуб, бизге джарарча джукъ айтмагъанды. Алай а мыйыкълы кетеди... Миша да кетеди... Мен барлыкъ туююлме дей келиб, мыйыкълы ачха келтирликди, деб къошханды. Мени сартыннга, бу затха эс бёлейик дерикме...

— Аны тюнене меннге да айтхан эди,—деб къошду дагъыда Иван Васильевич.—Керти да, „Ёжик“, мыйыкълы нёгери (аны таныгъанына ишек джокъду), дагъыда алагъа къошулгъан бар эсе да, ким билсин, ачха излейдиле дерге боллукъду Къайдан алыргъа умут этедиле...

— Да джолда сакълаб туруб, эки-юч адамны тонасала...—деб сёз башлады Коля,—огъай, ол азлыкъ этер...

— Игитда азлыкъ этеди,—деди Алибек,—эшта, тюкенни тонарыкъ болурла...

— Ол мени да эсима келгенди, джашла,—деди Иван Васильевич. Алай а хар ингир сайын тюкенлеге тюшген ачханы банкга ашыргъанларын биле болурла...—деб, ашыгъыш кабинетден чыгъыб кетди.

...Кертиси да, аны аманлыкъчыла иги биле эдиле. Ол себебден, тюкенлеге бармадыла. Банкны тонаб къутулгъан адам а алкъын чыкъмагъанды. Анга уза-лыб джоллары болмазлыкъын была да ангылайдыла. Рабкоопладан хайыр чыгъаргъа боллукъ эди. Нек десенг, ууакъ элдеде тюкенле ачханы алагъа береди-ле. Следователле бу затха эс бёлюб, рабкооплагъа къуу-гъун этерге оноулашхан сагъатда аманлыкъчыла къара ишлерин тындыргъан эдиле...

9

Джамболатланы Сары, кесини такси бла кюн узуну адамланы бирер джары элтиб, кече сагъат ондан ат-лай гаражгъа келе тургъанлай, джолда биреу къол кёлтюрдю. Озуб кетерге да тебреди, алай а аны ким-ге эсе да ушатыб тохтады. Эшикни ачыб къатына олтургъандан сора, башха адам болгъанын ангылады.

— Мени Суулу Къулакъгъа бир джетдир,—деди ол узун сакъаллы адам.

— Аны не сёзю барды, элтир эдим, алай а иш за-маным бошалгъанды, джыйырма минутдан гаражда болургъа керекме,—деди Сары.

— Бир сылтау этерсе, къарнашым къыйынды деб билдиргендиле да, амалсызма,—деди ол адам.

Шофер, къалай этерге билмей, мурукку болду. Суулу Къулакъ деген гитче элчик бла шахарны ортасы беш-алты километрди. Хайтдаласа, заманындан кечикмей гаражгъа къайтыргъа боллукъду. Ариу, диспетчер къынгыр къарарыкъ эсе да, инджилиб тургъан адамгъа болушмай къалай кетсин? Бу акъылда тохтаб, таксини ызына айландырды. Шахарны кыйырына джууукълашхан сагъатда ол адам, тенги да сакълаб тургъанын айтыб, Лермонтов атлы орамгъа бурду. Тюзю да, талай юден озгъанларында, чыракъ жарыкъ урмагъан джанында биреулен сюелиб тура эди. Ол да миннгенден сора, Сары машинасын Суулу Къулакъ таба айландырыб къыздырды. Шахардан алай узакъ да кетмегенлей, сыртына биреу тюртгенча болуб, ызына къарады. Джолда миннген узун сакъалы болгъан киши герохну тутуб тура эди.

— Былайда онг джанынга бур,— деди ол.

Шофер, джолда не адам кымылдагъан, не машина келген кърмегенинде, сауутланган экеуге къарыуу джетмезлигин ангылаб, аманлыкъчыла айтханны этди. Джолдан бир кесек джанлагъанлай, шоферну башына не эсе да бир ауур зат тийди. Ол кесин эскериб, кёзлерин ачханында, бир тар затны ичинде тёрт бюклениб джатыб тура. Тюбю къаты болуб, ёрге турургъа ышанлады. Ол кёзюуде кьоллары артына байланыб тургъанын сезди. Аякъларын узатыргъа тебрегенинде, ала да неге эсе да тирелиб къалдыла. Къымылдаб джолу болмазлыгъын билиб, кымсыз болду. Бир заманда бу джатхан зат джюрюб башлады. Сагъыш эте келиб, кьоллары да байланыб, кесини машинасыны багажнигине джыйылыб тургъанын билди Сары. Иги кесекни баргъандан сора машина тохтады. Машинаны эшиги ачылгъан таууш, адам ауазла кьулагъына ачыкъ келдиле. Бир кесекден багажник да ачылды.

Сары башын буруб къарагъанында, къатында эки къарантха сюеле эди. Аланы бири ийилиб анга къарады да:

— Чыкъ бери, солугъанынг болгъанды,—деди. Сары, аманны кеминде багажникден чыгыб, уюгъан аякъларыны юсюнде сюелалмай, джерге олтурду. Кече арасы болгъаннга ушай эди. Толгъан ай тегерекни сютча джарыта эди. Алай а Сары не эл, не мекам, не шахар эслемеди. Бир тар топуракъ джолчукъда кесини таксиси тура эди. Ол сёз арада бу тегерекни ариу таныйма деучен эди, алай а бу джол, не сынаб къарады эсе да, къалайда болгъанын тюзеталмады. Джолну эки джаны бла учсуз-къыйырсыз дангыл тала кёрюне эди. Аны кюзлюк сабаннга ушатды. Бираз энишгеде къаралыб кёрюннген чегет ыз болгъанына ишек джокъ эди. „Былайда битдирибми кетедиле экен,“ деб кёлүне келди аны.

— Къайда, ёрге тур да, былай келчи,—деди сакъаллы, сора кеси шоферну аллына барыб, таксини эшигин ачды да,—кир да орнунга олтурчу,—деб кёолу бла кёргюздю.

— Кёолларымы тешигиз, къалай джюрютюрюкме,—деб Сары анга къарады.

— Кёолларынгы да тешербиз, кир ичине,—деди биягъы сакъаллы. Шофер ол айтханны этди,—биз сеннге ненча ачха берирге керекбиз?—Сары, бу соруугъа сейирсиниб, мурукку этди, алай болса да, учетчикге къараб, ол кыркъ сом кёргюзгенин айтды.

— Тюзю, кыркъ сом берликбиз. Ма бу джюз сомду,—деб сакъаллы джашны хурджунуна ачханы тыкъды.—Энди былай этейик,—деб дагъыда сёз башлады ол.—Таксинги бир ал чархына мизни чанчыб, джелин ийгенбиз. Артыкъ чархынгы да алай этгенбиз. Ансы, биз джанлагъанлай, оюмсузлукъ этиб, ызыбыз-

дан сюрюрге, адамлагъа дженгил огъунакъ билдирирге болурса. Танг атхынчы, не кыйналлыкъ эсенг да, турлукъса былайда, андан сора бир машина озарыкъ болур, тилесенг, эллени бирине дери сюрер. Биз аманлыкъ излемейбиз, сеннге этген хатабыз да болмагъанды. Ким сорса да, сени джууабынг хазырды: адамланы кыйры эсе да элтиб келе тургъанлай, чархлагъа чуй кирди, дерсе. Бизге тюбегенинги, бюгече болгъан затланы не бу кюнледе, неда бара баргъан дуняда кишиге айтма. Аллай джугъунгу эшитсек, эртде, кеч болса да сенден бошарыбызгъа ишексиз бол...

Сары экинчи кюнюнде кюнорта заманда шахаргъа джыйылгъанлай огъунакъ да милициягъа барыб, бу хапарны айтды. Ол кѣзюуге кыйырда эллени биринде рабкооп тоналгъаныны юсюнден кѣуугъун келиб, ишни анда тинтерге следователь кетиб тура эди. Бу хапарланы эшитгенлей, Иван Васильевич да ич ишлени бѣлюмюне джетди. Ингир алагъа элге кетген следователь да кыйтды. Ол айтхан хапаргъа кѣре, рабкоопну, аны къатында тюкенлени да къарауулу орамда тохтагъан „Волганы“ эслегенди. Андан эки адам тюшюб, нени эсе да соргъан сылтау бла къатына келди. Къарауул, шкокга узалгъан огъай, кычырыргъа да заман табмай къалады. Аны ауузуна бир быстырны тыгъадыла, аягъын, кѣолун байлайдыла. Рабкоопну киритин ачыб, къарауулну да сюрреб ары кийиреди. Аны бир бѣлмеде тышындан кирит салыб, кеслери сейф болгъан юйчукге киреди. Андан джыйырма минг сомгъа джууукъну алыб, рабкоопну эшигине да кирит салыб кетеди. Ол затланы барын да кѣол къабла кийиб этгенлери себебли, ыз калдырмайдыла. Эм сейри неди десенг, киритлени барын да бузмагъанлай ариу ачхандыла. Ол огъай, ъмюрде

ачхыч тенг болмагъан сейфни да. Ала бары да гудучула бла кассирни тиллери бир болгъанына ишекли этедиле следователни. Милицияда бир къауум адам да аны тюзге санаргъа таукел болдула. Алай а кассир ненча джылдан бери кесини къуллугъун айыбсыз баджаргъанды. Ол тёрт сабийни анасы болгъаны, элчиле сыйын кёрген, биргесине ишлегенле да аны юсюнден кёб иги зат айтханлары бу оноуну тюз болмагъанын ачыкъладыла. Милицияны, прокурорну къуллукъчулары да, оноулаша келиб, ол Сары айтхан экеуленни бири киритлени ачаргъа бек уста болгъанына, машинаны джюроте билгенине джетиб тохтадыла. Биринчи болуб Иван Васильевич „Ачхыч“ деген гудучуну атын айтды. Киритлени ачаргъа бек уста болгъаны ююн аталгъанды мынга бу ат. Алай а, тюремден чыгыб, заводда слесарь болуб ишлегенли, алты джыл болады. Ол кёзюге юйленгенди, эки сабийи барды, урунууда да кесине джетгенни айыбсыз тындырыб турады. Арт джыллада милицияны къуллукъчулары анга кёз-къулакъ болгъанларын да къойгъандыла. Алай а, ким биледи... Сора аман джолгъа тюшгюнчю, школну шоферу болуб да тургъанды. Сары айтыугъа кёре, сакъаллыны нёгерини мыйыкълары джокъду. Керти да алай эсе, сакъаллы бла „Ачхыч“ бир адамдыла. Ол себебден „Ёжик“ ачха урларгъа къошулмагъанды. Нек десенг, ол орамгъа чыгыб такси тута айланлыкъ тюлдю, была башха адамладыла. Къалай-алай болса да „Ачхычны“ тинтиб кёрюрге керек эди.

Ол кюн ингирге талай зат ачыкъланды. Айтыргъа, аманлыкъчыла Сарыгъа берген ачханы он сомлукъ къагъытларыны биринде бармакъ ызла къалгъан эдиле. Экспертиза картотекада „Ачхычны“ къол ызлары бла тенгледидириб, экиси да бир адамныкы болгъаныны юсюнден къагъыт берди. Таксини шофер олтуруучу

джерини аллында да „Тризор“ сигаретни кюлю табылды. Сары тютюн ичмегени себебли, ол да аманлыкчылары биринден кыалгъаныз эди. Шахарны тюкенлеринде кёбден бери да бу сигарет джюрюмей эди. Излей кетгенлеринде, „Тризор“ „Ачхыч“ ишлеген джерде буфетде болгъаны ачыкъланды. Аны юсюне бу гудучуну мыйыкълары болгъанын айтсакъ, „Ачхыч“ ол экеуленни бириди. Аннаны сёзлерине эс бёлсек а, Магометни, „Ёжикни“ нётерлери, кыайры эсе да кетериклени бири, неда алагъа ачха табыб берлик „Ачхычды“ дерге боллукъду. Таксини тутхан а кимди? Бу соруугъа джууаб джокъду. Алай болса да алгъы бурун „Ачхычны“ тутарча, ол айыбын бойнуна алырча мадарла керек эдиле. Аны милицияны архивинде сакъланган картын шофергъа да, рабкоопну кыарауулуна да кёргюздюле. Не келсин, ала, ишек болсала да, буду деб таукел айталмадыла. Артда шахардан сурат салыучуну чакътырыб. „Ачхычха“ сакъал ишлетгенлеринде, шофер бла кыарауул аны аманлыкчыгъа тамам ушагъанын бегитдиле. Бу кёзюуге магнитофон бла заводха кетген радиону кыуллукъчусу талай адамны ишлерини юсюнден айтхан хапарын джазыб келди. Аланы бири „Ачхыч“ эди. Ауазын эшитгенлей огъунакъ да, ол сакъаллы адам да мунуча „О“-ланы асыры ачыкъ айтханы ачыкъланды. „Ачхычны“ алай сёлешгени архивде кыагъытладан да белгили эди. Аланы барын да келтиргенлеринде, прокурор „Ачхычны“ тутаргъа эркинлик берди. Алай а Иван Васильевични тилеги бла бюгече тутмазгъа бегим алдыла. Экинчи кюнюнде базар эди. „Ачхыч“ да ишге барлыкъ тюлдю. Ким биледи, ол не кеси атланыр, неда биреуге ачха берир деген умут бар эди. Иван Васильевич ачха урлагъанлагъа башчылыкъ этген „Ёжик“ болуб, „Ачхыч“ анга бир тюберми эди деген акъылда эди. Ич ишлени шахар бёлюмюню бла прокуратураны

кѳуллукѳчуларына бу эки кюнню аякѳ юсюнде болур-
гѳа буйрукѳ берилген эди. Ала, формаларын тешиб,
тюз кийимле кийиб, автостанцияны, вокзалны сакѳлай-
дыла. Ол огѳай, хоншу шахарланы бир кѳауумуна да
кетгендиле. ГАИ-да ишлегенледен он адам ыйых кюн
таксилени дѳюрютюрюкдюле. Кѳалгѳан таксилени
шоферларын да дѳыйыб сѳлеширге бегим алгѳанды-
ла...

„Ачхыч“ эртденбла юйюнден чыкѳгѳанында, сагѳат
джети да болмагѳан эди. Ол, орамда тѳгерегине кѳз
джетдире, джолну энишге айланды. Аны кѳолунда
джугѳу джокѳ эди. Алай а джайны дѳылы эртдени
болса да, макинтош кийгенине арлакѳда сюелиб сѳле-
ше тургѳан эки киши сейирсиниб кѳарадыла. „Ачхыч“
башха орамгѳа бурулгѳанлай, аланы бири аны ызын-
дан кетди. Нѳгери мюйюшде телефон будка таба ай-
ланды. Ол ич ишлени шахар бѳлюмюнде рацияны кѳа-
тында олтургѳан милицияны майору бла Иван Васи-
льевичге болумну билдирди...

„Ачхыч“, автостанциягѳа барыб, таксилени бирине
минди. Олсагѳатха кѳарагѳанча алайгѳа дагѳыда юч
адам табылдыла. Ала да аны бла миндиле. Аны шо-
феру милициядан адам болмагѳанын ызындан баргѳан-
ла онгсунмадыла. Алай а этер мадарлары джокѳ эди.
Такси, Мин-Водха баргѳан джолгѳа чыгѳыб, асфальтны
кѳыздырыб тебреди. Бир кесекден ичинде Коля, Али-
бек дагѳыда эки милиционери бла, ГАИ-ден дѳаш
дѳюрютген, башха такси да энишге айланды. „Ачхыч“
миннген таксини шоферунда аманлыкѳчыны сураты
бар эди. Ол аны таныгѳанына ишек джокѳду. Алай а,
ким биледи, джолда-затда тюшюб кѳалмасын деб,
милицияны кѳуллукѳчулары ол таксини кѳз туурадан
ычхындырмай келедиле.

Джолну ауурлугѳун кѳоратыб, такси уллу элени

бирине киргенлей, къайдан табылды эсе да, милиционер, аллына чыгыб, къолан таякчыкты тутуб, тохтаргъа буюрду. Таксини эшигин ачхынчыгъа огъунакъ милиционер, къатына джетиб, элде нек кызыу джюрюйсе, документлеринги кёргюз, деб тохтады. Алгъы бурун шофер, анга тыгылайма деб, „Ачхычны“ таксиден тюшгенин эслемей кълды. Милиционерге джууаб бере келиб, таксист башын бир джанына бургъанында, аманлыкчы арлакда юйню воротасындан кириб бара эди. Ийиб къояргъамы тебрегенме, деген къркзууда, шофер, таксиден дженгил чыгыб, „Ачхычны“ ызындан мыллыгын атды. Милиционер да, эшта, бир уллу аманлык этгенди да, энди къачыб барады, деб, шоферну ызындан сюрдю. Экисини да чабыб келгенлерин кёрюб, аманлыкчы да ол юйню арбазына ташайды.

Бу кёзюуге Коля бла Алибек келген такси да алайгъа джетиб тохтады. Аны ичинден тёртеулен чыгыб, ол юйню онг джанына озгъан гитче орамчыкгъа кирдиле. Ала тегерекге къараб, аманлыкчыны эслемедиле. Юйню арбазында адам тауушланы эшитиб, алайгъа джетгенлеринде, милиционер шоферну кълларын артына буруб кюреше эди... Болса да джашла ала къайгылы тъл эдиле. Коляны эсине не эсе да тюшюб, юй артына атлагъанлай, милиционер бла шоферну тарт-соз этмеге къоюб, башхала да аны ызындан ашыкъдыла. Терек бачханы кыйырында аякъ джол кёрюндю. Коля ангы джетиб эшигин тартды. Эшта, кючлюрек узалгъан болур эди, ичинден салынган курчогу чартлаб, эшик ачылды. „Ачхыч“ анда тура эди.

— Бери чыкъ!—деди Коля.

— Нек джанынгы аласа, тохта бир кесек,—деб эшикни ызына джабаргъа мурат этди. Алай а Коляны къатында дагъыда ючеуленни кёргенинде, бери чыгыб:—

Не керекди?—деб алагъа къарады. Формалары болмагъаны себебли, джашланы кимле болгъанларын танымагъанча эте эди.

— Не керек болгъанын артда айтырбыз, бизни бла кел,—деди Алибек.

— Нек барама танымагъан, билмеген адамларым бла,—деди аманлыкъчы.—Мен джолоучума, такси сакълаб турады, сиз а кимле эсегиз да...

Удостоверениесин кѳргюздю Коля. „Ачхыч“, сѳз бла болмазлыгъын, къачыб къутулмазлыгъын ангылаб, биргелерине тебреди.

Алибек аладан айырылыб, аякъ джолну ичине къарады. Анда беш пачка ачха атылыб тура эди. Аманны кеминде аланы да алыб, таксини къатына келгенинде, ол милиционер да, не айтыргъа билмей, джолну бир джанында сюеле, башхала да машинагъа миниб сакълаб тура эдиле. Бу джетгенлей, тѳрт джаш, аманлыкъчыны да алыб, ызларына айландыла.

„Ачхычны“ „Ёжик“ бла байламлы ишлегенине Иван Васильевичден башхала аккыллы эдиле. Ол а, аманлыкъчыла къалайда болса да тюбеширикдиле деб туруб, ишни аягъы былай болгъанында, кесини тюзлюгюн не бла бегитирге билмей, сагъышха кирди. Аманлыкъчыны хурджунларында былай деб айтырча джукъ табылмады. Аны юйюнде тинтиуюл этерге, нѳгерлери билиб къоймасынла, ингирге дери къояйыкъ, деб ол оноуда тохтадыла. Алай а бу ачханы берлик адам аны къайда эсе да сакълайды, неда алкъын шахарда болуб, энди бюгюн, тамбла болса да кетерге керекди. Ол себебден дженгил огъунакъ „Ачхычха“ толу хапар айтдырмасала, аны ычхындырыб къояргъа боллукъдула. Не келсин, Иван Васильевич бла милициядан следователь эки сагъатны кюрешселе да, ачханы кесим джыйгъанма, сиз айтхан рабкоопну

къатына да бармагъанма, деб тургъан болмаса, ол джукъ айтыргъа унамады. Аны кечеги таксиде бармакъ ызларын кѣргюздюле, шофер бла тубетдиле, алай а бирден эки эталмадыла. Болмагъанында, аманлыкъчыны тюмге ашырыб, хар ким кюнорта азыкъ ашаргъа чыкъдыла...

10

Танг аласында Иван Васильевични воротасы дженгил-дженгил къагъылды. Ол къазауатны джылларында кесин, джукъусурай турмай, дженгил эс джыяргъа, терк къобаргъа юретген эди. Андан бери кѣб заман озса да, ол халисине тюзлей турады. Бу джол а, къаты джукълагъан огъай, къалкъыгъан да этмей тура эди да, таууш къулагъына келгенлей, секириб ёрге турду.

— Не болгъанды?—деб хыныракъ сорду юй бийчеси.

— Эшитмеймисе, ким эсе да воротаны къагъады,—деди Иван Васильевич, спорт кийимлерин юсюне къаблай.

— Тангны бир рахат атаргъа къояр эдиле да...—деб Валя джууургъанны юсюне табыракъ джабды. Алай а ол сѣзлени эри эшитмеди. Иван Васильевич юйден чыкъгъан эди.

Ол Раяны-ишни юсюнден джашланы бири джангы хапар келтирген болур деб умут этди. Барыб ачханында, къабыргъа хоншусу Бийберт сюелиб тура эди.

— Телефонунг ишлеймиди?—деб сорду ол саламлашыр орнуна.

— Ишлейди,—деди Иван Васильевич. Сора бир

джанына туруб, аны арбазгъа кирирге къойду да:— Не болгъанды?—деб, ол адамны халындан бир зат болгъанын сезиб, къайгъылы сорду.

— Машинамы сюрдюле да кетдиле...

Бийберт, чабханын бузмай, телефоннга мыллык атды. Иван Васильевич киргенинде, къалгъанын айтыб бошаб, милициягъа юйюню адресин джаздыра тура эди ол.

— Къачан сургендиле, къалай сургендиле?—деб сорду Иван Васильевич, ол, телефонну трубкасын салыб, бери бурулгъанында.

— Бусагъатда... Тюз ма бусагъатчыкъда кетдиле... Орамны ёрге айландыла... Ол огъай, ызларындан бир кесекни сюрюб да бардым...

— Джарашдырыб айт муну,—деб аны сёзюн бёлдю Иван Васильевич.—Кесинг да джюрегинги бас, табылыр мешнанг да...

— Да, ай юйюнге, аллай джюрегинги басыб боламыды? Чабакъ тутаргъа кёлге барырбыз деб, Солтан бла оноу этген эдик. Машинаны арбаздан джолгъа чыгъарыб, папиросларымы алайым, деб юйге кирдим. Ийнан, ары киргеним бла бери чыкъгъаным тенг болгъанды. Къарагъанымда, мешнам мукъут болуб бара...

— Ачхычын машинаны юсюндеми къойгъаненг?

— Юсюнде къойгъан эдим... Ол огъай, мотору да ишлей тура эди. Бир такъыйкъаны ичинде алай боллугъун къайдан билейим...

— Ненча адам эдиле, эслеялмадынгмы?

— Огъай, мингемлерин кёрмедим. Машинаны ичинде уа чыракъны джандырыбмы барлыкъ эдиле. Алай къутулуб кетерлеми, не?

— Къоркъма, бусагъатдан тутарла.—Иван Васильевич милиция машинаны тауушун Бийбертден алгъа эшитди.—Хы, келдиле. Бар да толу хапар айт. Ары дери

табылмаса, мен да, ишге баргъанлай, управлениеде джашлагъа сѣлешиб, хар не мадарны да этигиз дерме,—деб хоншусун ашырыб, ызына къайтды.

Киргенинде, Валя кийине тура эди.

— Нек ашыкъдын, тынчайсанг а бир кесек,—деди Иван Васильевич.

— Мени уа ашыкъгъан джерим джокъду, сен биягъыны энтда бир джерге алыб кетерик болурла, ашырайым деб къозгъала тургъанлыгъым эди.

— Огъай, Бийберт эди...

— Аны ауазын ангыладым, не дегенин эшиталма-
дым ансы...

— Машинасын урлагъандыла...

— Кече?

— Огъай, ма бусагъатда,—деб, Валя кийиниб бошагъынчы, хоншусуну хапарын айтды.

— Сеникин да эртде-кеч болса да бир сюрлюк болурла, асыры эс бѣлмей, къалайда болса да къоюб кетесе...

— Да не юйлери къуругъанды, энди тамада следователни джугъун урларгъа, ариу, къоркъмасала да, уяллыкъ болурла,—деб ышарды Иван Васильевич.

— Хо, уллу къызарлыкъдыла...

— Валя, мен физзарядка этейим, сен, этиучюнгча, бир иги къалмукъ чай эт,—деб арбазгъа чыкъды.

... Иван Васильевич кабинетин ачханы бла телефонну зынгырдагъаны тенг болду. Сѣлешген прокурор эди. Кеси да областныкы. Ол къачан да, не ачуланыб турса да, кѣлюне джетмегенни къалгъанлача хыны сѣлешиб ангылатыргъа излеген адам тюл эди. Сѣз уруму бир ауаз бла болгъанлыкъгъа, айтханын кескин, джигине джетдириучен эди. Бу джол да ариу саламлашды, заманынг бар эсе, меннге бир кел, деб трубкины салды.

„Иш кюн башланыргъа энтда сагъатха джуукъ барды, былай эртде нек келгенди, мени кабинетге киргеними да къайдан кёрдю,“—деди кеси кесине Иван Васильевич. Сора аны терезелери орамгъа айланыб тургъанлары эсине тюшдю. Тюзю, ол, бир бек уллу иш болмаса, следователлени хазна чакъырмай эди. Шахарны прокурору бла сёлешиб, кёлуне келгенни айтыучан эди. Ол да къалгъанлагъа билдириучен эди. Раяны ёлтюрюб кетгенлени излеу башлангъанлы бери, область прокурорну ол халиси тюрленгенди. Къуру Иван Васильевични болуб да къалмай, аны эки нёгерин да чакъырыб, талай кере хапар соргъанды. кесини оюмларын айтханды. Эшта, бу джол да аны юсюнден чакъыра болур эди.

— Тюнене Бекболат улу (ол шахарны прокурору эди) бла да сёлешген эдим,—деди ол, Иван Васильевич олтургъандан сора.—Арт айлада бизни шахарлада, элдеде тёрт уллу аманлыкъ этилгенди да, аланы къуру экиси ачыкъланганды. Экиси сени бла нёгерлеринги къолундады. Бири Раяны иши, экинчиси да рабкоопну тоналгъаны. Аланы бир-бири бла байламлы болгъанларына бизни ийнандырдынг. Алай а бир джаны бла ол оюм тюз болгъанлыкъгъа, ачхаланы „Ачхычны“ хурджунундан чыгъармагъансыз. Ол аланы аякъ джолгъа атхандан сора алгъансыз. „Ачхыч“ да, алайын тутуб, меникиле тюлдюле деб турады. Экспертизаны материалларына энтда бир кере къара. таксини шоферун келтириб тюбешдир, рабкоопну къарауулун чакъыр,—не да эт, араны айыр. Анга эки кюн беребиз. Андан кёбге созар мадар джокъду. Сора, рабкооп тоналгъан кече ол къайда болгъанын да толу ачыкъламагъансыз. Аны да энтда сагъышын этигиз...

— Биргесине ишлеген джашны туугъан кюнюн белгилегендиле. Ингирде сагъат сегизден онбирге дери

анда олтургъанды. Кесини, ол джашны айтханы да алайды.

— Аны билеме. Джаш кеси джангызмы турады?

— Хо. Къуру экисинден башха, ол кече биргелеринде адам болмагъанды. Башхагъа сорурча тюлдю.

— Хоншулары уа?

— Арбазда олтургъанла ингирде экиси да юйге киргенлерин кѣргендиле. Чыкъгъанларын киши эсле-
мегенди...

— Биринчи этажда тура эселе, терезеден тюшюб джанларгъа да боллукъдула. Сора ол джаш, аты да къалайды?

— Юсуф.

— Хо, Юсуф. Кимди, къаллай затды?

— Иште нѣгерлери махтайдыла. Джылы отуздан атлагъанды. Алкъын юйленмегенди.

— Джаш тюзюн айта эсе, „Ачхыч“ бла ол ингирде сагъат сегизден онбирге дери бирге олтургъандыла. Ол сакъаллы адам да таксини ол кѣзюуледе тохтатханды. Юсуф да аныча бир зат болса, экиси да бирге терезеден тюшюб, адамла да кетгенлерин кѣрмей, бара-барыб, рабкоопну тонагъандыла. Ол тюз адам эсе, аллай аманлыкъгъа барлыкъ тюл эсе, сора аны юйюнде олтуруб туугъан кюнюн белгилей тургъан „Ачхыч“ ол кѣзюуде таксини къалай тохтатады? Бир адам эки джерге къалай джетди?

— Аны юсюнден биз да сагъыш этгенбъз. Энтда алайына къарайыкъ. Джалгъан сакъал „Ачхычныкъды“. Таксини ичинде ол ичген сигаретни кюлю къалгъанды. Таксини шоферу да, рабкоояну къарауулу да, сакъалын салгъаныкъда, сен эдинг, деб джагъасындан алдыла...

— Джангыла эселе уа?

— Огъай, кесин кѣргюнчю огунакъ сѣлешгенин

магнитофондан эшитдиргеникде, аны ауазыды деб бегитген эдиле...

— Алай болса да Юсуф бла ненча сагъатны тургъанын толу ачыкъламасагъыз, боллукъ тюлдю. Эм алгъа андан башлагъыз. Дагъыда бир сорлугъум,—ол шашхынлы болгъан къызны сандырагъындан башха Раяны иши бла рабкоопну тоналгъанын байламлы этерча джукъ табханмысыз?

— Огъай,—деди Иван Васильевич, джерге къараб. Кертиси да, былай деб айтырча джукъ джокъ эди. Следователле кеслерини оюмлары бла бегитиб кюрешгенлери болмаса, „Ёжик“ бла „Ачхычны“ ишлерин бир-бирине къошарча материал джокъ эди. Ол огъай, рабкоопну тонаргъа баргъанланы бири „Ёжик“ болмагъанын картына къараб таксини шоферу бла къарауул айтхан эдиле. Былайы иште бир-бирине эм къарыусуз джалгъаннган джер эди да, аны соргъанында, Иван Васильевич, не джууаб берирге билмей, аны ючюн джерге къарай эди.

— „Ёжикни“ туталмай, тюнюгюз, тюшюгюз да ол болуб тургъаны себебли, сагъыш эте келиб, „Ачхычны“ да анга нёгер этиб къойгъан эсегиз да, билмейсиз,—деди прокурор.—Алай бла уа хар урланнганны, аманлыкъ этгенни Раяны иши бла байламлы этиб барыргъа боллукъсуз. Ол сизни абындырыр. Андан эсе, „Ачхычны“ башха следователлеге берейик да, сиз „Ёжикни“ излеуню джангы джолларын белгилегиз. Къалай болса да, рабкоопну иши бир джанына болур, „Ёжикни“ тутмай мадар джокъду. Тюнене да андан не хапар деб, Москвадан сёлешгендиле.

— Огъай, энтда юч-тёрт кюнню эки ишни да бизде къоюгъуз. Былай деб толу джууаб бералмагъанлыкъгъа, ол экисини байламлы болгъанларына мен да, джашла да ишексизбиз.

— Биз бир-бирибизни эртдеден таныйбыз, бу иш-лени юсюнде сениге да, Бекболат улугъа да, меннге да улуу айыб тюшерге боллукъду. Юч-тёрт кюн бераллыкъ тюлбюз. Эки кюнню ичинде араны ачыкълар мадар этигиз. Керек болса, энтда нёгерле алыгъыз.— Ол бир кесекни сагъыш этди да,—тюнене Москвадан бир профессор бизде кече къалгъан эди. Эски тенглебиз. Алгъын шашхынлы адамлагъа къараб тургъанды. Энди мединститутда окъутады. Бусагъатда Нарсанада солуйду. Сёз арада шашхынлыланы, джю-рекleri кёлтюрюлгенлени юслеринден сордум. Аллайладан тюз джууаб алыргъа не мадар болгъанын билрге излегеними ангылатдым анга. Ол бир амалы айтды. Адам аллай болумгъа бир затны юсю бла тюшеди. Ауруй келиб алай болгъан башхады. Джукъдан къоркъуб, бек къыйналыб джюреги кёлтюрюлген, неда шашхынлы болгъан адамгъа ол затда себеб болгъан къыйынлыкъны юсюнден айтсанг, айтханча да болмай, аны къыйнагъан, къоркъутхан адамны кёр-гюзсенг, бир-бирде бёлек заманга ачылады, эс киреди, деди. Эшта, къалай да болсун, ол затдан экинчи кере къоркъса, халы тюрене болур. Алай а кёбю-сюне ауруу тереннге кетеди деб да къошду. Бизде ол адамла болмагъанлыкъгъа, суратлары барды. Кёр-гюзюб кёрюмедики?

— Алгъын къарагъан профессор нек айтмагъанды да?

— Къайдам. Алай этерге къоркъгъан, таб, унутхан эсе да, ким билсин. Алайсыз да къатышыб тургъан адамны асыры къыйнарбызмы деб да къоркъама, къайдам, сагъыш этигиз, больницада врачла бла да сёлешигиз. Таукел этселе, Раяны, Магометни сау сагъатларында суратларын, ёлгенден сора этилген картланы да кёргюзюгюз.

— Ол а бек иги боллукъ эди. Сора мен кесим, Нарсанагъа джетиб, энтда бир къат соруб къайтайым ол профессордан.

— Алай десенг да, хо.—Прокурор профессорну къайда солугъанын, атын, тукъумун айтды.

— Болумну ачыкъ айтмасам, боллукъ болмаз?

— Иш алайгъа джетгенден ары, айт. Ол ышанырча адамды.—Прокурор сагъатына кѣз джетдирди да:—Мени обкомгъа чакъырадыла. Сагъат тогъузда анда болургъа керекме. Сен бираз ашыкъ. „Ёжикни“ излеуно заманы озгъанды. Бу ыйыкъны ичинде тутал-масагъыз, Москвадан следователле чакъырлыкъбыз. Кеч, андан башха амал джокъду...

Прокурорну бу сѣзлери Иван Васильевичге къамчича тийдиле. Ол кабинетине къайтханында, Коля анда ары-бери бара тура эди.

— Область прокурордан келеме,—деди Иван Васильевич, кесини орнуна олтура.

— Нек чакъыргъанды?

— Бюсюрюу этерге,—деб хыныракъ джууаб берди.—Ючюгюз да ишни алапат тындырасыз, деди. Дагъыда Москвадан башха следователле чакъырлыгъын айтды...

— Э-э-э, ол а ханнга джууаб тюлдю...

— Да не этерикди, бизден хайыр болмаса. Алибек сѣлешмей турамыды?

— Меннге уа сѣлешмегенди.

— Сен дженгил огъунакъ Юсуфгъа барыб, энтда бир кере соруу эт. „Ачхыч“ къачан келгенин, къачан кетгенин толу ачыкъла. Къаллай бир ичгенлерин, къалгъанларын бил. Къалай айырылгъанларына да бек эс бел. Сора, терезеден тюшерге боллукъмудула, андан секирселе, къалайгъа чыгъадыла, алагъа да билдирмей къара. „Ачхыч“ керти да сагъат сегизден он-

нга дери анда олтургъан эсе, бу оюмубуз терс болады. Ишни энтда джангыдан башларгъа керекди. Неда болсун, дженгиликер къайт, мен Нарсанагъа дже-тиб келирге керекме.

— Нек?

— Бир профессоргъа туберге. Аны юсюнден артда сёлеширбиз.

— Юсуфну кесини юсюнден да бир толу хапар излэрмек?

— Огъай, ол аманлыкъ этерча адам тюрдю. Кесин иги танымагъанлыкъгъа, адамларын таныйма. Заводда махтайдыла, хоншулары, тенглери да деменгили адам болгъанын айтдыла.

— Да, сора мен кетдим...

Иван Васильевич бёлек заманны къарамын полгъа тиреб олтурду. Асыры кёб затны сагъышын этерге керекли болгъаны себебли, къайсын башларгъа билмей тургъаны таныла эди. Ёрге туруб, кабинетде ары-бери джюрюб, бир тютюн да ичди. Алай болгъанлыкъгъа, халында тюрлениу танымады. Ол телефонга талай кере кёз джетдирди. Андан да бир джангы хапар излей эди. Не келсин, ол да бюгюн зынгырмамай эди. Болмагъанында, трубканы кёлуна алды. Алай нек этгенин кеси да билмегенлей, шахарда ГАИ-ны номерлерин алды. Киши джууаб бермеди. Ич ишлени шахар бёлюмюню дежурнасын алгъанында, „лейтенант Забегайлов тынгылайды“, деген джууабны эшитди.

— ГАИ-ни кюуллукъчулары къайры чачылгъандыла—деб сорду, ким болгъанын да айтыб.

— Тамадалары бусагъатда начальникге киргенди, башхаланы бир къаууму джолдадыла, къалгъанла Алмалы-Къулакъгъа кетгендиле...

— Ол эртденбла урланган машина табылмай турамыды?—деб сорду Иван Васильевич.

— Аны къайгъысындадыла. Табылгъанды...

Иван Васильевич трубканы орнуна салды. Олс-
гъатдан „Алмалы-Къулакъ“ дегени эсине тюшдю. Ол,
Мин-Вод шахаргъа бара, улуу сууну ёзениди. Ас-
фальт джол бла баргъан машинала ол сууну юсюнде
кёпюр бла озадыла. Сора ГАИ-ни къуллакчылары
ары нек кетгендиле да? Алайы кеси да бу шахаргъа
къарамайды. Районда ГАИ-ден адамла ол джоллагъа
къараууллукъ этедиле. Хоншусуну машинасы къалай-
да табылгъанын да сормады. Тохта, Алмалы-Къулакъ-
да табхан болурламы? Алай эсе, аны сюрюб кетгенле
Мин-Вод шахаргъа бара тургъандыла. Ала уа къайда-
дыла? Тутдуламы, къалдыламы? Алай а хоншусу ма-
шинаны башха джанына сюрюб ташайгъанларын айт-
хан эди да. Ёргеракъ барыб бурулгъан да кыйын
тюлдю. Иван Васильевич, бир толу хапар билейим,
деб, ич ишлени шахар бёлюмюню тамадасына сё-
лешди.

— Джыйылыуубуз бара турады, бусагъатдан бо-
шайбыз, кесим сёлеширме,—деб трубканы салгъанын-
да, следователь, аны сакълай турмай, область ГАИ-ге
сёлешди.

— Бу тёрт-беш сагъатны ичинде сени хоншунгу
машинасындан сора да талай зат болгъанды,—деди
ГАИ-ни тамадасы.—Мен телефонну къатындама. Бир
джанымда да рация. Барыр амалым джокъду. Сен
джашланы бирин бери ий, ким биледи, сизге джарар-
ча бир зат чыгъыб кълса уа...

— Мин-Водха кетериклени юсюнден?

— Хо, бусагъатдан машина иейим, биз сизнича
алай джарлы организация тюлбюз,—деди.

Иван Васильевич баргъанында, ГАИ-ни тамадасы,
ким бла эсе да сёлешиб бошаб, трубканы орнуна
салды.

— Иш былай болгъанды,—деб хапарын башлады ол, саламлашыргъа да унутуб.—Сени хоншунгу машинасы ёрге кетгенди. Ичинде бир адамы болгъанды. Танг ата „Хорлам“ колхозну тёбен джанында тауну тюбюнде къой къошха джетгенди. Къошда бир къарт болгъанды. Машинаны алайда къоюб, андан ат тилеб, ол туурада уллу сыртны башында бир дарман ханс ёсгенин, аургъаннга аны тамыры керек болгъанын айтханды. Къарт да аллай затха огъаймы дерик эди, ат бергенди. Анга миниб, ёрге айланнганды. Энди ма бу картагъа къара. Ма былайы бла тюз кырккыб, аууш бла аугъанды. Шахар бла къошну арасы алтмыш километрди. Ол Мин-Водха баргъан джолдан, андан да узакъды. Ат бла уа ауушну аууб, джолну талай кереге кысхартыб, уллу трассагъа джууукълашыргъа боллукъду. Ма бу сызны кёремисе...

— Энди ат бла атлы къайдадыла да?

— Аланы айта турама. Сыртны ол джаны Алмалы-Къулакъды...

— Билеме...

— Алмалы-Къулакъда уа сууну кюн чыккыгъан джаны бла топракъ джол барды. Алайтын бир-бирде мюлк-лени машиналары джюрюйдюле. Бу атны кызыдырыб, бир сагъат да турмай, ары ауады. Алайда, къаллайла бола эсе да ёрге бара тургъан бир джюк машинаны тохтатады. Айтыуларындан, шофер джаш назик адам болгъанды. Аны бери чыгъарыб, уруб аудурады да, машинагъа миниб, ма бу джол бла энишге айланады. Мин-Водха баргъан уллу асфальт джолгъа не кёб эсе он-онеки километрди. Айтыуларына кёре, машина эскиди. Алай болса да, аямай сюрсе, бир тогъуз-он минутха джетерге боллукъду. Джолгъа чыгыб Мин-Вод таба айланнганын кёргенле болгъандыла. Андан сора бусагъатда къайда болгъаны белгисизди. Машинаны

номери рация бла ГАИ-ни постларыны барына да ай-тылганды. Аладан биреу джангы хапар билдирирми деб аны сакълаб турама...

— Ол машинаны иеси саумуду?

— Сауду. Эс ташлаб тургъанлай, суу джагъа бла келген чабакъчыла кёрюб, эс джыйдыргъандыла. Милициягъа да ала билдиргендиле. Ол энди уллу кёпюрню огъары джанында ГАИ-ни постундады. Машинам табылгъынчы, былайдан кетерик тюлме, деген хапары чыгъады.

— Анга къатылгъан къаллай адам эди эке, соргъанмылла?

— Хо. Ол айтхан да, къойчу къарт айтхан да бир-бирине келишеди. Орта бойлудан узунуракъ, кенг джауурунлу, мыйыкълары, башында фуражкасы...

— Биз излеген да анга ушаш адамды. Алай а ёмюрде да мыйыкъ къоймагъанды...

— Танымтазгъа деб этерге болур...

— Хо, анга мен да къол салама. Андан башха, былай деб айтырча, тюрсюнюнде джукъ эслемегенмидиле?

— Огъай.

— Сора ол машинаны шоферун бери келтиригиз де,—деди Иван Васильевич. Кеси да ич ишлени шахар бёлюмюнде аманлыкъчыланы айгъакълаучу бёлюмге барыб, андан да биреуню алыб, кесини машинасы бла ол къойчу къартха кетди.

Аны бла иги кесек сёлешдиле. „Ёжикни“ суратын кёргюздюле. Алай а къарт „огъай, бу адам тюл эди“, деб тургъан болмаса, следователле умут этгенча джукъ айтмады. Бетин ушаталмагъанлыкъгъа, джашны тыш къарамы „Ёжик“ бла келише эди.

— Ол бери келгенинде, заман ненча болур эди?—деб сорду Иван Васильевич.

— Къойланы отлаугъа ашыргъан эдик, — деди къарт, — сагъат бла айталлыкъ тюлме, танг хайт деб джарыгъан эди.

— Танг атыб бошамагъаны себебли, иги эслеялмай къалгъан болурмусуз?

— Огъай, ма былай сизнича бетиме къараб сѣлешди. Бек ариу кѣрдюм. Кесини да бир уллу бурну бар эди.

Следователле ызларына кетдиле. Машинада къол ызы къалмагъанын ГАИ-де айтхан эдиле. Машина кеси да милицияда болгъаны себебли, былайда этер зат къалмагъан эди.

Келгенлеринде, аманлыкъчы ойсуратхан джаш ГАИ-ни тамадасыны кабинетинде олтуруб тура эди.

— Сени тохтатхан адамны бурну къаллай эди?—деб сорду Иван Васильевич.

— Да къайдам, бурунну не къаллайлыгъы барды? Бир орта бурун.

— Кынгыр, уллу бурун тюлмеди?

— Огъай...

— Мыйыкълары уа?

— Гитче мыйыкъчыкъла. Къуру бурнуну тюбюнде...

— Быланы къайсына ушай эди?—деб, талай эркишини суратын аны аллына салды Иван Васильевич.

— Ма, ма буду...—деб „Ежикни“ суратын къолуна алды.

— Джангыла болурмуса?

— Огъай. Башхалыкъ—суратда мыйыкълары джокъду, меннге тюбеген сагъатда уа гитче мыйыкълары бар эди. Сора онг джаягъында иги узун табын да эследим. Суратда ол джокъду.

Аманлыкъчыны ауузу, кенг джауурунлары джаш айтхан бла къойчу къарт айтханда да бир-бирине ушай эдиле.

— Джангы хапар бармыды?—деб сорду Иван Ва-

сильевич ГАИ-ни тамадасындан, ол джаш кетгенден сора.

— Огъай, бусагъатда джангы джукъ билдирмей турадыла. Къарт бла не болдугъуз?

— „Ёжикни“ суратын кёргюздюк. Ол тюлдю дейди. Бу джаш а олду деб таукел айтханын кёрдюнг.

— Къайсы тюздю?

— Экиси да...

— Алай дегенинг?

— Сен алгъы бурун бир соруугъа джууаб бер,—ол къойчуну атын машинаны шоферу джыгъылыб тургъан джердеми табхандыла, огъесе башха джердеми?

— Тюз алайда болмагъанды. Огъарлакъда отлай тургъанлай...

— Мен оюм этгеннге кёре, къартха баргъан сагъатында джалгъан мыйыкълары болгъанды. Пластилин неда анга ушагъан бир зат бла бурнун да къынгыр этгенди. Аны юсуне да къарт бла танг тугел атыб бошамагъан кёзюуде сёлешгенди. Кеси да не ары бери десе да, аны бетин иги кёралгъан болмаз. Кюндюз болса, бир да къурса да кёзюн, къашын танырыкъ эди...

— Андан ары уа?

— Сыргны ол бир джанына аууб, джолчукъгъа джууукълашханлай, машинаны тауушун эшитгенди. Атны чегетде къоюб, бурнуну джалгъауун алыб атханды, джалгъау мыйыкъланы да къобарыб хурджуннга ургъанды. Алай бла башха сыфатха кириб, машинаны аллына чыкъгъанды. Ол кёзюуде алайда болуб, тегерекке иги къарагъан адам аманлыкъчы бурнуна джабышдыргъан затны атылыб тургъанлай табарыкъ эди...

— Хурджунуна салгъан эсе уа?

— Огъай, аны хурджунуна салыб айланлыкъ тюлдю. Керек болса, пластилин кесек, неда анга ушагъан

бир тылы къайдан да табар. Мыйыкъланы „этген“ а андан къыйынды. Аланы атыб къоярыкъ да тюлдю.— Иван Васильевич, келген болурму деген умутда, Коляны кабинетине телефон бла сѣлешди. Кертиси да ол анда эди.—Не болдунг?—деб сорду Иван Васильевич.

— Сен къайдан сѣлешесе?—деди Коля джууаб берир орнуна. Иван Васильевич къайдан сѣлешгенин айтды. Бусагъатда кабинетине баралмазлыгъын да билдирди.—Сора, мындагъылагъа къайда болгъаныбызны айтайым да джетеим,—деб сѣзню бошалгъанын билдирди.

Иван Васильевич трубканы салгъаны бла рацияны сѣлешгени тенг болду. Шахарда ГАИ-ни къууллукъчуларыны бири джюк машина кѣпюрден Мин-Вод таба бир километр барыб, джолну сол джанында сабанлагъа ышыкълыкъгъа деб салыннган тереклени арасында табылгъанын айтды.

— Да алайы бла джюз къат озгъансыз, бусагъатха дери нек кѣрмегенсиз да?—деб ГАИ-ни тамадасы хыны сѣлешди.

— Джолдан къарагъаннга кѣрюнмейди, аны да табигъатны сакълауну къууллукъчусу эслеб, тереклени сыдыргъанды деб тарыкългъанында, барыб, алай табханбыз,—деб джууаб бердиле.

— Машинагъа тиймегиз, бусагъатдан ызчы итни да, экспертизаны да алыб, адамла барлыкълдыла,—деди Иван Васильевич рация бла. Ол тамадалагъа билдириб, итни, керекли адамланы къайгъысын этгинчи Коля да джетди. ГАИ-ни тамадасы биягъы рацияны сакълаб кълды, башхала ич ишлени управлениесиндеи чыгъыб энишге айландыла.

— Къайры барабыз?—деб сорду алкъын джукъдан хапары болмагъан Коля.

— Аны уа сорлугъунг джокъду,—деб Иван Васильевич къысхача хапар айтды.—Сен а не болдунг?

— Бу джол а тюз хапар алдым,—деди Коля.—Кертиси да, Юсуф бла „Ачхыч“ ингирде Юсуфлагъа келгендиле. Биз киргеникде, радио бла Москвадан джангы хапарланы бериб башлагъан эдиле, дейди Юсуф. Джангы хапарла уа сагъат джетиде бериледиле. Алгъын, биз сагъат сегизледе келген эдик, деб джангылыб айтханды. Экиси да олтурадыла. Юсуфну бир шиша аракъысы болады. Аллай бирни да „Ачхыч“ келтиреди.

— „Ачхыч“ бирге келе тургъанлаймы алгъанды, огъесе...

— Огъай, паркдан узакъ болмай тюбеген сагъатларында, аракъы аны хурджунунда болгъанды...

— Алайын айырыб сордунгму?

— Сордум. Да андан арысын кесинг билесе...

— Да мен къалай билликме, Юсуф бла бусагъатда сѣлешиб келген сенсе сора...

— Огъай, билиб бошагъанса, сорууунгдан ангылаб турама,—деб ышарды Коля.

— Аны да сезгенсе,—деб башын чайкъады Иван Васильевич.—Алай эсе, мен айтайым да, тюзюне—тюз, терсине—терс дей барырса... „Ачхыч“ алгъы бурун мен келтиргенни ичейик, дегенди. Эки стаканнга къуйгъандыла. Юсуф ичгенди. „Ачхыч“ не бир сылтау этиб ичмей къойгъанды, неда азчыкъ уртлагъанды.

— Огъай. „Ачхыч“, къаллайла эсе да „эслемей“, стаканны аудургъанды...

— Сора джангылдым. Мындан ары джангылмазгъа айтама. Стакандагъы аракъы тѣгюлгенинде, „ичген джерде тѣгюлген да этеди“ деб экиси да кюлгендиле...

— Огъай...

— Коля, биз кёкде аллахдан, джерде Иван Васильевичден билгич джокъду деб тургъанлай, сен асыры кёб халатын тутаргъа тебегенсе,—деб кюлдю итини башын сылай машинаны артында олтургъан милицияны лейтенанты.

— Тохта, Коля, джангылычымы кесим тюзетейим ансы, мени уллу сыйымы да кёрмей, бедешлик этерге тебегенсе. Кюлген, огъай, жарыкъ болгъан—Юсуфду. „Ачхыч“ а уллу джунчугъанча этгенди. Сора былай болгъандан ары алгъы бурун сени шишангдан ичейимчи, деб Юсуфну шишасын ачханды. Тюзмю айтама?

— Хо, алай болгъанды...

— Юсуф ишден келгени бла башлагъанды, ач къарангы, дегенлигимди. Биринчи рюмкадан огъунакъ да кеф алгъанды. „Ачхыч“, къайда эсе да уруб чыкъгъан болур эди, игирек кёлтюргенди...

— Былайда да сен кёюб баргъан бир затны айттайым...

— Огъай, джукъну да кёймайма. Юсуф сеннге алай айтханды дегенлигимди. Мен а энди айтырыкъма кёлюмдегин. „Ачхыч“ келтирген аракъыгъа не да болсун бир дарман кёшулуб болгъанды. Къысхасы, Юсуф кеси кёб олтурдукъ дегенликге, бир сагъат да турмай эсириб, „Ачхыч“ да, аны орнуна джатдырыб, терезеден секириб джанлагъанды. Алай этерини аллы бла кеси келтирген аракъыны тегюб, шишаны ариу джуугъанды. Экспертиза дарман кёшулгъанын билмей къалгъаны да аны ючюн болгъанды. Андан арысын кесинг айт...

— Да не...

— Терезе тубюнде „Ачхычны“ аякъ ызларын кёрдюнгмю?

— Кёрдюм,—деди Коля. Андан арысы экисине да ачыкъ эди.

Машина келиб тохтады. Ичиндегиле тюшгенлеринде сабанланы ичи бла тизилген къалын ёсген терекледен чыгыб бери келигиз, деб милиционерлени къайсысы эсе да къычырды. Была баргъанларында, джюк машинаны къатында да капитан чынлары бла бир джаш суюле эди. Эм алгъын ызчы итни ийдиле. Ол, машинаны тегерегине бир-эки айланыб, уллу джол таба мыллыгын атды. Иван Васильевич, аны ызындан талай атлам этиб, чегелеб джерге къарады. Машинаны былайда атыб джанлагъан адамны аякъ ызлары джумушакъ топракъда кескин кёрюне эдиле. Быллай ызланымындан талай сагъатны алгъын къойчу къарт бла ушакъ этерге баргъан джеринде да кёрген эди. Экисин да бир адам къойгъанына ишек джожьду. Иван Васильевични джюреги дженгил ургъанча болду. Эсине бир затла келе тебреб, дагъыда тас болуб, къалай эсе да бир тюрлю болумгъа тюшюд. Ёрге турду, дагъыда чегелеб, ызлагъа сынаб къарады. Талай кере ол ызла бла аллына, артына барды...

Бу кёзюуде эксперт бла Коля машинаны кабинасын тинтиб кюреше эдиле. Огъай, аманлыкъчы къол ыз къоймагъан эди. Не бир папирос тюб, къайдам, адам эс бёлюрча джукъ да эслемердиле. Экиси да Иван Васильевич таба атладыла. Алай а Коля, аны халын ангылаб, нёгерин да тохтатды. Сора экиси да берлакъда суюлиб къараб тургъан милицияны капитаныны къатына келдиле. Коля аны танымай эди. Эшта, былайда эллени биринден болур эди.

— Джукъ табмадыгъызмы?—деб сорду ол. Коля бла эксперт шыбырдаб, аманлыкъчы адам эс бёлюрча джукъ къоймагъанын айтдыла.—Алай нек шыбырдаб сёлешесиз?—деб сорду капитан,—огъесе машинаны сюрген былайлада болуб эшитир дебми къоркъасыз...

— Анга къара,—деб Коля Иван Васильевични къолу

бла кѣргюздю.—Эсин бѣлмейик. Ол бир затланы сезиб, энди толусу бла эсине тюшюралмай кюрешеди. Асыры кѣаты сагыш этгенден терлеб терин сюртгенин кѣрмеймисе...

— Сиз джетгинчи машинаны сакѣларсыз деген эдиле да, кетерге тебреген эдим. Ахырда да, не айтыргын мен да эште кетейим,—деди капитан да.

Коля джол таба кѣарады. Алай а не итни, не аны иеси милицияны лейтенантын, не аланы биргелерине кетген дружинник джашны эслемеди. Ызларындан кѣлиб, ГАИ-ни мотоцикли да быланы машиналарыны кѣатында тохтагѣан эди. Анда экеулен бар эди. Мотоцикл энтда тура эди. Алай а ол эки джаш да джокѣ эдиле. Была бары да кѣайры тас болдула деб эсине келди. Уллу джолгѣа чыгѣыб кѣарар ючюн, Иван Васильевични кѣаты бла озаргѣа керек эди. Ол себебден, аны оюмуна заран болурма деб, нѣгерлерин да алыб, берлакѣ джанлагѣан болмаса, кѣалгѣанладан хапар билирге ашыкѣмады.

Джашла кѣк кѣырдышха олтуруб бир кесек тургѣанлай, Иван Васильевич да была таба айланды. Аны кѣарамындан не эсе да бир затны ачыкѣлагѣанын Коля олсагѣатдан огѣунакѣ таныды.

— Кѣошха баргѣан бла машинагѣа миниб джанлагѣан бир адам болгѣанына ишегим болмаса да, ол оюмуу бегитирге шагѣат табмай тура эдим да, аны табдым,—деди Иван Васильевич.—Анда да, мында да аякѣ ызла бир адамныкѣыдыла.

— Кѣуру аны билир ючюн, аллай бир кюреширик тюлсе,—деб Коля, хапарынгы аягѣына дерин айт дегенча, анга джити кѣарады.

— Хо, тюз ангылагѣанса. Хар адамны атламы бир тюрю болады.

— Уллу, гитче атлам этгенине кѣре дегенлигинг болур?—деб сорду милицияны капитаны.

— Къуру ол тюл. Баргъан ызы бла къарасанг, ол ызы узуну бла халы тартсакъ, аягъыны учу бла табаны халыгъа бирча джетерча бир къауумланы аякълары алай тюз салынадыла. Кёбюсюне уа аякъны учу бираз тышына айланыбыракъ тюшеди. Коля бла меники да алайды, эшта, сизникиле да алай болурла,—деб джерге къарады. Къырдышда ол бир экисини ызлары кёрдю да:—Огъай, сеники башхады,—деди капитанга,—аягъынгы саулай да ол баргъан джолунга кёре тюз узунуна саласа. Алай а анда-мында биреу бу эки джорукъну тутмайды. Аягъыны учу бир кесек ичирекге айланыб тюшеди табанындан эсе. Аллайла бек аз тюбейдиле. Мени сагъышлы этген да ол эди.

— Сора аманлыкъчыны ызлары да аллайламы эдиле?—деб сорду капитан.

— Хо. Аллай аякъ алгъан адамны ызларын мен алгъаракъда къайда эсе да эслеген эдим. Аны эсеме тюшюрюб къоялмай, азаб чегиб къалдым да. Аланы Рая ёлген джерде эслеген эдим.

— Да бизге нек айтмагъан эдинг?—деб сорду Коля.

— Айтхан а этген болурем, сен унутханса. Алай а бусагъатда иш анда тюлдю. Олсагъатда ол аякъ ызлары атламларына, къайры баргъанына кёре кеблерин алыргъа, неда уллуракъ суратларын алыргъа башыбыз джетмегенди.

— Да хар аякъ ызы башха-башха сураты барды да,—деб Коля, унутхан болмазса дегенча, экспертге къарады.

— Ала уа бардыла, Иван Васильевич башха затны юсюнден айтады ансы,—деди эксперт.

— Ол тюлмюдю къара пелах. Анда къуру аякъ ыла бардыла, аякъны къалай алыннганы кёрюнмейди. Алай болса да аякъ ызлары кеблерин, суратларын да алыгъыз,—деди Иван Васильевич.—Эшта, къошда болгъан, былайда машинаны атыб джанлагъан, Раяны ёл-

тюрген да бир адам болур. Шахаргъа джыйыла эсек, бу аманлыкъчы болгъан тюремелеге да бир сѣлешейик. Къайсында болса да аякъ алыууну юсюнден джазылгъан бир къагъыт табылыр...

— Алайсыз да белгилиди сора, анга да заманны нек къоратабыз?—деди Коля.

— Дагъыда ким биледи... Итибиз не болду?—деб сорду Иван Васильевич, аны унутуб тургъанына кеси да сейирсиниб.

— Уллу джол таба кетгенлеринден сора хапарыбыз джокъду,—деб джууаб берди эксперт.—Биз машинаны кабинасына къарай къалгъанек...

— Джол бла бир-эки ёрге энишге барыб, сора ол джанына аугъан эдиле. Къамишлени, чырпыланы ичлеринде излей болурла,—деди милицияны капитаны.

— Сиз а не болдугъуз?—деб сорду эксперт бла Колягъа.

— Джукъ табмадыкъ...

— Сора экинг да ол аякъ ызланы къайгъысында болдугъуз. Келигиз, кѳргюзейим,—деб Иван Васильевич аланы ол кеси къарагъан джерге элтди. Эксперт бла Коля, аманлыкъчыны ызларын суратха ала, кебге тюшюре къалдыла, Иван Васильевич бла милицияны капитаны джолгъа чыкъдыла.

Следователь асфальтха дери ыз бла келди. Андан джолну ол джанына озуб, бир джюз метрни ёрге, аллай бирни да энишге барды. Бу кѳзюуде ызчы ит бла кетген адамла да чырпыланы ичинден чыкъдыла. Ала аманлыкъчыны ызы уллу джолгъа дери келиб, андан ары тас болгъанын айтдыла. Чырпыланы, къамишни ичинде уа ажымсыз болур ючюн айлангандыла.

— Былайда бир джолоучу машинаны тохтатыб, миниб джанлагъан болур,—деди ГАИ-ни къуллаукъчуларыны бири. Иван Васильевич анга джууаб бермеди.

Элде школну огъары классларында окъугъан сагъатында, институтда, артда алгъан усталыгъына кёре ишлеб тебрегенинде да, нёгерлери Алибекни тёзюмлюлюгюне сукъланганларын айтыучан эдиле. Кертиси да, бу саубитген, чыныкъгъан, ётгюр, алай а сабыр адамдан чыдамлы, тёзюмлю аны тенглерини, нёгерлерини арасында джокъ эди. Не ауур ишни этсе да, арыдым деген сёзню андан киши эшитмегенди. Къышны не къаты кюнлеринде да башхалача, сууукъ татыды деб, джылыны излемегенди. Иш кёзюуледе, джолоучулукъда ашсыз, сутканы къалыб кетгени да болгъанды. Былтыр а, тобукъну туюб джилик сюегин сындыргъанында, сау болмай кёб турду. Артда врачла къараб, джарыргъа кереклисин айтдыла. Алибек наркозну унамады. Врачла, базыкъ сюекни бир-бирине джалгъар ючюн, талай джеринден тешик этиб, тикген этерикбиз, ол бек къыйынды, чыдааяллыкъ тюлсе, деб кюрешдиле. Алай а, адам чыдамазлыкъ зат джокъду деген болмаса, бирден эки эталмадыла. Операцияны наркозсуз эдиле. Чыдады. Аны хапары да больницада болуб да къалмай, саулай шахаргъа джайылгъан эди.

Алай а, киши билмесе да, Алибек чыртда тёзалмагъан бир зат бар эди. Ол да джукъу эди. Кече джукъусу къалса, экинчи кюн ингирге дери, кёзлерине ау чабханча болуб, джунчуб айланыучан эди. Сора, бир мадар болуб, талай минутну къалкъыса, дагъыда айныучан эди. Бу джол а аллай мадар болмады. Тюнене, биринчи автобуса джеталсам деб, кече арадан туруб, автовокзалгъа келди. Бир къауумла автобуса миннгенлей джукълаб къаладыла. Алибекде ол адет да джокъду. Джукълаялмайды автобусда. Юч сагъатдан артыкъны джюрюб Мин-Водха джетди. Анда да аэропортда милицияны бёлюмюнде джашланы „Ёжик-

ге“ тюрберге хазырлады, аны суратларын алагъа чачды. Ич ишлени шахар бѣлюмюне билдирди. Хар кимни аякъ юсюне салды.

Аэропортну залларында самолетлагъа адамланы миндирген джерледе, шахарны былайгъа джууукъ орамларында, автовокзалда, дагъыда башха джерледе милицияны къуллукъчулары къараууллукъ эте эдиле. Кеси да тюнене эртденбладан бери бир джерде сагъат джарымны олтурмагъанды. Аманлыкъчы былайгъа келир деген джерни къоймай, къараб айланады.

Кесин не бек къатдырыргъа кюрешсе да, бир чырым этмей, эс джыялмазлыгъын биледи. Аллаи мадар да джокъду. Ариу, боллукъ эсе да, Иван Васильевичден хапар алалмайды. Бююн юч кере телефон бла сѣлешгенди, аны кабинетинде табмайды. Коля бла кеси олтуруучу кабинетден да киши джууаб бермейди. Прокуратураны башха бир къуллукъчусуна сѣлешгенди. Ол да джашла къайда болгъанларындан тюз хапар бералмагъанды. Алибек ангылагъаннга кѣре уа, экиси да ол тѣгерекде болургъа керекдиле. Бу бери кетгенли бир джангы зат болгъан эсе уа, анга билдирмей мадарлары джокъду. Къалай сагъыш этерге, не айтыргъа да билмейди. Арыгъанына, джукъу басханына, ач болгъанына да бу къайгъы къошулгъанды. Ариу, ала „Ёжикни“ анда тутуб, бу уа мында бошнакгъа халкъны да къозгъаб, кеси да абзыраб айлана эсе да, билмейди.

Быллаи сагъышланы эте туруб, не боллукъ эсе да бир стакан кофе ичейим, ие юю къуругъанды, ол кѣзюню мараб тура болмаз аманлыкъчы да, келгени болса, башхала да эслерге боллукъдула да, деб Алибек кафеге кирди. Алай а, очередни асыры улуу кѣруб, сакъларгъа излемей, ызына чыкъды. Автобуса, машинала тохтаучу джерге къараб тургъанлай, ким эсе да бир джанындан иги огъунакъ тюртдю.

Алибек, бир кесек тентиреген да этиб, къысха бурулду. Сагъит деб бир иги тенги бар эди. Экиси юристле хазырлагъан институтну биринчи курсун да бирге бошагъан эдиле. Андан сора Сагъит, къаллайла эсе да, бу институтну къоюб, технология институтха кѣчген эди. Бусагъатда Челябинскеде ишлей эди. Бир-бирине письмо джазгъанлары къурумагъанды. Алай а кѣбден бери да тюбешмеген эдиле. Алибекни хыныракъ тюртген да ол эди. Къатында да эки джаш ышара тура эдиле. Ючюсюню да иги ичиб тургъанлары билине эди. Тенгле къучакъ-ийнакъ болдула.

Алайда Сагъитге келин алыб баргъанларын айтдыла. Алибек ишим барды деб не бек кюрешсе да, тартыб тургъан джашла ны, мешнагъа атыб, 100 километр узакълыкъда Сагъитни элине биргелерине элтдиле. Ары джетгенлей, шофердан тилеб, ызына айланды.

Автостанциягъа такси табыллыкъ болур деб, Алибек ары киргенлей, вокзалны эшиги ачылыб, биреуню башы къарады. Ол адам бери да кирмей, эшикни къаты этди. Алай а Алибек таныды. Толу таныялмады эсе да, анга ушатды. Мыйыкълары бар эди. Алай а кѣзлери, кѣзлери, „Ёжикникиле“ эдиле. Ол джанында талай айдан бери джюрютген суратда кѣзле... Сора, бери келе туруб, Алибекни кѣргенинде, ызына чартлаб, эшикни ашыгъыш джабды.. Андан ары сагъыш этерге заман джокъ эди. Алибек мыллыгын ол ташайгъан эшикге атды. Эшик ачылмады. Нек ачылмагъанын ангыламады. Тюзю, аны къайгъысын этерге заманы да джокъ эди. Ол кеси кирген эшик бла чабыб чыкъды. Алай чыкъгъаны бла бир такси вокзалны мюйюшюнден къарагъаны тенг болду. Бу эки атлам да этгинчи, такси, уллу джолгъа чыгъыб, энишге айланды. „Ёжик“ аны ичинде эди. Эшта, такси бла келген болур, ансы олсагъатха аны табыб къоаяллыкъ

тюд эди. Алибек, кеси келген машинагъа чабыд жетиб, эшигин ачды да:

— Ол таксиде аманлыкчы барды,—деди,—аны жетмей мадар джокъду...

Джаш болумну дженгил ангылады. Машина орундан кымылдагъаны бла кызыу джюрюб башлагъаны тенг болду. Была уллу джолгъа чыкыгъанларында, такси бир километрге джууукъну алда кёрюне эди. Джаш машинаны кызыдыра тебреди. Спидометр джюз сан болгъан сызлыкыгъа джууукълашды. Алибек таксиге алай кысха киралмагъанларын сезди. Алай а аны джюрюу да быланыча болур эди, кысхармаса да, аралары узаймай эди. Бир да кёуруса да, туурада болса деб, Алибек излеген ол эди. Алай а „Ёжикни“ ол халда барыу джюрегине асыры джарамады.

Кызыу бара тургъанлай, такси бир кесек акъырын болгъанча болду. Олсагъатдан шофер болгъан джанындагы эшиги ачылды. Андан ким эсе да биреу джолгъа тёнгереди. Машинагъа къанат битгенча болду. Алибек болумну терк ангылады.

— Сен, ол адамны къатына джетгенлей, тохтат да, алайда къал,—деди джашха.—Мен сени орнунга олтурума. Бир машинаны тохтатыб, ол адамны больницагъа ашырырса, къаллайла болса да ызымдан келирсе...

Джолну айланчына джетгенлеринде, такси бир кесек акъырын болду. Алибекни машинасы уа алгыынча кызыу бара эди. Ол себебден бир кесек джууукълашды. Ол айланчны къатында, къолан таякчыгъын ёрге тутуб, инспектор тура эди. Не келсин, такси аны къатына джетерге кызыугъа кирди. Автоинспектор таякчыгъын кёлтюрюб къалды, ол да джолуна кетди. Алибекни да алай келгенин сезген болур эди, джолланы „иеси“, таксини сюрмей, мынга да таякыны ёрге тутду. Алибек алайгъа тюгел джетгинчи, машинаны

мияласын энишге этиб, хазырланыб барыб, „ызымдан кел“ деб кычырды автоинспекторгъа, терезеден удостоверениесин кѣргюзюб. Ангылады, ангыламады эсе да, автоинспектор мотоциклине миниб джолгъа чыкъды.

Асфальт джол, халы тартханча, тюздю. Алларында иги мийик кѣлтюрюлюб кѣпюр кѣрюнеди. Джол аны юсю бла озады. Тюбю бла уа темир джол барады. Кѣпюрден ары аугъанлай, такси кѣзден ташайырыкъды. „Эшта, сюргенден къутулургъа, бугъунургъа алайдан таб джер боллукъ болмаз“,—деб Алибекни кѣлюне келди. Андан да дженгил джюрютюрге газны басды. Машина къалтырыб тебреди. Огъай, алай бла боллукъ тюл эди. Алайсыз да машина келалгъанын келе эди. Ол кѣзюуге такси кѣпюрню юсюне минди. Аны юсю бла озуб, кѣзню кысыб ачхынчы, къарамдан ташайды.

Алибек, кѣпюрню ол бир кыйырына джетиб, аллында джолгъа къарагъанында, юч-тѣрт джюз метр узакъ-лыкъда тохтаб тургъан автобусну эмда тѣгерегинде аслам адамны кѣрдю.

Ол алайгъа джетерге машинаны акъырыныракъ этди. Къарагъанында, автобусну аллында такси тура эди. Алибек, машинаны тохтатыб, эрлай алайгъа джетди. Такси бла автобусну аллары бир-бирине тийген эди. Автобуса да болмай, таксини мотору болгъан джери асыры къаты тийгенден иги огъунакъ артына кетген эди. Адамланы бир къаууму эки машинаны къуршалаб тура эдиле. Арлакъда, талай адам олтуруб, джолну джанында таяныб ынгычхай эдиле.

Алибек, аланы барына да кѣз джетдире, ашыгъыш келиб таксини ичине къарады. Анда киши джокъ эди. Сюелгенледе, олтургъанлада, таяныб тургъанлада да таксини ичинде адамны эслемеди. Алибек не айтыргъа да билмей тохтады. Такси алай ууалгъан сагъатда, ълмеген эсе да, „Ўжикге“ кыяу джетмей къалма-

гъанды. Алай эсе уа, джукъгъа да къачмагъанды. Былайда болургъа керекди. Автобусну ичине кирген болурму? Огъай, анда да джокъ эди. Да къайры тас болду да бу юю къуругъан?

— Автобусну шоферу къайсынгса?—деб сорду Алибек.

— Менме,—деб хыныракъ джууаб берди орта джылада бир киши. Къоркъгъаны алкъын кетген болмаз эди, бети, акъ учхумча, агъарыб эди.

— Къайда, арлакъгъа бир барайыкъ,—деди Алибек, эки джанындан да келиб тохтагъан машиналагъа да кёз джетдире.—Таксини ичинде адам не болду?—деб сорду, алайдагъыла эшитмезча джерге джанлагъанларында.

— Билмейме...

— Кёрмедингми?—деб, шоферну эсине башха джукъ келмесин деген акъылда, удостоверениесин ачыб, кёргюздю.

— Билмейме,—деди шофер.—Такси келиб тийген сагъатда аны ичинде адам джокъ эди.

— Къалай джокъ эди?

— Кеси келе эди. Кесини джаны бла келмей, алгъы бурун джолну арасына чыкъгъанына, артда уа мени джаныма озгъанына эс бёлдюм. Эшта, шофер эсириб болур,—деб джанларгъа умут этдим. Таксини киши да джюрютмей, кеси келе эди...

— Сеннге алай джууукълашхынчы, аны ичинден адам тюшюб кёрмедингми?

— Огъай...

Бу кёзюуде ол Алибек „ызымдан кел“ деген автоинспектор джетди. Автоинспектор келгенинде, адамланы бири ашыгъыш, къолларын да силкиб, нени юсюнден эсе да айтыб тебреди.

— Не болгъанды?—деб алайгъа джетди Алибек.

— Да ма ол таксини юсюнден айтады,—деди автоинспектор.

— Сора сен адамла, машинала къайгылы бол, муну бла мен сѣлешейим,—деди Алибек. Ол кетгенден сора:—Къалай кѣрдюнг, не кѣрдюнг, джарашдырыб айтчы,—деди ол адамгъа.

— Мен эшикден кирген джерде ѳлтуруб келе эдим... Джолда андан сора машина джокъ эди да, таксини кѣпюрню юсюнде башы къарагъанлай огъунакъ да кѣрген эдим. Саулай бери чыкъмагъан эди, алай а ал терзелери ачыкъ кѣрюннген сагъатда онг джанында эшиги ачылды...

— Онг джанындагъымы дейсе?

— Хо. Шофер болгъан джанындагъы тюл эди. Машина тохтады деб билмейме. Адамны саулай кѣрмедим, башы бла имбашларын эследим, машинадан чыкъгъан сагъатда. Андан сора билмейме, алайда джыгъылгъанмы этди, огъесе кеси ийилиб кѣпюрню эки джанындан келген машиналада адамла кѣрмесинле дебми джанлады, къалай да болсун, андан ары не болгъанын эслемедим...

Алибек кеси да ишекли болуб тура эди да, энди уа аманлыкъчы кѣпюрню юсюнде машинадан секириб тюшюб, аны бошлаб къойгъанын толу ангылады...

Кюн батаргъа джууукълашхан эди. Кѣпюрню эки джаны бла джыйырмадан артыкъ адам аманлыкъчыны излеб айланнганлы эки сагъат болады. Былайда аманлыкъчы бугъар деген джер къоймай къарагъандыла. Тюзю, аллай джер да бек аз эди. Кѣпюрню тюбю темир джолну эки джаны бла злашаракъ ызла болмаса-ла, тѣгерек саулай да кюзлюкле ёсген дангыл тала эди. Былай барса къачыб къутуллукъду, неда бир элге джетиб, ким биледи, алгъындан танышыны юйюне кириб бугъарыкъды, дерча да тюл эди. Эм джууукъ эл бла кѣпюрню арасы он километрди. Тѣрт джаны сабанла болгъаны себебли, башха бир джол болуб, баргъан машинагъа миниб джанлар мадары да джокъду.

Хар кыалайгыа да ажымсыз кыараб бошадыла. Аманлыкчы учду, кюйдю, тас болду. Алибек, ич ишлени район бѣлюмюнден, район прокуратурадан адамла да бирге, не сагыыш этиб кюрешселе да, аны кыайры тас болгыанына джууаб табалмадыла. Бу тѣгерекде уа джокъ эди. Аны бары да бир аууздан айтдыла.

— Да сора сиз да ишигизге кыарагыыз, мени да Акъсаутха джетдиртигиз,—деди Алибек. Ары не кыадар дженгил джетиб, Иван Васильевич бла Колягыа толу хапар айтыргыа керек эди...

12

Алибек Иван Васильевични кабинетини эшигин ачханында, эки следователь да анда эдиле. Коля, шиндикге олтуруб, бир затланы джаза, Иван Васильевич да, терезени кыатына ёре туруб, сигарет да тарта, анга нелени эсе да айта эди. Экиси да Алибекни бетине кыатдыла. Эшта, аны бу джолча абзыраб кѣрген болмаз эдиле.

— Быллай бирни хапар билдирмей нек турдунг?—деди Иван Васильевич Алибекге.—Биз мындан да талай кере сѣлешгенбиз, джокъса деген болмаса, сени табмагыандыла...

— Да мен андан кюнорта да болмай кетген эдим...

— Да кыайдаса да сора? Кесинг да, мен кел дегинчи, анда болургыа керек эдинг да, нек кыайтдынг?—Иван Васильевични сѣз урумундан нѣгерини ишине разы болмагыаны таныла эди.

— Мени хапарым бек тюрлюдю,—деди Алибек. Сора бюгюнлю бери хапарын толусу бла айтды.

— Да сора „Ёжик“ ары кыаллайла тюшдю, нек тюшдю?—деб экисине кѣзюу кыарады Коля.

— Билмейме,—деб джууаб этди Алибек.

— Ары баргъаны аны бизден эсли болгъанын кёр-
гюзеди,—деб орнуна олтурду Иван Васильевич.—Ол
„Ачхычны“ тутханыбызны къаллайла эсе да билгенди.
Ариу, билмеген эсе да, рабкооп тоналгъандан ары ол
ачханы къайгъысы излеучю органланы аякъ юсуне
саллыгъын ангылагъанды. Аллай уллу аманлыкъны,
бек уста адам болмаса, башхала эталлыкъ тюлдюле.
Аллайла уа бизде учетда болгъанларын да „Ёжик“
толу ангылайды. Аны себебли, алгъын гудучулукъ бла
тутуллуб чыкыгъанла, аллай бир ачханы юйлеринде ту-
таргъа, тинтиуюл боллукъду деб къоркъарыкыдыла.
Аны „Ёжик“ да, биз да билебиз. Алайды да, гудучу
бу шахарда кесичалагъа, башха джууукъгъа, тенгиге
да ышаныб бераллыкъ тюлдю. Ариу, ол берсе да, ала
алмазла. Нек десенг, кёб ачха урланнганын, аны ба-
рыбыз да излеб айланнганыбызны бу шахарда, элдеде
адамла эшитгендиле. Къоркъуурукъдула. Ол себебден
гудучу не бёлек заманнга башха джерде бир ышан-
нган адамына аманат этерикди, неда, азмыды сылтау,
къайры болса да, бир джерге кетеме деб джанла-
рыкыды. Артда, бираз унутулгъандан сора, къайтыр-
гъа боллукъду. Бу оюмланы „Ёжик“ да этгенди. Биз
да аны унутмагъаныбызны билгенди. Алай эсе уа,
джоллагъа сакъ болгъаныбызны ангылагъанды. Артыкъ
да бек Мин-Вод джанына...

— Да сора ол машинаны урлагъаны бла ары айла-
ныб кетсе уа? Къошха да барыб, артда дагыда бир
машинагъа миниб айланыргъа неге керек эди?—деб
сорду Коля.

— Не машинаны, къошну хапарын айтаса?—деб ба-
шын кёлтюрдю Алибек.

— Тохта, сен алкъын мында болгъан ишлени да бил-
мейсе,—деди Иван Васильевич.—Эшта, бизни джа-
нгылтыр ючюн этген болур. Ариу, уллу джолгъа чыкы-
гъандан сора болумну сезген эсе да, ким билсин.

Терк шахардан Тау артына аууб кетерге, неда башха джол бла Мин-Водха кетерге мурат этгенди...

— Ачха уа? Аллай бир ачханы къалай къоюб кетеди да?—деб энтда бир кере Иван Васильевични сёзюн бёлдю Коля.

— Ачханы бир-эки пачкасын алгъан болур эди да,—деди Алибек.

— Огъай, ачханы бары да мындады. Аякъ джолдан алыннгандан сора да, „Ачхычны“ бир тосуну юйюнде аякъ джолну башындан да талай пачка ачха табылгъанды,—деб Алибекни сейирсиндирди Иван Васильевич.—Сен болмагъанлыкъгъа, биз да заманны бошуна ашырмагъанбыз. Мин-Водда тюбеялмасакъ, башха джерде тюрербиз деб, сёзлери болгъан болур. Аны юсюнден „Ачхычха“ сорурбуз.

— Алкъын джукъ айтмай турамыды?

— Турады, Алибек. Бусагъатда аны соруугъа чакъырыгъа хазырлана тура эдик,—деб, сигарет къабындырды Иван Васильевич.—Алай болса да, „Ёжик“ кёпюрден къайры тас болду?

— Анга дери, ол Алибекни хамхотун къалай таныды?—деб сорду Коля.

— Эшта, ол къуру Алибекни болуб да къалмай, экибизни хамхотубузну да таный болур. Аллай бир заманны ичинде не кеси бир амал этиб „танышханына“, неда ким болса да кёргюзгенине сёз джокъду. Анда зат джокъду, иш кёпюрдеди...

— Алайдан озгъан машиналагъа миналмагъанды. Кёпюрню тегерегинде ол бугъунурча джер джокъду. Ариу, болса да, ол излегенибиз бла кёрлюгек. Алай узакъ къачарча да тюлдю. Ол тегерекде эл да джокъду. Джюзюб джанларча улуу суу да джокъду алайда. Учуб кетмеди эсе, билмейме,—деди Алибек.

— Ол кёзюуде поезд озгъаны болмадымы?—деб сорду Коля.

— Поездми дейсе?—деб анга бурулду Иван Васильевич.

— Билмейме, озду къалды эсе да. Анга эс да бѐлмегенме. Сора алайда тик ёрге тюлдю. Поездле дже-нгил джюрюйдюле. Ариу, озса да, къалай минерикди...

— Къалай минерикдими дединг?—деб сорду Иван Васильевич.—Аллай кѣзюуде минерге боллукъду. Боллукъ бирди да бирди, деб адам башын атарыкъды..

— Кѣпюрден?—деб сейирсиниб сорду Алибек.

— Хо, кѣпюрден. Кѣпюр бла вагонну арасы метр бла джарым, эки метрден кѣб болмаз. Кѣпюрню бир темиринден тутуб, энишге салынса, ол да къысхарады. Коля тюз айтады. Поезд бла джанлады, къайры джанлады эсе да...—ол телефон бла темир джол вокзалгъа сѣлешиб, „Ёжик“ тас болгъан кѣзюуде Акъсаут шахардан кетген, анга келген поездлени юсунден диспетчерге сорду. Сора джашлагъа:—Бир сагъатха алайы бла тѣрт поезд озгъанды,—деди.—Мындан Москвагъа баргъан пассажир поезд бла мюрзеу джюкленнген поездле кетгендиле. Аланы экисине да адам миналыкъ тюлдю. Нек десенг, вагонланы башлары джабыкъды. Кѣпюрден секириб, аланы башларына тюшген адам джыгъылмай къалыр деб айтхан къыйынды...

— Бизни шахаргъа уа къаллай поездле келгендиле?

— Алгъы бурун цемент джюкленнген. Аны вагонларыны да башлары джабыкъды. Мындан юч сагъатны алгъа уа къурулуш материаллары болгъан поезд келиб тохтагъанды...

— Ичинде нелери болгъанды да?—деб сорду, Иван Васильевич айтхынчы да чыдамай, Алибек.

— Ууакъ ташла, къангала, къум. Коля, сен дженил огъунакъ товар вокзалгъа джетиб къайт. Къангалагъа секираллыкъ тюлдю. Ууакъ ташла бла къум джюкленнген вагонлагъа къара. Керти да „Ёжик“ бу поезд бла келген эсе, ызын табарса. Кесинг да дже-

нгил къайт, анга дери да, телефон бла сѣлешиб, не кѣргенинги билдир.—Коля кетгенден сора Иван Васильевич бу эки кюнню ичинде белгили болгъан затланы юсунден толугаппар айтды да:—Сагъат он болады, бар да куйюнге, солуга, эртденбла эртдереке келсе,—деди.

— Огъай, былайда болайым,—деб, Алибек унамады. Была алай сѣлеше тургъанлай, Коля телефон бла ууакъ таш джюкленген бешинчи вагонда адам ызла табханын билдирди. Башха вагонлагъа къуюлгъан таш бла къум тѣбеле болуб тургъанларын, анда уа ол тѣбени ал джаны батыу болгъанын айтды. Башха джарарча джукъ джокъду деб да къошду. Олсагъатдан огъунакъ да Иван Васильевич, Мин-Водха сѣлешиб, аэропортда милицияны къуллукъчуларын юлерине, къайдам, башха джумушларына барма къоюгъуз, деди. Кеслеринде ич ишлени управлениесине, ГАИ-де да джоллада адамланы шахарны ичине, тѣгерегине джыйыгъыз деб билдирди. Управлениени начальнигине да, бюгече не этиб да шахарда милиционерлени, дружиниклени аслам этигиз, деб тиледи. Иван Васильевич ол ишлени тындырыгъа Коля да келди.

— Къалайда тюшген болур эке?—деб сорду Иван Васильевич. Аны нѣгерлерине бла кеси кесине соргъанын билген кыйын эди.

— Мени кѣлуме былай келеди,—деб бери киргенли биринчи кере ёрге турду Алибек. Сора графинден бир стакан суу ичди да:—Шахаргъа къайтмай мадары джокъду,—деди.

— Мен да алайды деб турама,—деди Коля.—Ма, картагъа къарагъыз, бери джетгинчи къуру тѣрт гитче элчикни къаты бла озады. Алада тенги, танышы болмазгъа керекди. Аны баш патары бу шахардады. Аллай бирни тургъан джерине къайтмай, джолда ким-

де болса дамы к̑аллык̑ды? Сора ол элчиклени ючю-сюнден да алай к̑арангы болг̑унчу озг̑анды. Биреу к̑ёрюр деб к̑орк̑май, поездден секирлик тюлдю. Ша-харг̑а узак̑ болмай орналг̑ан элчини к̑аты уа тик энишгеди. Базыб секиралмазг̑а да болур.

— Тюз айтасыз, джашла,—деди Иван Васильевич.— Мында аны не джаны бла ышангылы патары барды. Анга джыйылг̑анды. Ол юйню „Ачхыч“ биле болур. Сорууну башлайык̑ да, иш кесин танытыр...

Соруу барады. Коля айтылг̑ан затланы джазады. Алибек бияг̑ы диванда олтурады. Соруу берген к̑уру Иван Васильевичди. „Ачхыч“ к̑ачан тууг̑анын, к̑айда тууг̑анын, ким болуб ишлегенин, алг̑ын не ючюн тутулг̑анын тыйг̑ычсыз айтады. Аланы бары да следователлеге белгилидиле, сорууну адетдеча бардырг̑анлык̑ларыды ансы.

— Майны онючюнде ингирде к̑айда эдинг?

— Эки кере айтханма да аны юсюнден... Джазыб да бердим...

— К̑айда эдинг ол ингирде?

— Тенгими, Юсуфну, юйюнде эдим. Саг̑ат сегизден онбирге дери. Адамг̑а болмаг̑ан айыбны салыб, не кече джук̑ларг̑а к̑оймай, не кюздюз тынгы бермей, бу не артык̑лык̑ды...

— Онбирде келгенинги не бла бегитириксе...

— Юсуфха соруг̑уз...

— Олму ашырг̑ан эди?

— Ог̑ай, кесим кетген эдим...

— Юсуф не эте к̑алды да сенден?

— Ол бек эсирген эди. Аны орунга джатдырыб алай кетдим...

— Кете турубму джатдырдынг, ог̑есе ары дери ауг̑анмеди?

— Кете туруб. Ог̑ай, аны джатдырг̑андан сора да бир рюмка ичиб, андан сора кетдим...

- Эшикни ачыкъ кѡюбму кетдинг?
- Сора нек ачыкъ кѡяма? Этген эдим...
- Къалай этдинг?
- ?
- Ачхыч блама этдинг?
- Огъай, эшикни ары тебергенимде, этилди да къалды...
- Юсуфну кирити кеси аллына этилмейди. Ачхыч бла этилген киритди...
- Энди ол джанын билмейме, алдаргъа уа суюмейме. Мен эшикни къаты тартхан эдим. Не десенг да, мен да иги ичген эдим, ол этилдими, къалдымы деб эшикни тебериб кѣрюрча эс къалмагъан эди.
- Сизни эки шыша аракъыгъыз болгъанды. Бирин Юсуф алгъанды, бирин сен келтиргенсе. Алаймыды?
- Хо, эки шышабыз бар эди...
- Къайдан алгъан эдигиз?
- Тюкенден...
- Кесигиз этмегенигизни билеме. Къайсы тюкенден алгъан эдигиз?
- Ол джол джанында аракъы-вино сатхан тюкенчикден...
- Сен а?
- Мен „Ара тюкенден“.
- Юсуфге тюбегинчи?
- Хо...
- Сора тюнене „Эльбрус“ тюкенден алгъанем деб бизни алдагъанса, не?
- Да аны не башхасы барды,—деди „Ачхыч“, бир кесек сагъыш этгенден сора.—Тюкенлени къайсысында да аракъыны татыуу бирчады.
- Алай болса да къайсы тюкенден алгъанса? Тюнене айтханынгамы ийнанайыкъ, бюгюн айтханынгамы?
- Энди эсима тюше турады, „Эльбрусдан“ алгъанма...

— Къачан?

— Ол кюн...

— Не заманда?

— Да аны тюзюн айталлыкъ тюлме. Аны алгъандан сора да, Юсуфну сакълаб бир кесек мурукку болгъан эдим. Алты сагъатдан атлагъан болур эди.

— Ма, „Эльбрус“ тюкенни директору берген къагъыт. Ол кюн аракъы кюн орта заманнга бошалгъанды...

— Сора энтда джангыла болурма. Эшта, мен „Ара тюкенден“ алгъан болур эдим...

— Ма, аны тамадасыны къагъыты. Аллай аракъы ол кюн „Ара тюкенде“ сатылмагъанды... Нек тынгылайса? Айт, къайдан алгъан эдинг ол шишаны?

— Мен аны ол кюн алмагъан эдим...

— Да сора нек алдайса?

— Мени орнумда болсанг, кёрюр эдим. Гюнахым болмагъанлай, бу артыкълыкъгъа джаным кыйналгъандан, неми да унутханма...

— Ингирде, сагъат сегизде тюл, джетиде Юсуф бла сен юйге киргенсиз. Аны адамла кёргендиле. Андан чыкългъан сагъатда сени киши эследими?

— Сабийле кёрюне эдиле арбазда. Башха... Билмейме...

— Была сени туфлилерингмидиле?—деб, Иван Васильевич эки эски туфлини столда газетни юсюне салды.

— Огъай... Тохтагъыз, энтда бир сынаб къарайым... Таб, меникиле болурла, дейме... Иги алгъаракъ, энди эски болгъандыла деб, сарайгъа быргъагъан эдим. Энди была уа сизге неге керек болдула?

— Тохта, бусагъатда мен соруу береме. Алгъаракъ сарайгъа атхан эсенг, Юсуфге къонакъгъа баргъан сагъатда нек кийгененг?

— Быланы? Бусагъатда аягъымдагъыла бла баргъан эдим. Мен быланы киймегенли, айгъа джууукъ болады.

— Сора Юсуфну кухнясында быланы ызлары къалай къалды да?

— Кухнядамы дейсе? Билмейме... Тохта, ол кюн эртденбла джаумсурай эди. Джангы туфлилени аяб, ишге была бла барыб, унута болурмамы?

— Эсинге тюшюр...

— Хо, хо, чыгъа тебрегенлей, бийчем ызыма къайтарыб кийдирген эди.

— Тюздю, аны бийченг бизге да айтхан эди. Энди былайда ангылашынмагъан бир зат барды. Бу туфлилени ызлары къуру кухняда болуб къалса, сёз джокъ эди...—Иван Васильевич „Ачхычха“ джити къарады. Ол ахыр сёзледен сора бираз эс ташлагъанча болду.— Юсуфну терезе тюбюнде сен не эте эдинг?

— Мен? Джангыласыз, мен алайда болмагъанма...

— Да ма, къара, сени аякъ ызларынгы сураты. Экспертни къагъыты. Сен терезе бла тюшген сагъатда къалгъандыла ызла... Анга джууаб бералмайса, не? Сора меннге тынгыла... Сен аракъы шишаны талай кюнню алгъа алгъанса. Аны башын ачыб, джукълатхан дарман къуйгъанса. Юсуфге андан ичиргенсе, кесинг а Юсуфну аракъысындан уртлагъанса. Сагъат чакълы бирден Юсуф джукълагъанды. Сен андан сора эшикни ачмагъанса. Эртденбла ол юйде бачхычланы сибириучю къатын кесини иши ючюн алайда юйдегилени хар биринден бирер сом джыйыб тебрегенди. Хар ай сайын бир кере джыяды да, заманы джетиб тургъанды. Ол Юсуфну эшигин къакъгъанында, этилиб болгъанды. Юсуф а, сен джукълатхандан сора, ол къатын къакъгъынчы, уялмагъанды. Эшикни кеси ачычы бла ачыб, анга ол сомну бергенди. Сен а тере-

зеден секириб джанлагъанса. Алай этерни аллы бла кесинг элтген шышаны аракъысын тѣгюб, ариу джуугъанса. Алайдан юйге джетиб, башха туфлиле кийгенсе, сакъал салгъанса, джолгъа чыгъыб, таксини тохтатханса...

— Тохтатмагъанма мен таксини...

— Бара барыб тенглеринги бирин миндириб, рабкоопны тонаргъа кетгенсиз...

— Тонамагъанма мен рабкоопну.

— Аллай бир ачха сениге къайдан чыкъгъанды да?

— Мени джанымда ачса табдыгъызмы?

— Огъай...

— Сора биреуню аманлыгъын меннге нек кюрейсиз? Мен ол чотланы эртде къойгъанымы билесиз да. Юйюм, юйдегим, джарашыб, ишлеб турама. Аманлыкъчыны туталмагъаныгъызда, ашаса, ашамаса да, бѣрюню ауузу къан деб, меннгеми кюрейсиз?..

— Сен законну ангылагъан адамса. Болумну тюзюн айтсанг, кесинге иги боллукъ эди. Сора нек былай этесе? Аякъ джолгъа ачхаланы сен атханса. Ала ол-сагъатда атылгъанлары белгилиди...

— Аتماгъанма мен. Аллай бир ачхам болса, этерни билир эдим.

— Аتماгъанса, не? А кесинги аякъ джолунгу башында целлофан хурджунчукъда тургъан ачхаланы уа алайгъа ким салгъанды?..

— Не ачхаланы? Мен аланы кѣрген да этмегенме...

— Тонягъа бир пачканы бергенинг да белгилиди.

— Ким Тонягъа? Мени Тоня деб танышым джокъду...

— Ма, сорууну кѣзююнде ол айтхан хапар, окъу,—деб къагъытны „Ачхычха“ узатды.

— Мен бермегенме, ол, алгъын алмай къойгъаным ючюн, дерт джетдире турады. Мени ызымдан къалай

айланганын кёбле биледиле. Кесини джыйыб тургъан ачхасын кёргюзген болур...

— Огъай, башхалада болмагъанлыкъгъа, ол пачкада сени къол ызынг къалгъанды. Эшта, къол къаб кьерге унутхан болур эдинг. Рабкоопда кассирни къол ызы да барды. Ма, экспертизаны къагъытлары. Скуйсенг Тоняны да чакъырайыкъ... Ол да азды дей эсенг, къол къабларынга да къара,—деб, тиширыула джай кийиучю кир болгъан акъ къолкъабны да столну юсюне салды!—Ол пачкаланы аякъ джолгъа атыб бошагъанда сора, бачхагъа быргъагъанларынг болуб табылгъандыла...

Иван Васильевич тютюн къабындырды.

— Ал, тютюн да ич, хапарынгы да айт,—деди ол. „Ачхыч“, артда унамай къояр дегенча, ашыгыш Иван Васильевич узатхан сигаретни алды.—Кесинг кёресе, огъай деб тургъан бла джолунг боллукъ тюлдю. Юсуфну патарына киргенингден, бизни къолубузгъа тюшгюнчю, хар атламынг белгилиди. Мындан ары заманны алмай, этген аманлыгъынгы бойнунга алсанг, кесинге игиди. Биз а алайсыз, алайлы да болумну билебиз. Керек болса, энтда шагъатла, къагъытла табарыкъбыз. Иш дженгилирек ачыкъланса, бизге да иги болгъанын билесе. Алай болса да, бизни чыртда джазыкъсынма. Кесинге бизден да игиди. Кесинг бойнунга алгъанынгы джазарбыз. Сютде да анга эс бёлюнгенин билесе...

— Керти да сиз асыры кёб затны билгенсиз,—деди „Ачхыч“.—Билмейме деб тургъандан энди хайыр джокъду. Ёмюрде адамны бетине джарашмагъан зат этмем деб тура эдим, энтда джангылдым...

— Алай эсе, ма къагъытла, кесинг къолунг бла джаз...

„Ачхыч“ огъай демеди. Ол джаза, следователле да,

анга эс бѣлмегенча, бирер зат бла булджуй, иги кесекни турдула. Сора „Ачхыч“, джазыб бошаб, стол джанындан ѳрге туруб, кесини орнуна барыб олтурду. Иван Васильевич, джашлагъа да эшитдириб окъуду да:

— Нѳгеринг ким болгъанын джазаргъа унутханса,—деб, „Ачхычха“ къарады.

— Нѳгерим джокъ эди, кесим эдим...

— Таксиге экеулен миннгенсиз, рабкоопну къарау-улун экеулен байлагъансыз...

— Огъай, мен кесим эдим...

— Да сора шоферну, къарауулну да чакъырыб, бетден бетге сѣлешдирликбиз...

— Чакъырсагъыз, къалсагъыз да, айтырым олду... Мындан ары къошар затым джокъду. „Биягъы „къонакъ юйюме“ ашырыгъыз да, бир къалкъымагъа къоюгъуз, джукъум келеди.

— Энтда талай затны ачыкъларгъа керекди, андан сора барырса...

— Да энди не къалды? Рабкоопну тонагъанымы айт-дым. Башха аманлыкъ этгеним, юй тонагъаным, тюйюшгеним, адам ѳлтюргеним болмагъанды. Энди не излейсиз менден? Уллу аманлыкъны юч-тѳрт кюнню ичинде ачыкъладыкъ деб, ишни сюдге беригиз, бюсюреу алыгъыз.

— Тынчайыргъа бизни да огъайыбыз джокъду. Алай а къачан чачыллыгъыбыз сени къолунгдады. Башха затланы юсюнден тамбла да сѣлеширбиз, бир соруугъа уа джуууб берилирге керекди...

— Да сор дженгилирек, нени сора эсенг да...

— Ачханы къайры, кимге элте эдинг?

— Да кимге элтирик эдим? Отпускада болгъанымы билесиз. Бир кесек кѳз ачайым, айланайым деб бара

эдим. Бир керилирге да кюймадыгъыз,—деб ышарды.

— Къайда керилирге тебреген эдинг?

— Эй, начальник, ачха болса, керилир джер табылады.. Тюзю, къалайгъа барлыгъымы да билмей эдим. Аэропортха джетсем, къайры билет табсам, ары кетерик болур эдим...

— Мин-Водда аллынга къараб тургъан тенгинг да сени бламы кетерик эди?

— Мени аллыма къараб тургъан тенгим?—деб сейирсиниб, къайтарыб сорду „Ачхыч“—Огъай, мени аллыма киши да къарамай эди...

— Энтда алдайса. Сен анда „Ёжикге“ туберге керек эдинг...

— Сени „Ёжигингден“ мени хапарым джокъду. Этген аманлыгъымы бойнума алдым, башха затлагъа уа мени кюшма...

— Бир адам аллай бир ачха бла джолгъа чыгъарыкъ тюлдю. Аны сен да, мен да ангылайбыз...

— Нек чыкъмайды сора? Андан кёб болса да, джюлмай къаллыкъ тюлдю... Соруб бошадынг болур, мени ызыма ашыр...

— Мен соргъанлыкъгъа, сен алкъын джууаб берменгенсе...

— Билгеними айтдым, этгеними айтдым. Айт, дей эсенг, энтда аланы къайтарыб айтайым... Башха кюшарым джокъду.

— Аманлыкъчыгъа болушхан, аны джашыргъан, кюруулагъан адам да аны тенгли джууабха тартылгъанын билесе. Бу джол а кесинг этген аманлыкъгъа да ол кюшулса, тюрмеден алай дженгил чыгъаллыкъ тюлсе...

— Мен кишиге да болушмайма, кишини да джашырмайма, кишини да кюрууламайма, кесим къайгылыма...

— Энтда алдайса. Сен „Ёжикни“ ариу таныйса. Ол

адам ёлтюрген аманлыкъчыды. Аны бютеу союзда излейдиле.

— Излегиз, табыгъыз, тутугъуз... Анда мени ишим джокъду. Танымайма, билмейме, кёрмегенме... Айтырымы айтханма...

— Айтмагъанса алкъын. Сен „Ёжикни“ таныгъанынг, рабкоопну аны оноуу бла тонагъаныгъыз бизге белгилиди...

— Мени джукъум келеди...

— Эртденблагъа дери сагъыш эт. Биз аманлыкъчыны сенсиз да тутарбыз, алай а болушсанг, башынга игиди. Юйюнг, юйдегинг, аланы сагъышын да эт. Сен „Ёжикча“ рецидивист тюлсе. Кесинг джаш адамса. Аны сакълайма деб, кесинги кёмме...

„Ачхычны“ тюрге ашырыб, энди не дейсиз дегенча, Иван Васильевич нёгерлерине къарады.

— Юйю къурурукъ, бу джол да джангы зат айтмады,—деди Алибек, джукъу кючлеген кёзлерин ууа.

— Къалай айтмады,—деб аны сёзюн бёлдю Коля.—Рабкоопну тонагъанын бойнуна алгъаны джангы зат тюлмюдю?

— Тамбла, амалсыздан айтханма, алай болмагъанды деб тохтарыкъ эсе да, билмейсе...

— Алай айталлыкъ болмаз,—деди Иван Васильевич.—Алай болса да Алибек тюздю, „Ачхыч“ бу джол да башын алды. Рабкоопну тонагъанын бойнуна алгъанлыкъгъа, ол кече ким бла баргъанын айтмады. Аны билгинчи, ишни тынганнга санаргъа боллукъ тюлдю...

— Нёгерин тутсакъ а, „Ёжикни“ хапарын ол айтыб къояргъа да болур эди...

— Огъай, Коля,—деди Иван Васильевич.—„Ёжик“ адамла бла танышыргъа алай сюймегени барыбызгъа да белгилиди. Биз этген оюм тюз болуб, керти да бу

эки аманлыкчы бир-бири бла байламлы эсе, ол кзуру „Ачхыч“ бла шагърейди...

— Сора „Ёжик“ „Ачхычны“ нёгерин таныгъанына аккыллы боламы тебрегенсе?—деб сейирсиниб сорду Коля.

— Тюз аыгылагъанса. Аланы экисини да къайда айланганлары, ненча кере, къачан, къалайлада тутулгъанлары белгилиди. Къайсы тюремеледе тургъанларын да билебиз. Алайды да?

— Мени кёлюме да алай келеди,—деди Алибек, столну юсюнде Иван Васильевични пачкасындан сигарет ала.—„Ачхыч“ нёгерин айтырыкъды. Мен анга ишексизме. „Ёжикни“ хапарын айтырыкъ болмазмы деб турама. Нек десенг, биринчиден, „Ёжик“ аманлыкчыланы арасында асыры онглу адамды. Бу джол да анга ёлум азаб салынмаса, менден бошар, деб къоркъарыкъды. Экинчиден, аланы байламлы болгъанларындан бизни чыртда шагъатыбыз, не бир къагъытыбыз джокъду. „Ачхыч“ аны ариу биледи. Сора „Ёжикни“ ишине да кесин кёшаргъа анга неге керекди? Аны орнунда мен болсам да, айтырыкъ тюл эдим.

— Сюд азаб салгъан сагъатда бизге болушханын эсгерир деб эсине келмезми, ансы сен айтхан тюздю,—деди Коля.

— Джашла, алай болгъанлыкъгъа, бир ууакъ аманлыкъ этгенни юсюнде болушханны иши башхады, „Ёжик“ бла шагърей эдим, деб законну аллында айтхан—ол асыры оюмсузлукъду,—деди Иван Васильевич, кабинетни ичинде ары-бери атлай.—Нек десенг, къаза кетсек, экиси да бирге этген дагъыда башха аманлыкълары чыгъарыкъ эселе уа? Биз билмегенликге, аллай затлары да болур.

Бу кёзюуде телефон зынгырдады. Юч следователь

да бирден сагъайдыла. Иван Васильевич трубканы алды. Бир кесек тынгылады да:

— Келтиригиз, барыбыз да алкъын мындабыз,—деб трубканы орнуна салды. Андан сора джашлагъа бурулуб:—Тюрмеге джетгенлей, айтырым барды, ызыма элтигиз деб тохтагъанды...

— Ким?—деб сорду Коля.

— „Ачхыч“.

— „Ачхыч“?—деб къайтарыб сорду Алибек.—Аллах, сен бер...

— Бир джараулу джукъ айта эсе, юде бир шышам барды да, бусагъатда огъунакъ барыб келтирирге сѣз береме,—деди Коля.

— Шыша азды, тамбла ингирде ресторанныга элтирсе,—деб ышарды Алибек да.

— Огъай, иш алайгъа джетген эсе, джылы бла да, ишни юсюнде да тамада менме да, ол затны бойнума алама,—деб къошду Иван Васильевич да.

Ючюсю да бираз джарыгъан эдиле.

„Ачхыч“ кириб биягъы шиндикге олтурду.

— Джазыгъыз,—деди ол.—Ол кече биргеме баргъан Манаф эди...

— Ол кимди?

— Алгъын биз тонагъан рабкоопда бухгалтер болуб тургъанды. Мени эсимде да джокъ эди, ол къозгъады. Бир-бирибизни эртдеден танийбыз. Мени киритлени ачаргъа усталыгъымы биле эди. „Сен тюремеден чыгъыб, юдегили болуб, джарашыб урунуб тургъанлы кѣб болады, тутулуб чыкыгъанынгы хар ким унутханды, милицияны эсине да келлик тюлдю сенсе деб“,—деб тилеб тургъанына талай ай бола эди. Унамай кѣб турдум. Алай болса да, терилдим,—деб джылады.

— Къайдады бусагъатда Манаф?

— Ол Исси-Суудады.—деб джууаб этди „Ачхыч“.

Сора суу тилеб ичди да:—Экинчи кере соруугъа элтигиз дегеним да аны ючюндю,—деди.—Мени сакълаб турады. Тамбла эртденбла бармасам, тутулгъанымы билиб, джанларгъа боллукъду. Аны джашыргъанымы гюнахы да бойнума тюшмесин, деб билдирирге ашыкъгъанма. Быягъында айтыб къоймагъаныма да сокъуранама...

— Къалайда сакъларыкъды?

— Шахарны къыйырында, сиз табарыкъ тюлсюз, мени биргегизге элтирсиз. Ол тюнене да сакълагъанды. Бююн ахыр кере келликди. Танг атханлай, алайгъа джетмесек, джанларыкъды...

— Да ачханы джартысын нек алмагъан эди да?

— Ол кърал юде джашайды. Джашырыр джери джокъду. Юй бийчем зат эслерле деб къоркъду. Мени уа кесими юйюм, огородум, подвалым, джашырыргъа меннге тынч эди...

— Сора Тонягъа сау пачканы нек берген эдинг?

— Айтмагъанмыды?

— Нени?

— Мен анга борчлу эдим. Бара-барыб бошаб къайтырыкъ болурбуз, андан эсе, борчуму ызына берейим, деб этген эдим...

— Манзф бла сен къайры барыргъа селешген эдигиз?

— Аны къалайда эсе да бир элде кишиге билдирмей тургъан энчи юйю барды. Алайда бир уллу юй сатылады, сеннге алайыкъ деген эди.

— Ол юде ким турады да?

— Патаргъа бергенди да, хар ай сайын ачха алыб турады. Сен да алай этерсе, деди. Артда экибиз да сатарбыз да, бу ачхадан да бир кесек къошсакъ, курорт шахарланы биринде алапат юйле алыб джарашырбыз деб, башымы къатышдырды.

— Къалгъан ачханы уа не этерик эдигиз?

— Манаф бир айдан бери да джукъда ишлемейди. Мен да отпускада. Къралда айланыб, джер-суу кѣрюб кыйтырбыз, деб алай оноулашхан эдик. Эки тиширыу-ну хапарын да айтхан эди.

— Заман аз къалгъанды,—деди Иван Васильевич, сагъатына къараб.—Сагъат эки болады. Биз ары джетгинчи да талай сагъат озарыкъды. Энди бир затны айт да...

— Соругъуз!

— Бизге „Ёжикни“ юсюнден не айтыргъа боллукъ-са?

— Хо, аны унутуб тура эдим. Мен аны, эшитген болмаса, ёмрюмде кѣрмегенме. Мен аны юсюнден бир тюз хапар айтырыкъды деб башыгъызны джарсытмагъыз...

— Сен ол бир бѣлмеге чыкъ,—деди анга Иван Васильевич. Сора джашлагъа бурулду да:—Энди уа не дейсиз?—деб сорду.

— Деб а, не дейме, кесими тилегим бла ишден бош этигиз деб къагъыт джазама,—деди Коля. Ол, этиучю-сюча, оюннга бурады деген акъылда, эки следователь де анга къарадыла. Иван Васильевични ачуланаракъ болгъаны таныла эди. Алибек да ышарды. Алай а нѣгерлері кѣлю бла айтханын ангылаб, джунчугъанча болдула.—Андан башха мен не айтыргъа билмейме. Аллай бирни кюрешиб, аманлыкъчыны туталмай, энди ол бюгюн, тамбла болса да къолгъа тюшеди, деб харкимни ийнандырыб, кесиби да ийнаныб, оюмларыбыз бары да терс болгъандан ары, быллай ишни тындырал-мазлыгъыбызны ангыларгъа керекбиз. Тамадала кеслери заявление джазыгъыз деселе, эшекден джыгъылгъанча боллукъбуз...

— Огъай, мени аллай къагъыт джазарым келмей-

ди,—деди Алибек.—Алай болса да кыйыныбыз сууга кетгени ачыкды. „Ёжикни“ башха тюрлю излерге керек болганы да энди белгили болду. Коля, аны тутуб бошагынчы, сабийча этерге джарамайды...

— Аллай бирни кюрешиб туталмагъан адамыбызны, энди талай кюнню ичинде калай тутарыкъбыз?—деди хыныракъ Коля.—Бу бизни кюлубуздан келлик иш болмады. Аны бойнубузга алырга керекбиз. Сора „Ачхычны“ юсюнде да жангылганыбыз да ачыкъланса, бедишлик болдукъ. Аны юсюне да бу ишни, прокурор айтханча, башхалагъа берселе уа, шахардан башынгы ал да къач...

— Мен сизден оноу сорама, сиз а...—Иван Васильевич сигарет къабындырды.—Туура быллай бир нек э ташладыгъыз? Сизни сёзюгюзню эшитген „Ачхыч“ аманлыкъчы тюлдю деб кюярга боллукъду. А ол а уллу ачханы урлагъанды. Анга къаллай статьяла болганын да билесиз. Талай кюнню ичинде ачханы да табыб къралгъа къайтардыкъ, аманлыкъчыланы да тутдукъ...

— Бирин...

— Хо, Коля. Ол бирин да тутарбыз. „Ачхыч“ бизни алдамагъанына ишексизме. Бу ишни алай дженгил тындыргъаныбызга кюуанырга керекбиз. „Ёжикни“ тутуб кюялмадыгъыз, джарамайсыз, башха иш излегиз деб, бизге киши да айтыркъ тюлдю. Ол алай тынч болса, бери келгинчи, аны башхала да тутар эдиле. Аны тамадала да ангылайдыла. Прокурор, башха следователлеге берликбуз бу талай кюнню ичинде, дегенлике, алай этерик тюлдю. Бир кесек тири болугъуз, дегенлиги болур эди. Джукъу къалыб, башыбыз къатышхан болур да, аны ючюн бир-бирибизни ангыламай тебregenбиз...

— Барыб джукълайыкъмы дейсе?—деб, самаркъау

этгенча, анга джити къарады Коля. Аны алкъын джю-реги басылыб бошамагъаны таныла эди.

— Огъай,—деди Иван Васильевич, нёгерегини сёз урумун ангыламагъанча этиб.—Бусагъатда экинг да ол бир гудучуну тутаргъа барасыз. Дагъыда нёгерле алыгъыз. „Ачхычны“ биргегизге элтиригизни уа, мен айтмасам да, биле болурсуз. Мен, сиз къайтхынчы, былайда боллукъма. Керти да, биз умут этгенча, къолгъа тюшер мадар болса, кызыуу блз соруу да этерсиз. Не да болсун, дженгилирек къайтыргъа кюрешигиз...—Иван Васильевич, нёгерлери кабинетден чыгъарларын да сакъламай, сейфинден „Ёжикни“ юсюнден кыагъытла, документле, суратла джыйылгъан уллу папканы алыб, столуна олтурду.

* * *

Алибек бла Коля сагъат он да болмай къайтдыла, „Ачхыч“ алдамагъан эди. Мынаф сакълаб тургъанды. Тутхандыла. Бир табсыз болгъаны—аманлыкъчы, болумну ангылаб, мындан баргъан джашла джетгинчи, „Ачхычны“ бычакъ бла сермегенди. Насыбха, алай уллу джара салалмагъанды.

— Соруу этдигизми?—деб сорду Иван Васильевич, джашланы бу кысха хапарларына тынгылаб.

— Этерге уа изледик, не келсин, ауузу от чакъгъан болмаса, джукъ айтыргъа унамады,—деб джууаб этди Алибек.

— Сау къаллыкъ, аман сёзлени аныча кёб айтхан адамгъа тюбемегенме,—деб кёшду Коля, эшикден кирген Сеит бла саламлаша.

— „Ачхычны“ подвалгъа джыйыгъыз да, Манафны бери келтиригиз,—деди Иван Васильевич, джашла бла

бирге кирген ич ишлени шахар бѣлюмюню кѣуллукъ-чусуна.—Сеит, сен а кѣайда тасса?

— Излемегенигизге, керек болмам деб...

Эшикни ачылгъан тауушу аны сѣзюн бѣлдю. Манаф, босагъадан бери атлаб, Иван Васильевични бетине кѣатыб тохтады. Адам ортасындан атлагъан киши эди. Ол асыры уллудан, кабинет гитчеча кѣрюндю. Бир кесекни Иван Васильевичге кѣараб турду да, сора аны туурасына салынган шиндикге кишиден да эркинлик сормай олтурду. Аманлыкъчы джерге кѣараб, башхала да анга кѣараб, иги кесек турдула. Сора Манаф, эшикден джангы кирген сагъатындача, Иван Васильевичге кѣарамын тиреди да:

— Сени бла бетден-бетге сѣлеширге излейме,—деди.

— Былайда тыш адам джокъду...

— Атагъа, анагъа айтылмазлыкъ затла да боладыла...

— Джашла, ол бир кабинетге барыгъыз...—деди Иван Васильевич. Ючюсю да эшикге чыкъдыла. Алай а джашла кабинетден эсе арбазны сайладыла.

Ала, терекле тѣбюнде тапчанлагъа да олтурмай, ѳретинлей башха затланы юсунден сѣлеширге кѣурешедиле. Алай а кѣзлерини кѣыйырын Иван Васильевични кабинетине джетдиргенлей турадыла. Коля уа талай кере аны терезесини тѣбюне да барыб кѣайтханды. Манафны кѣалай да болсун кесин тутханын, кѣарамын, сѣзюн таб кѣрмегенди да, не кѣачар мадар этер, не Иван Васильевичге учар деб, аны кѣайгылыды. Алибек ол затлагъа кѣоркѣмайды, кабинетде не айтылгъанын билирге ашыгъады. Аланы экисини бетинде да улуу арымакълыкъ, азмакълыкъ кѣрюб, арт талай кюнде бу улуу тюрлениуге Сеит, сейирсингенин билдирмезге кѣуреше, джерге кѣараб турады.

Иван Васильевич бла аманлыкъчы ушакъ этгенли,

джарым сагъат болады. Ол джашлагъа сау джылча кѣрюнеди. Бир заманда коридорда сакълагъан милиционер Манафны алыб кетди. Джашла, кирейикми, огъесе, кеси чакъырырмы деб сагъыш эте тургъанлай, Иван Васильевич арбазгъа чыкъды. Аны юсюнде кийиучю кийимлери болмаса, олду деб таныгъан кыйын эди. Кеси аякъ юсюне мингенли аманлыкъчыла бла кюрешиб келген, къазауатда да чыныкъгъан адамны нервалары къалай да болсун бир кюнню хорлаялмай, бой салгъаннга ушай эди. Аны бусагъатда бети сау адамгъа ушамай эди. Кесин къатдырыргъа кюрешсе да, къоллары, таб, бютеу санлары да къалтырагъаны таныла эди.

— Сиз бу тѣгерекде болугъуз,—деди Иван Васильевич эки нѣгерине.—Ким сорса да, эки кюннге командировкагъа кетди дерсиз. Мен а ашхамгъа къайтырыкъма. Милициядан да экеулен келликдиле. Барын да былайда болурсуз. Сеит, кел, экибиз да бир джерге джетиб къайтайыкъ,—деб аны къолтугъундан кирди. Иван Васильевич джыгъылама деб къоркъуб анга таяннганы бла эркелетиб алай этгенин киши да ангыламады.

Иван Васильевич орамда тургъан „Москвич“ машинасына минди. Сеит да аны къатына олтурду. Машина шахарны ёрге айланды. Уллу джолгъа чыкъгъанларында, аны спидометри джюз километрни кѣргюзюб башлады. Джолда машинала аслам болсала да, Иван Васильевич „Москвични“ ол джорюшден энишге тюшюрмей эди. Аны бусагъатда болуму биреуден къачыб баргъаннга ушай эди. Сигаретлени бир-бири ызындан къабындыргъанына, машинаны тура былай дженгил сургенине, къашын-башын туююб, джукъ сѣлешмей баргъанына Сеит не айтыргъа билмей келеди. Алай а Манаф кабинетде анга керти да бир аман ха-

парны айтханын билиб, кеси сѣз башлар деген акъылда, къымсыз болуб барады. Алай бла хар ким кесини сагъышына, къайгъысына бѣленгенлей, алтмыш километр джол джюрюб, тауну этегинде чегетни къалынына джетдиле. Иван Васильевич, машинаны онг джанына буруб, джолдан озгъан адам кѣрмезча, тереклени ичине ташайтыб тохтады. Экиси да машинадан тюшдюле. Иван Васильевич, джангы сигаретни къабындырыб, арлакъда аууб тургъан терекге олтурду да Сеитге да къатында орун кѣргюздю.

— Энди экибиз да бирча болдукъ,—деди ол бир кесекден.

— Къалай бирча?—деб сейирсиниб сорду Сеит.

— Сени сюйгенинг да, мени сюйгеним да ёлгендиле...

— Н...-е...-е...-е?

— Хо, Сеит, мени юй бийчеми да ёлгеннге сана...

— Къалай ёлгеннге сана? Джукъ айтмагъан эдинг да...

— Эй, Сеит, Сеит, сен алкъын болумну билмейсе. Ол энтда сауду, Сеит. Алай а меннге ёлгенди.—Сеит, джукъ да ангыламай, не айтыргъа да билмей, аны аузуна къараб турады.—Билемисе Манаф меннге не халпар айтханын?—деб сорду Иван Васильевич.

— Огъай...

— Огъаймы дейсе... Хо, алай шой эди, сен... башхала да билмейдиле. Кесим да аны билмей къалыргъа табсам...—ол бир кесекге шум болду да:—„Ёжик“ бу сагъатда мени юйюмдеди,—деди. Сеит, эшта, тюшюмде эшите тура болурма, дегенча, кѣзлерин къаты къысыб, дагъыда ачды.

— Алайды, Сеит, сейирсинсенг да. Ол Раяны ёлтюрюб, биз да аны излеб ит болуб айланганлы бери да мени юйюмде тургъанды.

— Да сора...

— Хо, мени юй бийчеми тосуду...

— Алай болургъа амал джокъду, ол адам сени алдагъанды...

— Огъай, алдагъан бла джолу болмазын иги биледи. Аны айтсам, кесими бошлар, деген акъылда эди. Хо, алай болсун, мен а, мен прокурорну тамада следователи деб, адамла мени ауузума къараб тургъандыла. Энди мен алагъа къалай бет кѣргюзейим, не, Сеит? Къалай этейим, саулай къралда излениб тургъан аманлыкъчыгъа юйюмю „патаргъа“ бериб, аны юсюне да юй бийчеми да... Эки айны ичинде ол затладан джукъ да сезмей... Къайда эдиле мени кѣзлерим, къайда эди башым...—Иван Васильевич, андан ары айтыргъа сѣз табмай, башын эки къолу бла къысыб, бир кесек олтурду да, сора ёрге туруб, ары-бери бара тебреди. Бир кесекден Сеитни аллында тохтады:—Ман-наф Раяны „Ёжик“ ёлтюрменин айтды,—деди.—Нек ёлтюрменин билмейди, биз аллындан да излеуню тюз бардыргъанбыз. Бир джангылгъаныбыз,—Раяны ёлтюрюрге мен да болушханымы билмегенбиз...

— Иван Васильевич...

— Не Иван Васильевич,—деб хыны этди ол.—Юйю къурусун аллай Иван Васильевични. „Ёжик“ Раяны ёлтюрюрге аны юйюнден чыгыб баргъанды. Ол, болушхан болмай, неди да!—Следователь, орнуна олтуруб, сигарет къабындырады.

— Иван Васильевич, сора ол сени юй бийченг бла алай дженгил къалай джарашханды да?

— Ала эртдеден да таныш болгъандыла,—деди ол.—Талай джылны мындан алгъа турист поезд бла айланыб къайтхан эди. Ол заманда тубегендиле, „Ёжик“ юйню адресин билгенди, Раяны ёлтюрю, неда андан бир затны алыр ючюн, бери келгенинде, эм къоркъуусуз патаргъа—следователи юйюне—къайтханды. Валя уа

анга подвалда орун этгенди. Кесинг билгенден, арт кёзюуде ишни кёблюгюнден, кече арада барыб, танг атмай кетиб тургъанма. Ала уа суюгенлерича джашагъандыла...

— Валя „Ёжикни“ ким болгъанын билемиди?

— Аны уа Манаф айталмады...

— Энди уа къалай болады да?

— Къалай боллукъду, ингирде экисин да тутарыкъ-быз...

— Сен дамы барлыкъса?

— Хо, алайсыз боллукъ тюлдю. „Ёжикни“ героху барды. Юйню ичин, подвалны да мен иги билеме. Ансы биреуню ачытыргъа боллукъду. Аны къолгъа джыйгъандан сора, ишни башха адам аягъына джетдирликди, Валя да къошулгъаны себебли, мындан ары „Ёжик“ бла аны тенглерин айгъакъларгъа эркинлигим джокъду.—Иван Васильевич кече рабкоопдан ачха урлагъанланы хапарын да айтды. Аны да „Ёжикни“ буйругъу бла этгендиле.—Да, Сеит,—деб ёрге турду следователь,—сени бери алыб келгениме сейирсиннген болурса, алай а адам къыйынлыкъ кюнде ичин биреуге ачса, джюреги басылады. Мен да болумну сеннге айтдым. Сора къызгъаным бла юге барыб, Валягъа бир хата этерме да деб да къоркъуб, аны ючюн шахардан джанладым. Не айтсанг да, аскерде контузиям бир-бирде джокълайды... кел, кете барайыкъ...

— Машинаны мен джюрютейим, сен бир кесек солу,—деди Сеит.

Сеит машинаны, джолгъа чыгъарыб, шахаргъа тюл, ёрге бурду.

— Къайры барабыз?—деб сорду Иван Васильевич.

— Сен бери келтирген сагъатда мен къайры элтесе деб сормагъан эдим,—деди. Следователь, ариу джаха-

нимге элтсенг да, огъайым джокъду дегенча, кьолун силкди да, таяныб кёзлерин къысды. Бёлек замандан машина тау ауушха бурулгъан джерде гитче хант юйчюкню аллында тохтады:—Бир джукъ къабайыкъ да, андан сора аллах айтхан болур,—деб, Сеит „Москвични“ эшигин ачды.

13

Кече сагъат бир бола, сегиз адам Иван Васильевични тийресине келди. Ингирден бери да бу тегерекде айланган тертеулен бирер джерден чыгыб, ала къараууллукъ этген кёзюде „Ёжик“ юйден чыкъмагъанын билдирди. Олсагъатдан огъунакъ тертюсю да кеслерини орунларына джанладыла. Къалгъанла Иван Васильевични ызындан биреуню бачхасы бла терезе болмагъан къабыргъа табадан юйню къатына келди. Ингирде этилген оноугъа кёре, хар мюйюшге бирер адам сюелди. Арбазны буруууну къатында да милиционер орун алды. Юйню онг джанында мийик фундаментде алгъын подвалгъа эшикчик бар эди. Артда Иван Васильевич, коридордан эшик айырыб, аны джабхан эди. Ол кёзючюкде цемент болмагъаны себебли. топракъ тылдан этиб, ташланы аны бла къалаб къойгъан эди. Ингирде аманлыкъчыны тутууну планы салынган сагъатда ол эшикчикни оюб кирирге келишген эдиле. Тюсю да, андан башха мадар джокъ эди. Нек десенг, веранданы, таб, коридорну эшиклерине да кирит салынады. Ачхычны юсюнде къойсала, аланы тышындан ачыб кираллыкъ тюлдюле. Бёлмелени бирини терезесини кёзюн алсакъ дегенле да болдула. Алай а „Ёжик“ къайсысында болгъаны белгисизди. Ол асыры сакъ адамды. Кёзю ала тургъанлай, уяныб, герохну юсюнге бурса... Аны саууту болгъаныды ишни кёб

кереге кыйын этген. Талай уллу айыб юсюнде болгъан адам, ахыр мадары тауусулгъунчу, къолгъа тюшмезге кюреширикди. Бу затла бары да уллу сакълыкъны излей эдиле. Оноу этген кёзюуде милицияны, прокуратураны бир къауум къуллукъчулары, орамгъа чыгъарын сакълаб туруб, олсагъатда чабханнга, деген эдиле. Алай а ол акъылгъа джыйылгъанланы асламысы къаршчы болады. Нек десенг, „Ёжик“ „Ачхыч“ неда Манаф тюлдю. Ол ариулукъ бла кесин тутдурлукъду деген умут кишини да эсине келмезге керекди. Ол герохун эки хурджунунда кёзюу джюрютеди. Эки къолун да хурджунларындан алмайды. Герох къайсы джанында болгъанын билген кыйынды. Бирден джетиб, эки къолундан эки адам тутуб тохтасала да, „Ёжик“, ариу, терсине атарыкъ эсе да, таууш этдириб, болумну, нёгерлери бар эсе, алагъа билдирирге боллукъду. Кертиси уа, аманлыкъчы кишини да къатына джууукъ къоярыкъ тюлдю...

Подвалгъа Иван Васильевич, Алибек (Коля юйню тегерегинде адамлагъа башчылыкъгъа къалгъан эди) дагъыда бир милиционер кирдиле. Ючюсю да гардошну юсуне олтурдула. Башына джарыкъ урмазча этиб гитче фонарчыкъны джандырыб, тегереклерине къарадыла. Джууургъан, тешек болмагъанлыкъгъа, подвалны бир джаны орун салынырча джарашыб эди. Мен керти да командировкагъа кетгенди деб, орунну да эки кюннге юйге алгъан болур деген акъыл келгенинде, Иван Васильевич, Валяны „Ежик“ бла бирге болгъаны кёзюне кёрюнюб, асыры джюреги кыйналгъандан кёлю булгъаныб, башы тегерек айланнганын сезди. Ол, фонарчыкъны да джукълатыб, кёзлерин къысыб, ауур солуб башлады. Алай болгъанынмы сезди, огъесе аманлыкъчы не этсе да меннге этсин дегеними болду, Алибек Иван Васильевични къулагъына:

— Мен коридорға биринчи чыгъама,—деб подвалны башында эшикчики ачар къайгыгъа кирди. Алай а нёгери, джууаб бермей, акъырын къолун узатыб, аны сыртындан басыб ызына олтуртду. Сора, эшикни бир кесек ачыб, фуражкасын алыб къолуна кийдириб, алгъа аны чыгъарды. Фуражкагъа киши тиймегенинде, коридорда адам болмагъанын толу билиб, подвалны эшигин саулай да ачыб, акъырын башына чыкъды.

Аны ызындан эки нёгери да кёлтюрюлдюле. Къарангы коридоргъа ачылгъан юч эшикге кёзюу-кёзюу къарайдыла. Ала бусагъатда этикдиле. Къайсын ачаргъа керекди?

Иван Васильевич, джашланы бетлерин иги кёрмесе да, нёгерлери ол соруугъа джууаб сакълагъанларын биледи. Алай а не джууаб этсин? „Ёжик“ бла Валя болгъан бёлмеден башхагъа кириб, чыракъ джандырса, аманлыкъчы болумну сезерикди. Андан сора уа... Андан сора уа не боллугъун айтхан кыйын тюлдю. „Ёжик“ кесини джашау джолунда къан ыз къойгъанлай келгенди. Бюгече да терезеден къараб, алайын сакълагъанны герох бла уруб ёлтюрлюкдю. Башхала не болгъанын билиб эс джыйгъынчы, терезеден тюшюб къачарыкъды. Аны саулай тутаргъа деб бегим болгъаны себебли, тышында джашла сюрлюкдюле. Ала дже-тиб тутаргъа иш этген сагъатда аманлыкъчы дагъыда кимни болса да ачытырыкъды. Ишни къалай боллугъу Иван Васильевич этген оноу бла байламлыды. Ол зат а следователни джууаблылыгъын кемсиз ёсдюргенди...

Иван Васильевич, бу сагъышлагъа бёлениб, не этерге билмей тургъанлай, къонакъ юйде орундукъну сеткасыны шыкъырдагъан тауушу эшитилди. Ол кёзюуде кимни эсе да юй тюбюнде атлагъанын сездиле. Иван Васильевич аякъ алыуундан Валя болгъанын

билди. Бери чыгъарыкъ болур деген къоркъууда, кеси эшик артына кысылды. Болумну ангылаб, нёгерлери да аны ызындан тизилиб, къабыргъагъа сыртарын тиредиле, Джашла, солууларын аламай, не болурун сакълай эдиле. Насыб болса, чыракъны джандырмаз да, кёрмей къалыр деб, хар кимни эсиндеги ол эди. Эшик ачылды, Валя, аны да этмей, келиб, коридорну эшигинде ачхычны буруб, верандагъа чыкъды. Андан ары сакъларгъа заман къалмагъан эди. Валя арбазда адамланы кёрюб, кычырыб „Ёжикни“ къозгъагъынчы, иш баджарылыргъа керек эди...

Иван Васильевич кеси джашагъан бёлмеге киргенинде, тюмени босагъасындан атлагъанча болду. Тюз ол кёзюуде: „Нек дженгил къайтдын?“—деди базыкъ эркиши ауаз. Юйню иеси, анга джууаб бермей, алына атлагъанлай, бери келе этилген оноугъа кёре, Алибек чыракъны джандырды. Орундукъда джатхан адам, ачы джарыкъдан илгениб, кёзлерин кысыб ачхычы, Иван Васильевич джетиб аны тюбге басды. Аманлыкъчы, не болгъанын дженгил ангылаб, орундукъну юсюнде бир джанына ауаракъ болуб, къолун джастыкъны тюбюне узатыргъа умут эди. Алай а Алибек, андан дженгил аякълы болуб, къолун тутуб, ызына бурду. Ючюнчю нёгерлери джастыкъ тюбюнде герохну алыб хурджунуна салыб, экеуленнге да бой бермезге кюрешген аманлыкъчыны бойнундан бууду. Кюреш эки-юч минутну ичинде бошалды. „Ёжикни“ къолларына бугъоу салдыла. Иван Васильевич, къол джаулугъу бла мангылайында терин сюртдю да, бёлмеден чыгыб тебреди. Ол, коридорда чыракъны джандырыб, ызына къарагъанында, эки нёгери да, аманлыкъчыны арагъа алыб, ызындан келе эдиле. Коридорну эшигин ачыб, босагъадан атлагъанлай, юй бийчесине кёкюреги тирелди. Олсагъатлай керилиб Валяны джаягъына тартханын Иван Васильевич кеси да

сезмей кьалды. Эшикден алыб келген адамланы бири тутмаса, къатын ауарыкъ эди. Ол тентирегени бла Валяны халатыны этеклери эки джанына кетиб, уста скульптор таза джюреги бла ишлегенча, ариу бутлары ачылгъанында, не тартынсала да, алайда эркишиле аладан кёзлерин алалмай тохтадыла. Иван Васильевич, полгъа тюркюрдю да, ашыгъыш эшикге чыгъыб кетди...

Эртденбла танг атмай Сеит прокуратурагъа джетди. Кабинетде Алибек бла Коля, олтуруб, бир затланы джазыб кюреше эдиле. Ала „Ёжик“ бла Валяны алыб келгенлей огъунакъ да, Иван Васильевич, бу талай кюнде мени излемегиз деб, машинасы бла къайры эсе да кетгенин, бу ишни мындан ары экиси бардырлыкъларын айтдыла. Ала кече огъунакъ аманлыкъчыгъа соруу этгендиле. Была кюркъгъанча болмай, „Ёжик“, сюдде кесим хапар айтханымы эсге алырла деб да билдире, ачыкъ сёлешгенди. Ишлери асыры кёб болгъаны себебли, болум бла Сеитни толугъа шагърей эте турмай, къуру аны сюйген кызына джетген джерин айтдыла.

Раяны тюрмедеги алгъыннгы тосу аны тутдурургъа кыыз да болушханын билгенди. „Ёжикге“ къачаргъа болушхан сагъатда андан мени къанымы ал деб тилегенди. Ол сагъатда Раяны шифоньерини кюзгюсю бла фанерини арасында элли минг сом ачха бла талай керек адамны адресин джашыргъанын да айтады. Тюзю, „Ёжик“, ачханы алыргъа тырмашхан болмаса, кызыны ёлтюрюрге хазна излемейди. Не келсин, Рая, бир затла сезиб, асыры сакъ болады. Кесин да таб джерде туталмагъаны себебли, аманлыкъчы Магометге (аны бла къалай танышханын алкъын соруб башламагъандыла) аны бла шох болсун деб буйрукъ береди. Магомет да, сени Аннангдан, „Ёжикни“ муратын билмей, Раяны бир тенгим сюеди, болушайыкъ, деб андан тилейди. Раяны ёлтюргенлей огъунакъ да, аманлыкъчы, ачхыч-

ныалыб, аны патарына кириб. ачхны да хурджуннга уруб джанларгъа мурат этеди. Алай а Анна кычыра тебрегенинде, алайдан кычады.

— Кече огъунакъ барыб, ачханы да, ол адамланы адреслерин да алдыкъ,—деди Алибек.

— Сени шахардан кыратыргъа нек излегенлерин да сордукъ,—деб аны сёзюн бёлдю Коля.—Аманлыкъчыла Рая сеннге аланы юсюнден джукъ айтханды деген оюмну тутхандыла.

— „Ёжикни“ кёрюрге боллукъмуду?—деб сорду Сеит. Эки следователь, не айтыргъа билмей, бир-бирлерине кырадыла. Сора:

— Кёб турмай соруугъа келтирликдиле,—деди Алибек.—Андан сора сени башынга бош этебиз. Бу ишни битдириб сюдге берген сагъатда, керек болсанг, энтда чакъырырбыз... Унутуб кыоя эдим, тюнене Азрет эки-юч кере телефон бла соргъан эди. Ызынга кетеринги аллы бла анга бир тюберсе...

* * *

Огъурлу джай тегерекге хурмет салгъанды. Кыайры кыарасанг да, ариу чакъгъан тереклени, джашил хансланы кёресе. Кыанатлыла чырпылагъа, булчуклагъа кыонуб джырлайдыла. Кыалайда эсе да бу тегерекде тикден энишге баргъан илипинни шоркълудлагъан тау-ушу тунакы эшитиледи. Туурада уллу сыртны тик кыабыргъасында сабийле кёрюнедиле. Аланы дженгил-дженгил джерге ийилгенлеринден гокка хансла джыйгъанларын билген кыйын тюлдю. Минги-Тау табадан аязчыкъ урса, сабийлени дауурларын, джарыкъ кюлген тауушларын келтиреди. Миялалары кюн тюбюнде асыры джылтырагъандан кёзюнгю кыамата, уллу джол бла тюрлю-тюрлю машинала ёрге, энишге озадыла.

Аланы бир кѡауумундан кѡбуз согѡулгѡан, харс тау-ушла эшитиледи. Бюгюн кѡарагѡанга шахаргѡа келгенле, андан ариу джерлеге кѡз ача баргѡанла ар-тыкѡ да кѡб болгѡандыла. Огѡурлу джай, табигѡатны омакѡ этгенча, адамланы джюреклерин чууакѡ кѡкча ачыкѡ, таза этгенди. Кюнню окѡа нюрлери гитчени, уллуну да эркелетиб, кѡллерин джарытханды. Быллай кѡзюуледе хар ким кѡайгѡысын, сагѡышын, джарсыу-ун унутургѡа ѡч болады. Алай а...

Алай а кѡабырлада эки джашны, ол затла огѡай, саулай дуняаны джарыкѡлыгѡы, кѡууанчы, насыбы бирге джыйылыб келселе да, кѡллерин кѡлтюраллыкѡ тюлдюле. Ала, джол таба джанында бир кѡабырны кѡатында тобукѡланым, анга кѡзлерин мыдах ийиб турадыла. Эки джаш да, былайгѡа келиб тобукѡланган-лы сагѡатха джууукѡ болса да, уюб тургѡанларын бузмайдыла...

Кѡалын кѡанджалдан этилиб акѡ бояу бла боялгѡан иги мийик сын ташны кѡабыргѡасында тѡртгюл мияла-чыкѡны артында бир ариу кѡзыны карты барды. Кѡы-зыл кѡан ургѡан джаякѡларында джашлыкѡны нюрю ойнайды. Аны имбашына джетген чачы мангылайыны сол джанындан эки джанына таралымды. Бир джарты-сы, онг кѡашыны кѡыйырына джете келиб, кѡулагѡын да джаба озгѡанды. Кѡыз мийик сыртланы башы бла кѡрюнген Минги Тауну тѡппесине кѡараб тургѡанга ушайды. Эринлери неге эсе да ышарадыла.

Не келсин, эки джаш ол сурат кѡайгѡылы тюлдюле. Алгѡынча, энтда кѡабырдан кѡзлерин алмай, тобукѡ-ланым турадыла. Кѡабырны юсюнде уа джашил кыр-дык иги огѡунакѡ мийик ѡсгенди. Андан башы кѡа-раб тургѡан кѡолан чыпчыкѡчыкѡ, джашла джууукѡ-лашханларын онгсунмай, учуб барым арлакѡда тал терекчикге кѡонуб, алагѡа кѡабырны да кѡбсюннген-

ча, бѣлек заманны кѣараб туруб, энди кѣайры эсе да джанлагъанды.

Бу экиси уа тобукъланыб турадыла. Сын ташны кѣаты бла кѣабырны юсюнде гокка ханс джоппула кѣрюнедиле. Аланы чапыракълары джашла былайда олтургъанлы бираз мууал болгъандыла. Алай а джю-рекде суймеклик ёсдюрген гокка ханс мууал боллукъ тюлдю. Ол, тамам чакъгъан кѣзююундеча, ариулай, субайлай, назиклей, тюрленмегенлей ёмюрлюкге кѣал-лыкъды...

— Сеит, сени автобусунгу кетер заманы болады,— деди, башын да кѣлтюрмей, джашланы бири.

— Хо, Азрет, кете барайыкъ,— деди экинчи джаш, аллына ийилиб, кѣабырны джашил кырдыгын кѣолу бла сылай. Сора, сын ташда кѣызны суратына бир кесек кѣарады да, ёрге турду. Аны ызындан нѣгери да турду. Андан ары сѣлешген да болмай, терк-терк бурулуб ызларына кѣарай, кѣабырладан чыгъыб, шахар таба айландыла.

ИБ 695

Аппаев Билял Добаевич

ПЕРВАЯ ЛЮБОВЬ

Часть вторая

Повесть на карачаевском языке

Редактор А. И. Кубанов
Художник В. И. Бекетов
Худ. редактор М. П. Бертник
Технич. редактор М. Ф. Перепадя
Корректор К. А.-К. Салпагарова

Сдано в набор 30.01.80. Подписано к печати 3.06.80.

БУ 97633. Формат 70х108¹/₃₂.

Бумага типографская № 2.

Гарнитура литературная. Печать высокая.

Усл. п. л. 7. Уч.-изд. л. 6,38. Тираж 1500 экз.

Заказ № 684. Цена 40 коп.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского книжного издательства,
357100, Черкесск, пл. Кирова, Дом печати
Карачаево-Черкесская укрупненная типография,
357100, Черкесск, Первомайская, 47.

А 76

Аппаев Б. Д. Первая любовь. Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства, 1980.

Вторая часть одноименной повести, вышедшей в 1976 г. В ней автор показывает борьбу добра со злом, возвышенного с отрицательным, роль коллектива, окружающих в перевоспитании характера человека.

С (кар. 2

70303—50

А М 159 (03) 80 66—80

40 K.

3

47